

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОХЛИ ЛУФАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҮХЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Лугат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Лугатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Лугат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий аҳборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

**“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашиёти
Тошкент**

**Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқини
максадида фойдаланиш мумкин. Тизорий максадларда фойдаланиш (сотиш,
кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.**

А юкл. (турли даражадаги талаффуз билан) Таажжубли, эътиrozли ва ш.к. мазмундаги сўроқни билдиради: Нима? Нима дединг? Нима дедингиз? Ўн тўрт сўм берасиз. — *А*, ўн тўрт сўм? Ойбек, Танланган асарлар. Рафиқ, найни ким чалди? — Йўлчи акам. — *А!* Ростданми? Алдама! Ойбек, Танланган асарлар. Қанақа ўйин? — Қимор, — сенин жавоб берди Қамбар. — *А*, меҳмонлари қиморбозга сира ўхшамайди-ку. Ойбек, Танланган асарлар.

АБАД [а. اباد — доимиийлик] эск. кт. Сўнги йўқ келгуси замон; зид. **азал**.

2 рвш. Абадий суратда, доимо. Икки нарса бир-бирига абад ўйлдошибир, Бири тигдор аёз бўлса, бири қуёшибир. Ё. Мирзо.

То абад Абадий суратда, ҳамиша, умрбод. Кўкрагимда яшиар то абад Ҳаёт тақиб қўйган гулдаста. Уйгун.

АБАДИЙ Вақт эътибори билан охири йўқ; мангур, доимиий. Абадий ҳаёт. Абадий хотира. ■ Шаҳарларнинг номи абадий, Буномларни қўйган эл-улус. М. Шайхзода.

АБАДИЙЛАШМОҚ Абадий мавжудликка эга бўлмоқ; мангалик касб этмоқ. Хотириси абадийлашиди.

АБАДИЙЛАШТИРМОҚ Абадий унтилмайдиган, йўқолмайдиган қилмоқ; автолларга манту қолдирмоқ. Олимнинг номини абадийлаштирмоқ.

АБАДИЙЛИК Мангалик, доимиийлик. Материянинг абадийлик қонуни.

АБАДИЯ: саодати абадия эск. кт. Абадий баҳтилилк, мангур баҳт-саодат. Бу байроқ машъал бўлиб, саодати абадия ўйини ёритди. А. Қаҳҳор, Сароб.

АБАДИЯН рвш. кт. кам қўлл. Абадий суратда. Султонмурод у қизнинг абадиян қўлдан кетганлигига ишонади. Ойбек, Навоий.

АБАДИЯТ [а. ابادیت — мангалик, сўнгисизлик] кт. кам қўлл. Абадийлик, мангалик. Нур сочилган, гул очилган баҳор тунида Абадият қўшигига солардим қулоқ. Уйгун.

АБАДУЛАБАД [а. ابادلاباد — абадларнинг абади] Абадий суратда, бутун ҳаёт давомида, доимо. Шу сабабли ҳам ул ҳазратнинг [Имом ал-Бухорийнинг] муборак номи абадулабад инсоният хотирасидан ўчмагай. Газетадан.

АБАЖУР [фр. abat-jour — ёргуликни қайтарувчи] Керакли ёргуликни бир жойга тўплаб тушириш ёки қўзни ёргулик нуридан пана қилиш учун лампа устига ўрнатиладиган, шиша, мато, металл ва ш.к. дан ясалган қалпоқ. Чинни абажур. Шойи абажур. Шифтда абажур осиғлиқ. ■ Абажурдан тараалган кўкиши нур унинг юзида товланарди. С. Зуннунова, Янги директор.

АБАЖУРЛИ Абажур ўрнатилган. Абажурли электр чироғи хонага ёғду сочиб, чараклаб турарди. М. Хайруллаев, Кўнгил.

АБАС [а. اباص — беҳуда, фойдасиз] эск. кт. Фойдасиз, беҳуда, натижасиз, бекор. Беваводир бу жаҳон, суду зиёй барча абас. Нодира. Бас, энди у шебр ёшини йигиштиради. Барчаси абас экан. С. Сиёев, Аваз.

АББАТ [лот. abbas, abbatis] 1 Эркаклар католик монастирининг бошлиғи.

2 Францияда: католиклар руҳонийси.

АББОСИЙЛАР тар. Бағдодда 132—656 ҳижрий ёки 750—1258 милодий йилларда хукмронлик қилган араб халифалари сулоласи ва унинг вакиллари.

АББРЕВИАТУРА [итал. abbreviatura < лот. abbrevio – қисқартираман] тлиш. айн. қисқартма сўзлар. Драмтўгарак (драма тўграги). ДАН (Давлат автомобиль назорати), ХДП (Халиқ-демократик партияси) каби.

АБГОР [ф. افگار – яраланган, мажруҳ; толиқкан] Ночор ҳолатли, ахволи хароб. Умарқул абгор бир ахволда ўрнидан туриб, хуржунини очди. Ҳ. Гулом, Машъял. Жуда тирикчилигинг ўтмай, абгор бўлиб қолдингми? Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

АБГОРЛИК Абгор ҳолат, ночор ахвол. Бойлар ва руҳонийлар қувватлаб келган бу хурофий урф-одатлар кўн косиб ва дехқонларнинг.. аборглик билан ҳаёт кечиришиларига сабаб бўлар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АБДОЛ [а. ابدل – авлиё(лар)] эск. кт. Валийликнинг белгили бир даражасига эришган гуруҳ; авлиёлар, худога яқинлар.

АБДОЛВАШ эск. кт. Авлиё табиатли, қаландарсифат. Муслимий.. абдолваш ишит эди. А. Навоий, Мажолисун-нафоис.

АБЕРРАЦИОН Аберрацияя оид. Аберрацион ҳодиса.

АБЕРРАЦИЯ [лот. aberratio – ўзгариш, узоқлашиш, четланиш] 1 биол. Маълум бир навга мансуб ҳайвонлар организмида (унинг тузилиши ёки функциясида) пайдо бўладиган ўзалик, ўзгариш, нормадан четлашиш.

2 физ. Ёргулик нурларининг линза орқали ўтишида линза фокусидан оғиши, четга чиқиш ҳодисаси.

Сферик аберрация Нурларнинг фокусдан оғиши натижасида тасвир четларининг хирадлашиб, чаплашиб тушиши. **Хроматик аберрация** Қўёш ва ш.к. лар нурининг линзадан ўтиб, таркибий рангларга ажralиши, товланиши.

З астр. Ернинг ўз ўқи ва Қўёш атрофида айланиши натижасида Ер билан бирга ҳаракат қилаётган кузатувчига юлдузларнинг асл ўрнидан бир оз силжиганга ўхшаб кўриниши.

АБЁТ [а. ابیات – байтлар] эск. 1 Байт, байтлар. Абётига назми оташолуд. А. Навоий.

2 Умуман, шеър, шеърлар. Ким билсин, эҳтимол, Мавлоно унинг табби назмини, машқ иўсин абётини муборакбод этармиди. Ҳ. Султон, Бобурийнома.

АБЖАД [а. ابجد] 1 Қадимги араб алифбоси таркибидаги ҳарфлардан тузилган ва ҳарқайси ҳарфнинг бирдан минггача сон қий-

матини ҳамда қадимий араб алифбоси тартибини эсда сақлаш учун ўйлаб топилган саккизта сўздан (абжад, ҳавваз, ҳутти, каламан, саъфас, қарашат, сахаз, зазағ) биринчисининг ва шу саккиз сўз мажмуининг номи.

Абжад ҳисоби ёки ҳисоби абжад Араб ҳарфларининг абжад тизимидағи сон қийматига мувоғиқ бирор сўз ёки иборадан маълум бир сон, саноқ, тарих чиқариш.

2 Эски усулдаги мактабларда ўқитилган бошлангич таълим алифбоси. Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар абжаддан, ҳафтияқдан бўлак китоб кўрмаган эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АБЖАДХОН Эски усулдаги мактабда эндиғина таълим ола бошлаган, абжад ўқувчи бола. қ. абжад 2.

АБЖАДХОНЛИК Абжад ўқиш, абжад ўрганиш. Буни менга отам абжадхонлик вақтимда ўргатган эди. С. Айний, Эсадаликлар.

АБЖАҚ: абжақ бўлмоқ ёки абжаги чиқмоқ кам. қўлл. 1) пачоқланиб, эзилиб, путурдан кетмоқ. Абжаги чиқкан машина. Аварияга учраган машиналар абжаги чиқиб ётибди. Сўзлашувдан. 2) калтак ёки бошқа нарса зарбидан эзилиб ҳолдан кетмоқ, абжақ ҳолга келмоқ. Абжагини чиқармоқ ёки абжақ қилмоқ 1) қаттиқ жароҳатламоқ. Фашистни ур, абжагини чиқар.. Ойбек, Қуёш қораймас; 2) урилиб, эзилиб, яроқсиз ҳолга келмоқ (келтирилмоқ).

АБЖАҚЛАМОҚ кам қўлл. Абжақ қилмоқ, абжагини чиқармоқ, дабдала қилмоқ.

АБЖИР Оёқ-қўли тез, тез ҳаракат қила оладиган; эпчил, чаққон. Абжир бола. — Йўлчибоъ.. барвасталигига қарамасдан абжиргина ишит. Ойбек, Танланган асарлар. Отамдан ёши катта бўлса ҳам, лекин ўзи абжир, гўлабир киши эди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АБЖИРЛИК Эпчил ҳаракат; чаққонлик. От мункиб кетганда, эгарнинг устидан думбалоқ ошиб тушган паранжисиз қиз ўйноқи кептардай абжиралик билан ўзини ўнғарид олди-да, жувонга ёрдам бергани шошилди. А. Қаҳҳор, Мастон.

АБЖҮШ шв. 1 айн. обжӯш.

2 айн. абжӯши. Оёғин тоши урмасин деб, Абжӯшдан нағал қоқилган. Э. Жуманбулбул, Хушкелди.

АБЖҮШИ шв. сфт. Сув бериб ишланган (темир, пўлат кабилар ҳақида).. ўйна-

тиб шу тулпор отти, абжӯши пӯлат нағаллар төгнинг тошин ёнғоқ этди. Ислом шоир, Зулфизар билан Авазхон.

АБЗАЛ [ф. ایزار – асбоб, иш қуроли] От-уловни миниш ёки аравага қўшиш учун зарур бўладиган асбоблар мажмуюи. -Мана буларни ямаб қўй, – деб жаҳл билан олдимга узилган-юлинган бир тўда қайши, жазлиқ, юган – от абзалларини бир бигиз ва бир нечта тикиши билан улоқтириди. F. Фулом, Тирилган мурда. Ёзи отнинг абзалларини елкасига кўтариб, ўйликлар орасидан бўз отни ахтариб кетди. “Ёзи билан Зебо”.

АБЗАЛЛАМОҚ Отга эгар-жабдуқ, юган ва ш.к. урмоқ. Ёрнинг ишқи мани бунда бўзлатти, Абзаллаб минарман бу қора отти. “Муродхон”.

АБЗАЦ [нем. Absatz < absetzen – янги сатрдан бошлиш] 1 Матн (текст)нинг дастлабки қаторини бир оз ўрин (уч ҳарф ўрни) қолдириб бошлиш; хатбоши, сатрбоши. Янги абацадан ёзмоқ.

2 Матннинг бир хатбошидан кейинги хатбошигача бўлган қисми. Уч абзацини ўқимоқ. Бир абаца ташлаб ёзмоқ.

АБИРА кт. айн. эвара.

АБИТУРИЕНТ [лот. abituriens, abiturientis – кетмоқчи бўлган киши] 1 Ўрта мактабни битираётган ўқувчи.

2 Олий ёки ўрта маҳсус ўқув юртига кириш учун даъвогар. Имтиҳонларни бошлишидан аввал қуръя ташланади. Билетларни олиш учунabiturientлардан тўрт киши чақирилади. Газетадан.

АБЛАҚ [а. ابلق – ола-була, оқ-қора] Чипор, чавкар (от туси ҳақида).

АБЛАҲ [а. ابلح – тентак, беақл, нодон] 1 Хулқ-атвори тубан, ярамас ахлоқли. Аблаҳ одам. ■ Мендақа бефаҳм-бефаросат аблаждарни аяш – гуноҳ! Фельетон қилинг, фельетон! О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Шу белги-хусусиятга асосланган ҳақоратни билдиради. Ие, аблах, бошқа гап қуриб қолдими. Ойбек, Танланган асарлар.

АБЛАҲЛИК Ярамас хатти-ҳаракат, аблалаҳга хос қилик. Бош вазир жаноблари, бу кўрнамак билан қадрдан дўст эдик, бундай аблалаҳлик қилишига сира кўзим етмас эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

АБЛАҲОНА Аблалаҳга хос, аблалаҳники каби. Лекин Гуландом билан сўзлашган сари у баъзи қўпол ҳаракатлардан, аблалаҳона қиликлар-

дан ўзини тийишга тириша бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

АБО [а. عب – чопонга ўхшаш жун киийим] тар. Авраси жун ёки бошқа матодан тикилган узун, кенг, лекин енги калта эркаклар уст кийими. Шайбонийхон бошига қизил бўрк устидан салла ўраган, кўк мовутдан або кийган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

АБОЛИЦИЯ [лот. abolitio – бекор қилиш] Қонун ёки қарорнинг бекор қилиниши.

АБОНЕМЕНТ [фр. abonnement] Бирор нарсадан (мас. телефон, театрдаги ўрин, автотранспорт ва ш.к. дан) маълум муддатга фойдаланиш ҳуқуки ва шу ҳуқуқни тасдиқловчи хужжат. Кутубхоналардо аборнемент. Аборнемент ҳақи. Аборнемент олмоқ.

АБОНЕМЕНТ [фр. abonner – ёзилмоқ, обуна бўлмоқ] Аборнементга эга бўлган шахс ёки ташкилот.

АБОРИГЕН Аборигенларга мансуб.

АБОРИГЕНЛАР [лот. aborigine – аввалидан, бошидан] 1 Мамлакат ёки бирор жойда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли; тубжойликлар. Австралия аборигенлари.

2 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг қадимдан бир жойга мансуб (маҳаллий, жайдари) турлари, зотлари. Абориген гўза.

АБОРТ [лот. abortus – бола ташлаш, муддатидан олдин туғилиш] Ҳомиланинг ҳаётга лаёқатсиз даврида, яъни дастлабки 28 ҳафта мобайнида тушиши ёки туширилиши (олдирилиши).

Сунъий аборт Аёлнинг истагига кўра ёки касаллиги сабабли ҳомилани олдириш. Гайрииҳтиёрий (табиий) аборт Ҳомиланинг турли сабабларга кўра (мас., касаллик туфайли) тушиши.

АБОРТИВ 1 тиб. Оғриқни, касалликни бирдан тўхтатадиган, қолдирадиган. Абортив даволаш. Абортив дори-дармонлар.

2 биол. Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмагил, чала. Ўсимликларнинг абортив органлари.

АБР [ф. ابر – булат] 1 эск. кт. айн. булат 1. Абр ичига беркиниб, мотамсаро бўлсин қуёш. Э. Воҳидов.

Абри найсон Баҳорги серёмғир булат. Абри навбаҳор Эрта баҳорнинг ёмғирли булати. Чун абри навбаҳор Худди эрта баҳор булатидек. Зор-зор чун абри навбаҳор ўйғилаб. F. Фулом. Абри бало Бало, оғат булати.

**Аёллар хонадонлари узра ёпирилиб келәт-
ган абри балони эрларидан аввалорқ сезади-
лар.** Т. Малик, Шайтанат.

**2 Тўқимачилик, меймурлик, кулоллик-
да учрайдиган, тархи булутисимон амалий
безак тури.**

АБРАЗИВ [лот. abrasio – силлиқлаш,
тарашлаш, қириш] Абразивларга оид. Абра-
зив асбоблар.

АБРАЗИВЛАР Металл, сопол, ойна,
ёғоч ва ш.к. нинг юзини силлиқлаш, жило-
лаш, пардоzlаш, шунингдек, асбобларни
чархлаш учун ишлатиладиган майда дона-
дор ўта қаттиқ моддалар.

АБРАШ эск. Чавкар, холдор от. Абраши-
ни елдурууб етгач йиқилдим, дўстлар. Бобур.

АБРБАНД [ф. ابر + بند – бое, боғлам,
туғун] 1 Атлас, шойи тандасига маҳсус
усулда гул (нақш) солиши. Эски абрбандчи
усталар абрбанд техникасини жуда қадим
замонларданоқ билганлар. “Фан ва турмуш”.

2 айн. абрбандчи.

АБРБАНДИ Атлас, шойи танда иплари-
га гул (нақш) солиш усули.

АБРБАНДЧИ Абрбанд ишловчи. Абр-
бандчи рассом ингичка чўпни қоракуя ара-
лаштирилган сувда намлаб, у безакнинг яр-
мини туширади. “Фан ва турмуш”.

АБРИШИМ [ф. ابریشم – ипак] 1 эск. айн.
ипак.

2 Ипак газлама, шойи; шу газламадан
тикилган кийим. Унинг эгнида.. ране-баране
порлаган қизил абрисим тўн. Ойбек, На-
войи.

АБРЎ [ф. ابرو – эск. поэт. Кош.]

АБРЎКАМОН [ф. ابروکمان – қоши ка-
мон] эск. поэт. Қайрилма қош, қошлари ка-
мон сингари қайрилган. Абрўкамон қиз. ■
Кулбачча ва чўрилар орасида абрўкамон, мўр-
чамиён, пистадаҳан.. сарвиравонлари жуда
кўп. С. Айний, Куллар.

АБСЕНТЕИЗМ [лот. absens, absentis –
йўқ бўлган, ҳозир бўлмаган] Сайловчи-
ларнинг давлат органларига бўладиган сай-
ловга қатнашишдан оммавий равишида бош
тортиши.

АБСОЛЮТ [лот. absolutus – чегаралан-
маган, шак-шубҳасиз] айн. мутлақ.

АБСОЛЮТИЗМ Мутлақ, чегараланма-
ган яккаҳокимлик.

АБСОРБЦИЯ [лот. absorbtio – ютиш,
ютилиш, шимилиш, сингиш]. физ., ким.

Эритма ёки газлар аралашмасидаги модда-
ларнинг қаттиқ жисм ёки суюқликка юти-
лиши; ёруғликнинг модда орқали ўтаётган-
да ютилиши. Газ абсорбцияси. Ёруғлик абсорб-
цияси. Товуш абсорбцияси. Газ абсорбцияси.

АБСТРАКТ айн. мавхум.

АБСТРАКЦИОНИЗМ [лот. abstractio –
мавхумлик, узоқлашиб] 20-аср тасвирий
санъатида, ҳайкалтарошлиқ ва графикаси-
да ўта формалистик оқим бўлиб, унинг та-
рафдорлари объектив воқеликни мавхум
геометрик шакллар, пала-партиш чизиқлар,
нуқталар бирикмаси (боғланмаси) сифатида
тасвиirlайдилар.

АБСТРАКЦИОНИСТ Абстракционизм
намояндаси.

АБСТРАКЦИЯ [лот. abstractio – мавхум-
лик, номаълумлик] 1 Билишда нарса, ҳоди-
саларнинг муҳим ва муайян белги ва қону-
ниятларини ажратиш, бўрттириб кўрсатиш
мақсадида уларнинг жузъий, иккинчи да-
ражали томонлари ёки боғланишларидан
хаёлан узоқлашиб фикр юритиш.

2 Абстракциялаш ўйли билан ҳосил
қилинган мавхум тушунча, назарий умум-
лаштирма, назарий хулоса.

АБСЦЕСС [лот. abscessus – йирингли
яра, чипқон] тиб. Тўқима ёки аъзоларнинг
шикастланган жойида йиринг тўпланиши;
йиринг ийққан, газак олган жой.

АБУ [а. ابو – “ота” сўзининг изофа ҳола-
тидаги шакли] Арабларда ва бошқа бабзи
мусулмон халқларда куняларнинг таркибий
қисми бўлиб, “отаси” деган маънони бил-
диради. Абу Абдуллоҳ, Абу Раиҳон.

АБХАЗ 1 Абхазия мамлакатига мансуб
туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. Абхаз йи-
гити. Абхаз тили.

АБХАЗЛАР Абхазиянинг асосий (туб)
аҳолиси, абхаз халқи.

АВАЙЛАМОҚ Озор, зарап ва завол таъ-
сиридан эҳтиёт қилмоқ. Нега ўз жонимизни
авайлаймиз-у, милицияни дуч келган ишга
балогардон қиласиз. Газетадан. Сен кўчмат эк-
динг, авайлаб мевасин бунёд қил. Воқиф.

АВАНГАРД [фр. avant-garde – олдиндаги
қўриқчи] 1 Ҳарбий юришларда асосий куч-
ларни қўриқлаш учун олдинда борувчи ас-
карий қисм.

2 Бирор халқ, синф ёки ижтимоий гу-
руҳнинг илфор қисми.

АВАНГАРДИЗМ [фр. avant-gardisme — илфорлик] 20-аср санъат ва адабиётида реалистик бўлмаган (ҳатто реалистик оқимга зид) оқимларнинг умумий номи. Унинг тарафдорлари адабиёт ва санъатнинг аввалдан мавжуд анъаналарини тан олмай, уни тубдан янгилашни, унинг тасвирий ва шаклий имкониятларини кенгайтиришни мақсад қилиб қўйган, шунга кўра, ҳатто реализмни ҳам рад этганлар.

АВАНПОСТ [фр. avant-poste] Кўшиндан илгарироққа, душманга яқин қўйилган соқчилар ва улар эгаллаб турган жой.

АВАНС [фр. avance] Бир жисмоний ёки юридик шахс томонидан бошқасига келгусида тўланадиган ҳақ ҳисобидан олдиндан бериладиган пул миқдори. *Аванс бермоқ.*

АВАНТИЮРА [фр. aventure — қалтис ҳаракат; саргузашт] Тасодифий муваффақиятга эришиш учун реал куч, шароит ва имкониятларни ҳисобга олмай, таваккалига қилинган хатти-ҳаракат.

АВАНТИЮРИЗМ Осонгина муваффақиятга эришиш, фойда олишни кўзлаб, таваккалчилек билан қилинган иш, хатти-ҳаракат; авантюрага мойиллик. *Сиёсий авантюризм.*

АВАНТИЮРИСТ Авантюризмга, авантюрага мойил одам.

АВАНТИЮРИСТИК Авантюрага, авантюризмга асосланган, авантюристларга хос бўлган.

АВАР 1 Догистоннинг гарбий, Озарбайжоннинг шимоли-гарбий ҳудудларида яшовчи халқнинг номи.

2 Авар халқига тегишли. *Авар тили. Авар аёли.*

АВАРА шв. Эвара.

АВАРИЯ [итал. avaria] 1 Машина, самолёт ва ш.к. нинг ишлаб турган вақтида тўсатдан бузилиши, ишдан чиқиши. *Авария сигнали.*

2 Бахтсиз ҳодиса, фалокат. *Автомобиль аварияси. Аварияга учромоқ.*

Авария бригадаси Авариянинг олдини олиш ёки оқибатларини тугатиш учун тузилган бригада.

АВАРИЯЧИ (асосан кўпл. шаклида — **авариячилар**) Авариянинг олдини олиш ёки унинг оқибатларини тугатиш, тузатиш ишларини бажарувчи шахс. *Авариячиларнинг бокулик бригадаси.. мисли кўришмаган мардлик кўрсатди.* Ч. Айтматов, Дўстлик трассаси.

АВАРЛАР Догистонда ва Озарбайжоннинг шимоли-гарбий қисмида яшовчи ерлик халқ; авар халқи.

АВАХТА [нем. Hauptwache] эск. с. т. Қамоқ уйи, қамаш жойи: қамоқхона, турма. *Оқ пошонинг авахтаси ҳам кўп, Сибири ҳам кенг.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Авахта бўлмоқ Қамоққа олинмоқ. *Акам яна авахта бўлгандан кейин ҳалиги элликбoshi мени ҳам "улди"га чиқарип, хотинга совчи устига совчи қўяверипти..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Авахта қилмоқ** Қамоққа олмоқ, қамамоқ.

ABAFA 1 айн. *чевара.*

2 с.т. Узоқ қариндош, чатишган қариндош.

Авағамнинг авағаси, умуртқамнинг шўраваси Жуда узоқ, чатишган қариндош ҳақида.

АВБОШ [ф. اوپاش — безори, бадкирдор, саёқ] эск. Безори, бевош. *Шаҳарнинг машҳур авбошларидан бир тўпу, бир-бирлари билан баслашгандай, косаларни пайдарпай синқарышади.* Ойбек, Навоий.

АВВАЛ [а. اولى — бошланиш; биринчи] 1 от кам қўйла. (асосан I-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида) Бош(и), бошланиш(и). зид. **охир. Ишининг аввали ва охри.** ■ *Хуллас, бугун ёшлигимни эслашим ва гапнинг аввалини шундан бошлашимнинг сабаби бошқа.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Мулоҳазаларимиз аввалида видеофильм ҳақидаги айрим фикрлар, баҳоларни муштариийга етказмоқчи бўлдик.* Газетадан.

Аввал-охир Бир умр; бутунлай, батамом. Ҳеч ким баробар келмас энди, улларим (ўғилларим), Мен биламан, аввал-охир сизларга. “Эрали ва Шерали”. Бунча жозиб, бунча соҳир, Якто бўлдинг, Кўхинор? Соҳибингга аввал-охир Бало бўлдинг, Кўхинор. Э. Воҳидов.

2 рвш. Ўтган вақтлар(да), ҳозирга қадар; илгари. зид. **ҳозир**. *Тирикчилигимиз аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу кенг хонага Гуломжон аввалиари ҳам кўп келган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

3. Биринчи навбатда, биринчи бўлиб; ластлаб. *Аввал қариялар дастурхонга таклиф этилди. Аввал таом, баъдаз калом.* Мақол. ■ *Аввал тўнгич ботир пойловчилик қилибди.* “Чалпак ёққан кун”.

4 Бошланишда; бошда. *Аввал ҳеч нарса сезилмади, бир оз ўтгач, оғриқ тура бошлади.*

5 кўм. ваз. Бирор воқеа, ҳодиса ёки ҳаркетнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бораётган вақтдан олдин бўлғанлигини билдиради. Учрашуви миздан аввал. Бундан тўрт йил аввал. — Мана сўнгги хотира: икки ярим йил аввал меҳрибон она уни шаҳарга узатади. Ойбек, Танланган асарлар.

АВВАЛАМБОР криши. с. ваз. Аввали шуки, аввало. -Авваламбор, — деди зардаси қайнай бошлаб Холмирза, — менинг бригадамда сизбон иш ўйқ. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

АВВАЛАН [а. Ўз] рвши. айн. аввало.

АВВАЛБОШИ Биринчи навбатда; аввалио. Аввалибоши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтиришимиз керак. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛГИ Вақт эътибори билан бошқасидан олдин, илгари бўлган; илгариги, олдинги. Аввалиги хат. Аввалиги ваъда. Урушдан аввалиги йиллар. — Йўлчи тилсиз каби гайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалиги вазиятда қотди. Ойбек, Танланган асарлар.

Аввали кун (ёки аввал куни) Кечадан олдинги кун, ўтган куни. Аввали кун улардан бирига калла солғанман, беш йилга қаматиб юбормоқчи бўлишувди. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

АВВАЛГИДАЙ, -дек рвши. Аввал ёки аввалиги қандай бўлса, шундай; илгаригидай, бояgidай. Бу ерда ҳеч ўзгариш ўйқ, ҳамма нарса аввалигидай. — Лектор четга қараб, аввалигидай наст товуш билан: -Эшикни ётинг, — деди. П. Қодиров, Уч илдиз.

АВВАЛГИЧА айн. аввалигидай. Отабободан қолган чордевор.. сомонсувоқ қилинган эски томда ҳаёт яна аввалигича. С. Анорбоеев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

АВВАЛИ 1 айн. аввал 1.

2 рвши. Бошда, аввал бошда. У аввали севинди, кейин ўйланаб қолди.

3 криши. с. ваз. Биринчидан. Аввали, бубойѓум эмас, ҳаққуш, кўркма. А. Қаҳдор, Мастанон.

Аввали шуки Биринчидан, авваламбор. Аввали шуки, ухлаганим ўйқ, ундан кейин.. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛИГА айн. аввал 4. Бошда. Аввалига ширин эрмак бўлган бу гаплар, бола 5-6 ёшга боргандা, қатталарни ўнғайсиз ҳолга солиб қўядиган бўлиб қолди. Газетадан. Аввалига таксичи бунга эътибор бергани ўйқ. Газетадан.

АВВАЛО 1 рвши. Энг аввал, даставвал, дастлаб, биринчи галда. -Тақсир, — деди Олаҳўжа маҳсум отдаи пишқириб, — агар бу киши болаларни ўқитмоқча келган бўлса, аввало унинг ўзини ўқитмоқ лозим. П. Турсын, Ўқитувчи.

2 криши. с. ваз. Аввали шуки, биринчидан. -Аввало, менинг уйим ўйқ. Ундан кейин мени муборакбод қилиб турган танишларим ҳам ўйқ, — деди Анвар қўл силтаб. А. Қодирий, Мехробдан чён.

АВГУСТ [лот. augustus — олий, муқаддас, улуғ; Рим императорининг номи] Янгича йил ҳисобида саккизинчи ой.

АВЖ [а. جو — юксалиш нуқтаси, юқори нуқта, чўққи] 1 Ривож олиш, ўсиш (ўсимлиқ, дараҳт кабиларга нисбатан). Биринчи қадамда, биринчи бўлиб, Экилган чигитнинг авжини кўрсан, Битта туп гўзанинг мавжини кўрсан. Ё. Мирзо.

Авж олмоқ 1) ўсмоқ, ўсиб ривожланмоқ. Кўчат яхши авж олмаяти. Ҳаво исисиши билан экинлар авж ола бошлади. — Кўшимча ўғитланган гўзалар сувдан чиққач, жуда авж олиб кетди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла; 2) ривож топмоқ; юксалмоқ, кучаймоқ. Фонд бозори шаклланиб, қимматли қоғозлар саводоси авж оляти. Газетадан. Давлати ҳалқига, ҳалқи давлатига қайишган мамлакатлардагина тараққиёт авж олади. Газетадан. Инсоният қонунларсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади, адолатсизлик авж олади. Газетадан.

2 Энг юқори(си). Муборак Ўзбекистон, осмон авжиди парвозинг. Муборак сенга истиқлол, баландроқ янграсин созинг. Воқиф. Бу роман ижодининг авж нуқтасини ташкил қилиувчи асар бўлмоғи керак эди. Газетадан.

Авжига чиқмоқ (ёки авжига минмоқ) Юқори даражасига кўтарилимоқ, кучаймоқ. Ўйин-кулги, хурсандчилик авжига чиқяпти.

— Мамлакатда пораҳурлик кучайди, хонбеклар зулми авжига минди. Ж. Шарипов, Хоразм.

3 мус. Куй ёки қўшиқдаги энг юқори нота. Қизлар айтса қўшиқни авжни талашиб, Маставага қатиқдай гапга тиқилар. Ф. Фулом. Бу қўшиқ гоҳо авж пардаларда, гоҳо пастроқ оҳангларда жаранглаб туради. Газетадан.

АВЖИ 1 Авж с. 1-ш., бирл. эгалик шакли. Кўйининг авжи.

2 рвши. Худди, нақ. *Авжи пишиқчилек вақти*. — Авжи кетиши пайти, бир оздан кейин тонг отади. Ойбек, Танланган асарлар.

АВЖИДА *рвши.* (кесим взф.) Авжига чиққан, авж олган; қизғин. *Қурилишда иш авжисда.* — *Тайёргарлик ишлари авжисда.* Газетадан. ..*Бир-бирини согинган ўқувчиларнинг қий-чуви авжисда.* Газетадан.

АВЖЛАНМОҚ 1 Авж олмоқ, ривожланмоқ. *Экинлар авжланмаянти.*

2 Авжига чиқмоқ, кучаймоқ. *Шунда бул-бул нағаси, қызларимиз ялласи, йигитларнинг гурури айниқса авжланади.* F. Фулом.

АВЗО [а. اۋڙاز - څول، څولات، راڻي، يوريش-توريش] 3-ши. **авзорий** (асосан инсон ва ҳавога нисбатан) 1 Юз күринишининг муайян ифодаси. *Аېل йигитнинг авзорийдан ёмон نىياتلى كىشى ئەمسىلغىنى پايىقادى.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. *Баратов Саодатхоннинг авзорىiga қарадى-ю، گانپىنى يوتدى.* С. Зуннунова, Яңги директор.

2 Рухий (ички) څولات; күриниш. *Шарофат.. кىچىرۇن Канизاك келгanda яна заھارга тۇلىب یتىргان эدى، бироک уни چۈچىتماسلىك، گاflat-га солىب туриب، بىرдан қىلغا тушиши учун авзорىنى سира билдиirmasلىكка ҳаракат қىلدى.* А. Каҳхор, Күшчинор чироклари.

Авзорий бузук Кайфияти, күриниши ёмон, ёмон томонга ўзгарган. *Аېل ҳайрон бۇلىب، унга қарадى.* Толиб аканинг авзорий бузук эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳавонинг авзорий бузук.* Осман тұла қоп-қора булат.. Т. Ашурев, Марварид тут.

АВИА- [лот. avis – қуш] Ўзлашма күшма сўзлар таркибида “авиация” сўзи ўрнида, шу сўзга алоқадор маъноларда кўлланади: *авиабаза* (авиация базаси), *авиаразведка* (авиация разведкаси), *авиапочта* (авиация почтаси) ва б.

АВИАКОМПАНИЯ Авиалинияларга ёки самолёт ишлаб чиқарувчи корхоналарга эга бўлган бирлашма. “Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси.

АВИАКОМПАС [авиа.. + компас] Учиш аппаратларида ишлатиладиган навигация асбоби.

АВИАЛИНИЯ [авиа.. + линия] қ. ҳаво, ҳаво йўллари.

АВИАМОДЕЛЬЧИ Авиамоделчилек билан шугулланувчи шахс.

АВИАМОДЕЛЬЧИЛИК Техника ва спорт мақсадларида учиш аппаратлари моделларини лойиҳалаш ва ясаб учриш.

АВИАМОДЕЛЬ [авиа.. + модель] Учиш аппаратининг кўлда учриш учун ясалган модели, нусхаси.

АВИАНОСЕЦ [авиа.. + р. носец < носитель – олиб, кўтариб борувчи] Сув усти жанговар кемаси – сузуви авиация базаси.

АВИАПОЧТА [авиа.. + почта] Почта юклари самолётда ташиладиган алоқа тармоғи.

АВИАСАЛОН [авиа.. + салон] Ҳавода учиш аппаратлари (самолёт, вертолёт ва ш.к.)нинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган маҳсус қўргазма. *Халқаро авиасалон.*

АВИАТОР [фр. aviateur] Авиация ва умуман учиш ишлари билан шуғулланувчи шахс; учувчи.

АВИАТРАССА [авиа.. + трасса] Фуқаро ҳаво флотининг самолёт ва вертолётлари мунтазам равища қатнайдиган ҳаво йўли.

АВИАЦИЯ [фр. aviation < лот. avis – қуш] 1 Ҳаводан оғир аппаратларда фазода учиш назарияси ва амалиёти. *Авиация техникиаси.*

2 Учиш аппаратларининг мажмуи; ҳаво флоти. *Фуқаро авиацияси. Ҳарбий авиация.*

АВИЗО [итал. avviso < лот. avis – қуш] Банк, тижорат амалиётида ҳисоб-китоб мумомаларининг бажарилганлиги тўғрисида бир аҳдлашувчи томоннинг иккинчи сига юборадиган расмий хабарномаси.

АВИТАМИНОЗЛАР [юн. α – инкор кўшимчаси + витамин] тиб. Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касалликлар. *Организмда витаминалар етарли бўлмаса, турили авитаминоз касалликлар юзага чиқади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

АВЛИЁ [а. اولىءا - валилар] 1 дин. Валилар, эътиқодли, диндор кишилар; азиз, муқаддас, оллоҳга яқин кишилар; руҳонийлар. *Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг Бухорода авлиё сифатида шуҳрат топшишида бир воқеа сабаб бўлган экан.* Газетадан.

2 с.т. Каромат, башорат қила оладиган, мўъжизалар кўрсата оладиган одам. *Мен шундай авлиёманки, агар тош ёки дараҳтни чақирсан, олдимга дарров келади.* “Латифалар”. *Тантибойвачча олазарак бўлиб, елкасини қисди ва ерга қараб деди: -Биз авлиёмизми? Қаерда эканини айтши жуда мушкул.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 с.т. кест. Улуғ, зўр фаҳмланувчи одам ёки нарса. *Нима, звено бўлиб, авлиё бўлти-*

ми? Ш. Рашидов, Бўрондан қучли. *Хотин* киши эса ожиза, авлиёси ҳам ҳасаддан холи эмас. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 с. т. Ҳеч нарса билан иши йўқ, дарвешифат, дарвешнамо одам. *Юрагингда* Ўрингбоя отанинг ўғити бор-да. *Даданг* пок одам. *Қишлоқнинг авлиёси* у. *Ишонаман*. Ойбек, Қуёш қораймас. *Фор оғизда*, баланд ясси тош устида, Ялангоч авлиё – ориқ бир кекса одам гулхан ёқиб ўтиради. Мирмуҳсин, Меъмор.

АВЛИЁНАМО [а.+ф.] *أوليائما* Авлиёга ўхашаш. қ. **авлиё 4**.

АВЛИЁУЛЛОҲ [а.] *أوليالله* Худога яқин кишилар.

АВЛО [а. اولى] – энг яхши, энг муносаб] эксл. кт. Нисбатан афзал, яхши. Улар учун минг мулланинг сўзидан ёвжонлик *Шокиргуломнинг бир оғиз.. сўзи минг марта авлороқ*. С. Айний, Куллар.

АВЛОД [а. اولاد] – ўғиллар, болалар, насл] 1 Ота-бободан қолган насл (аждодга нисбатан). Биз эски қулларнинг авлодимиз.. ота-боболаримиз озод бўлган чоғларда ўзлари учун қурган чайладек ўйларда тирикчилик қиласиз. С. Айний, Куллар. Аждодлар бўлмагай авлодсиз, Авлодлар зийнати аждодлар. Б. Бойқобилов.

2 Ота-бобо ва унинг насли; сулола; зот. *Темур авлоди* (темурийлар). *Бобур авлоди* (бобурийлар). ■ *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган Шерназарбой Исломхўжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди*. Ж. Шарипов, Хоразм. *Фисқ-фужур уяси бўлган бу оила ҳаммани қораласа ҳам, ўз авлоди бўлган ана шу катта бойга асло тил тегизмас эди*. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Замоннинг маълум қисмига мансуб одамлар; бўғин. *Кекса авлод*. *Ўрта авлод*. *Ёш авлод*. *Келгуси авлод*. ■ *Ўйлайманки, мана шундай обод ва озод юртни кўрганда, нафакат катта ёшдаги кишилар, балки ёш авлод ҳам янги куч-кувват олади, гурурганади*. Газетадан.

4 кўчма Замонавий электрон-ҳисоблаш машиналарининг ва б. техник жиҳозларнинг янгиланган, такомиллашган туркуми. *Бу аппарат компьютерларнинг тўртинчи авлоди-га мансуб*.

АВЛОҚ қ. овлоқ.

АВОМ [а. عوام – умум, омма] 1 Оддий халқ, “қора халқ” (ўтмишда). *Авом шоири-*

мизни ҳурмат қиласи, шоиримиз ҳам авом тилини яхши биладилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ўқимаган, тушунмаган, хат-саводсиз киши(лар). Улки устозликда танҳо, мен эдим хатсиз, авом. С. Зуннунова.

АВОҚ с.т. айн. **авахта**. Э, кечагина авоқдан чиқиб келган одамини яна нима қилмоқчисизлар? П. Турсун, Ўқитувчи.

АВРА [ф. اوره] *کییم*, кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг ташқи, сиртқи қавати. *Тұннинг авраси*. ■ *Тұшак аврага олты метр қизил дұхоба олиб бермасанғиз, уят бўлади*. “Муштум”.

Авра тўн Астарсиз тўн. **Авра камзул** Астарсиз камзул. *Унсун хола.. авра камзулини бошига ёпинди-да.. далага ўйл олди*. А. Ҳайитметов, Унсун хола.

2 Естиқнинг сиртқи жилди.

АВРА-АСТАР [ф. استر - اوره] *آوره* Авра ва астар. *Avra-astari* бутун кўрпа.

Авра-астар чопон Авра билан астардан-гина иборат (яъни паҳтасиз) чопон, тўн.. ..эгнида авра-астар чопон, бошида беўхшовороқ ўралган ҷалма. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Авра-астарини ағдармоқ** (ёки қоқмоқ, сўқмоқ) Бутун кирдикорларини очиб ташламоқ. *Шошмай тур, авра-астарингни ағдариб ташламасам.. отимни бошқа қўйман*. “Та-ниш башиаралар”.

АВРАБАНД с.т. 1 айн. **абрбанд**. *Намозшом-гул атласга түққиз хил ранг ишлатиладиган бўлса, ишак ўримлари аврабанд цехидан бўёқ цехига түққиз марта бориб келади*. С. Анорбоеев, Майда тароқ.

2 айн. **абрбандчи**.

АВРАМОҚ 1 Айтганига (мақсадига) юргизиш, кўндириш учун ёлғон-яшиқ гаплар қилмоқ, усталик билан алдаб-сулдамоқ. *Баққол бу сўзларни эшишмагандай аврайверди: -Мен сизнинг фойдангизни ўйлайман*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Гипноз қилмоқ (илон хақида). *Илон заҳарли тилини чиқариб туриб, сехрли кӯзи билан учар қушларни аврайди*. “Қаҳрамонлар”.

АВРАТ [а. عورت – жинсий аъзолар, танинг уятли жойлари] 1 биол., тиб. Жинсий аъзолар (эркак ва аёлларда). *Ўрнимдан турсам, уятли жойларим очилади, сўнгра сенинг раисинг “авратингни очиб, хилофи шаръ ишладинг” деб, мени бир кам қирқ дар-ра уради*. С. Айний, Куллар.

2 дин. Тананинг, шариатга мувофиқ, бекитиб юрилиши талаб қилинадиган, уятли жойлари.

АВРАТПҮШ [а.+ф. عورتپوش – авратни беркитувчи] Авратни бекитиб туралидиган нарса, кийим, лунги.

АВРАГИЧ айн. авроқчи. Энди реакциянинг аврагич воизлари мусулмонлар бирлиги түғрисида кўкракларига уриб, дарё-дарё сўз қуядилар.. Ойбек, Нур қидириб.

АВРОД [а. اوراد – дуолар] Бомдод, тонг намозидан сўнг ўқиладиган дуо, оят; кўп тақрорланадиган, ўқиб юриладиган оялтар, дуолар. *Истарамким, эй пари, ҳар эрта аврод ўрнига Ислим аззамдек отинг пайваста тақрор айласам. Фурқат.*

АВРОДЧИ Аврод ўкувчи. *Бу ерда тонг азонда авродчи сўфиларнинг қичқириб гўлдирайдиган ҳар хил дуолари кишини ўйқудан безовта қиласа эди.* F. Гулом, Шум бола.

АВРОН айн. тошқин. *Илгари бу жой саккиз ариқнинг бош лабгардони эди. Аврон келган вақтларда сувни ариқларга тақсимлаш катта можаролар билан ўтарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

АВРОҚ Авраш гаплари, хатти-ҳаракати. *-Мен хомкалла, домланинг аврогига учиб, розисик билдирибман, – деди чол.* А. Мұхиддин. Ёдгорликнинг тўйи.

АВРОҚЧИ Алдоқчи, ўйдан озириувчи. *Унинг қора ўйлами давом эттирган бошқа эшонлар, сўфилар, ҳар хил авроқчилар, товламачиларни фоши этаман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АВСАТ [а. اوسات – ўрта, ўртacha] эск. кт. Ўрта, ўртача, ўрта даражадаги. *Мадраса талабалари “аъло”, “авсат” ва “адно” номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АВТАРКИЯ [юн. autarkeia – ўз-ўзини қондириш] Ўз-ўзини таъминлаш қоидасига асосланган, бошқалар билан иқтисодий алоқалардан узилиб қолган биқиқ ҳўжалик тизими ва шунга асосланган иқтисодий сиёсат.

АВТО с.т. кам қўлл. айн. автомобиль. *Паркка кетди трамвайлар, автолар..* М. Шайхзода.

АВТО- [юн. autos – ўзи, ўзим] Ўзлашма сўзлар таркибида куйидаги маъноларни билдиради: 1) ўз қўли билан. *Автобиография;* 2) ўзи ҳаракатланадиган, автоматик. *Автопилот. Автоюқлагич;* 3) автомобильга оид. *Автовокзал. Автокорхона.*

АВТОБАЗА [авто.. + база] Автомобилларда юк ва пассажирлар ташиш учун ташкил этилган транспорт корхонаси, шунингдек, автомобиллар туралидиган ва ремонт қилинадиган жой.

АВТОБИОГРАФИК Муаллиф таржимаи ҳоли билан боғланган; автобиографияга асосланган. *Автобиографик асар.*

АВТОБИОГРАФИЯ [авто.. + биография] Бирор шахснинг ўзи ёзган таржимаи ҳоли.

АВТОБЛОКИРОВКА Машина ва аппаратлар ҳаракатини ҳамда технологик жараёнларни бошқаришда хатоликларнинг олдини оладиган ёки бартараф этадиган автоматик асбоблар мажмуси. Mac., поездлар қатновини тартибга солиб туралидиган автоматик сигнализация тизими.

АВТОБУС [авто(мобиль) – лот. omnibus – ҳамма учун] Йўловчилар ташибидиган кўп ўринни катта автомобиль. *Ўттиз ўринли автобус. Автобус қатнови. Автобус парки.* ■ *У охирги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

АВТОВОКЗАЛ [авто.. + вокзал] Шаҳарлараро автобуслар қатнови ўйларининг охирги ва оралиқ нуқталариде йўловчиларга хизмат кўрсатадиган иншоотлар мажмуси. Янги автовокзалда ўйловчилар учун барча қулаликлар мавжуд.

АВТОГЕН [юн. autogenos – ўз-ўзидан, мустақил ривожланувчи] Газ алангасида эритиб пайвандлашга оид. *Автоген усулида пайвандлаш.*

АВТОГРАФ [авто.. + юн. grapho – ёзман] ■ Асарнинг муаллиф қўли билан ёзилган нусхаси, асл кўлэзма. *Мазкур девонни унинг Наманганд нусхасига таққослаб текшириши натижасида девоннинг.. автографлигига ишонч ҳосил қилдик. “ЎТА”.*

2 Ўз қўли билан ёзилган ёзув ва имзо; дастхат (кўпинча хотира учун).

АВТОДРОМ [авто.. + юн. dromos – югуриш йўли] Автомобилларни синондан ўтказиш ва уларнинг тезкор мусобақаларини ташкил этишга мўлжалланган майдон.

АВТОДЎКОН Қишлоқ жойларда, бозорларда асосан озиқ-овқат ва саноат моллари билан савдо қилиш учун жиҳозланган (мосланган) автомобиль.

АВТОЗАВОД [авто.. + завод]: автомобиль заводи Автомобиль ва унинг қисмларини ишлаб чиқарадиган завод.

АВТОИНСПЕКЦИЯ айн. автомазорат.

АВТОКАР [авто.. + ингл. car – аравача] Ички ёнүв двигателли (резина фидиракли) ўзиорар аравача (вокзалларда, корхоналар ҳовлисида, цехларида юк ташиш учун ишлатилади).

АВТОКАЧКА [авто.. + р. качка – силкиниш, чайқалиш] Тўғинларига резина қопланган тўрт фидиракли арава. *Бобоқул ота Қайнардан қайтишда Тўламат мўйловнинг пичан ортилган автокачкасига минишга мажбур бўлди.* С. Аноробеев, Оқсој.

АВТОКЛАВ [*фр. autoclave* < авто.. + лот. clavis – калит] Нарсаларни юқори босимда қиздириш учун ишлатиладиган, жисп ёпиладиган идиш (турли физик-кимёвий жараёнларни амалга ошириш, тиббий асбоблар ва ҳоказоларни стерииллаш ва ш.к. учун ишлатилади).

АВТОКОЛОННА [авто.. + колонна]

1 Автомобиллар колоннаси, кетма-кет тизилиб келаётган автомобиллар қатори.

2 Автомобиль базаларининг филиали, бир неча автомобили бўлган бўлими.

АВТОКОРХОНА Аҳолига автомобиллар билан хизмат қилувчи корхона.

АВТОКРАН [авто.. + кран] Автомобилга ўрнатилган кўтарма кран.

АВТОЛ [< авто (мобиль) + лот. ol(eum) – ёғ] Автомобиль, трактор ва бошқа машиналарни мойлаш учун ишлатиладиган, нефтдан олинадиган маҳсулот.

АВТОЛАВКА қ. *автодўкон*. Бозорга кираверишда автолавка турган экан.. Яраш полов яқинлаб, бўйини чўзиб қаради. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

АВТОМАГИСТРАЛЬ [авто.. + лот. magistralus – бош, асосий] Тез ҳаракатланадиган кўп сонли автотранспортга мўлжалланган, қарама-қарши ҳаракат қаторлари ўртасига чегара қўйилган, бошқа йўллар билан беносита кесишмайдиган узун ва кенг йўл.

АВТОМАТ [юн. *automatos* – ўзи ҳаракатланувчи] 1 Муайян жараёнлар бўйича белгиланган ишни ички механизми ёрдамида инсоннинг бевосита иштирокисиз ўзи бажарадиган аппарат, машина, асбоб. *Токарлик автомати. Сув сотадиган автомат.*

2 Тезотар автоматик қурол. *Булар [ниёда аскарлар] ҳаммаси ҳам милтиқ ва автомат-*

ларни тайёр тутган ҳолда рўйирост бостириб келмоқда эди. А. Қаҳдор, Олтин ўлдуз.

3 сфт. айн. автоматик 1. Автомат сугоргич. Автомат қурол.

АВТОМАТИЗМ Файрихиёрий равишда, автоматик суратда ҳаракат қилиш (кўникма ва одатлар асосида).

АВТОМАТИК 1 Автомат тарзида ишлайдиган; ўз-ўзидан ишлайдиган. Автоматик тормоз. Автоматик телефон станцияси.

2 Файрихиёрий, ихтиёrsиз, беихтиёр. Автоматик ҳаракат.

АВТОМАТИКА 1 Фан ва техниканинг ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматлаштириш методлари ва воситаларини яратиш ва такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари билан шуғулланувчи тармоғи. Автоматика, телемеханика, радиотехника, электроника саноат ишлаб чиқаришида тобора кенг қўлланмоқда. Газетадан.

2 Автоматик равишда ишлайдиган механизмлар, асбоблар мажмуи. Космик аппаратурининг бир-бирини қидириб топиши, ўзаро яқинлашиши, бир-бири билан туташши борт автоматикаси ёрдамида бажарилди. Газетадан.

АВТОМАТЛАШМОҚ Автомат асбоблар, машиналар билан қуролланмоқ, автоматика усулларига кўчмоқ. Автоматлашган ишлаб чиқарши.

АВТОМАТЛАШТИРМОҚ Иш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматик асбоблар, машиналар асосига ўтказмоқ. Таржима ва сўзлик яратиш жараёнларини автоматлаштириш жуда қулай ва бу катта иқтисодий самара беради. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

АВТОМАТ-СПРАВОЧНИК Автомат усулида ишлайдиган ва бирор соҳа бўйича қисқача маълумот берадиган қурилма. Тошкент вокзалининг кутиш залларида маҳсус автомат-справочник қурилмалар ўрнатилган. “Фан ва турмуш”.

АВТОМАТ-ТЕЛЕФОН Автомат усулида ишлайдиган телефон қурилмаси. Автомат-телефон будкаларидан тагин атириши келадиган бўлиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АВТОМАТЧИ 1 Автомат билан қуролланган, автомат билан жанг қилувчи жангчи. Бектемир танклар панасида юргургилаб

келаётган душман автоматчиларини күрди.
Ойбек, Кёш қораймас.

2 Автомат машина, аппарат ёки даст-гоҳда ишловчи шахс.

АВТОМАШИНА айн. **автомобиль.** Гул-чехра кўчага чиқиб, кутуб турган енгил автомашинага тушди. Р. Файзий, Уч қиз.

АВТОМОБИЛСОЗ (асосан кўпл. шаклида — **автомобилсозлар**) Автомобилсозлик мутахассиси. Республика автомобилсозлари.

АВТОМОБИЛСОЗЛИК Автомобиль ишлаб чиқариш ва саноатнинг шу соҳага оид тармоги. Автомобилсозлик заводи. Автомобилсозликни ривожлантириши. ■ Узбекистоннинг истиқболи самолётсозлик ва республика учун тамомила янги бўлган автомобильсозлик саноати, радиоэлектроника, электроника соҳаларининг ривожланишига боғлиқдир. Газетадан.

АВТОМОБИЛЬ [авто.. + лот. mobilis — кўзгалувчи, ҳаракатланувчи] Ички ёниш двигатели ёрдамида ҳаракатланадиган, йўловчиликлар ёки юкларни ташишга мўлжалланган, гидриакли, рельссиз транспорт воситаси. Енгил автомобиль. Юк автомобили. Автомобиль транспорти. Автомобиль заводи. ■ Қиём пайтида.. кўнгиз нусха бир автомобиль келиб тұхтади. А. Қаҳҳор, Картина.

АВТОНАЗОРАТ Автомобиль назорати; автомобилларнинг, умуман, автотранспортнинг ҳаракати, йўл ҳаракати қоидаларига амал қилиниши, машиналарнинг ҳолати устидан назорат. *Давлат автомобиль назорати (ДАН).*

АВТОНОМ Автономиядан фойдаланаидиган, автономия ҳуқуқига эга бўлган; автономияли. Автоном вилоят. Автоном республика.

АВТОНОМИЯ [авто.. + юн. potemos — қонун] к. мухторият.

АВТОНОМИЯЛИ айн. **автоном.**

АВТОНОМИЯЧИ Автономия тарафдори.

АВТОПАРК [авто.. + парк] Автомобиллар туралидиган ва таъмирланадиган жой.

АВТОПИЛОТ [авто.. + фр. pilote — учувчи] Учиш аппаратларини автоматик равишда бошқарадиган курилма.

АВТОПОИЛКА айн. **автосуғоргич.** Сигирлар сув ичадиган автомоилкалар Муроднинг ақлини ўғирлаб қўйди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

АВТОПОЙГА Автомобиль пойгаси, автомобильда ўтказиладиган пойга.

АВТОПОРТРЕТ [авто.. + фр. portret — тасвир] Рассом ёки ҳайкалтарошнинг ўз кўли билан ишлаган ўз тасвири, портрети.

АВТОПРИЦЕП Автомобилга тиркаладиган бир ёки бир неча ўқли арава, автотиркама.

АВТОР айн. **муаллиф.** Мана шу тадбирларнинг авторларидан бири.. келаётпир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АВТОРАЛЛИ [авто.. + ингл. rally — ийфин] Автомобиль спорти бўйича кўп кунли мусобақалар.

АВТОРЕМОНТ Автомобиллар таъмирига оид, автомобиллар таъмири билан шуғулланадиган. Авторемонт ишхонаси. Тошкент авторемонт заводи.

АВТОРЕФЕРАТ [авто.. + реферат] Илмий асарнинг ўз муаллифи томонидан ёзилган қисқача баёни. Диссертация автореферати.

АВТОРИТАР [фр. avtoritaige — ҳукмини ўтказадиган < лот. auctoritas — ҳокимият, таъсир] 1 Ҳокимиятга, обрў-эътибор (нуфуз)ли шахсга сўзсиз бўйсунишга асосланган. Авторитар тузум.

2 Ўз ҳукмини, ҳукмонлигини ўтказишига интилевчи.

АВТОРИТАРИЗМ Антидемократик, яккаҳокимлик хусусиятларига эга бўлган давлат тузуми. Шахсий диктатура ҳам унинг кўринишларидан ҳисобланади.

АВТОРИЛИК айн. **муаллифлик.**

АВТОРУЧКА [авто.. + р. ручка — кўл; кўлда] Перосига сиёҳ ўз-ўзидан келиб туралидиган ручка.

АВТОСАЛОН [авто.. + салон] Автомобилларнинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган кўргазма ёки унинг бир бўлими.

АВТОСАРОЙ айн. **автопарк.** .. Қишлоғимиздаги автосаройда шофер бўлиб ишлай бошладим. Газетадан.

АВТОСТАНЦИЯ [авто.. + станция] Автомобиль станцияси; автомобиллар тўхтаб ўтадиган, йўловчиларга хизмат кўрсатиладиган жой.

АВТОСТОП [авто.. + ингл. stop — тўхташ] т. й. Йўл берклигини билдирувчи сигналга яқинлашиб келган поездни автоматик суратда тўхтатадиган мослама.

АВТОСТРАДА [итал. autostrada < авто.. + итал. strada – кўча] Автомобиллар қатнови учун маҳсус қурилган ва ускуналанган катта йўл, автомагистраль. *Тошкент-Мирзачўл ўйлиниг Тошкент-Чиноз участкасида.. биринчи автострада қурилиши бошлиб юборилди.* Газетадан.

АВТОСУФОРГИЧ Чорва моллари ва паррандаларни сугориш учун мўлжалланган автоматик қурилма.

АВТОТРАНСПОРТ [авто.. + транспорт]

Автомобиль транспорти. *Вагон тегса, ўйл бўш эмас, ўйл бўшаса, станция банд, қола-верса, автотранспорт етишимасди.* И. Раҳим. Тинимиз шаҳар.

АВТОУЙ Қурилиш ва ш.к. ишлар давомида яшаш учун ўрнатиладиган вагон, автобус кўринишили кўчма уй. *Хиёл сўнгги сўзларни дилида тақоролаб улгурмасиданоқ автоуйлардаги чироқлар чараклаб ёнди.* И. Раҳим. Тақдир.

АГАР [ф. گار] юкл. Шарт эргаш гапларнинг бошида келиб, -са, -са ҳам, -ганда ва ш.к. шарт аффикслари ёрдамида ифодаланган маънони кучайтиради, таъкидлайди. *Агар у келган бўлса, ўзини билдирган бўлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар шу колхозлар ҳам бош қўшадиган бўлса, дамба йигирма-йигирма беш кунлик иш.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Агар унинг қутидорнинг ёнида уста Олим бўлмагандга эди, эҳтимол, у қай вактларгача серрайиб қолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АГАРДА айн. агар.

АГГЛЮТИНАТИВ тлиш. Агглютинацияга асосланган. *Агглютинатив тиллар.* Ўзбек тили – *агглютинатив тил.*

АГГЛЮТИНАЦИЯ [лот. agglutinatio – ёпишириш] 1 биол. Суюқлик ичida муаллақ сузид юрадиган заррачаларнинг, мас., қизил ва оқ қон танаҷалари, микроблар ва ш.к. нинг бир-бирига ёпишиб, кумоқ-кумоқ бўлиб чўкиши.

2 тлиш. Сўз ясалиш ёки шакл (форма) ясалиш асосини ўзгартмаган ҳолда унга стандарт аффиксларни қўшиш орқали сўз ёки шакл ясалиши. Агглютинацияда ҳар бир аффикс факат бир грамматик маънога эга бўлади. *Мас., теримчиларимизга сўзидағи ҳар бир қўшимча (-им, -чи, -лар, -(и)миз, -га) ўзига хос маъно ва вазифага эгадир.*

АГЕНТ [лот. agens, agentis – ҳаракатдаги; иш юритувчи] 1 Ташкилот, муассаса

ва ш.к. нинг маълум вазифаларни бажариш учун тайинланган вакили. *Таъминот агенти. Молия агенти.*

2 Бирорлар томонидан қўйилган, бирорларнинг манфаатлари учун маҳфий хизмат қиладиган шахс. *Халқаро терроризм агентлари.*

3 Бирор давлат разведкасининг маҳфий ходими; жосус, айтоқчи. *Лекин боят эҳтиётлик билан ишлар, чунки агентлар ва.. сўз оловчилар қишлоқларда оз эмас.* Ойбек, Нур қидириб.

АГЕНТЛИК I Агент фаолияти, иши; жосуслик; айгоқчилик.

АГЕНТЛИК II Бирор идора, муассаса ёки корхонанинг жойлардаги (маҳаллий)

бўлими, шунингдек, ахборот йиғиш ва тарқатиш, воситачилик қилиш вазифасидаги базъи муассасалар номи. *Телеграф агентлиги. Молия агентлиги. Ахборот агентлиги.* Телевидение ходимлари, ахборот агентликлари бир-бирлари билан яхши алоқа боғлангандар. Газетадан. ..тадбиркорлар ва товар ишлаб чиқарувчилар палатаси, сургута агентликлари, турли жамғармалар билан ҳамкорликда ишлаши уларнинг вакиллари иштирокида семинар ўтказиш зарурлигини тақозо этмоқда. Газетадан.

АГЕНТУРА Маҳфий маълумотлар тўплаш ва қўпорувчилик ишлари олиб бориш мақсадида ташкил этилган разведка хизмати. *Агентура маълумотлари.*

АГИТАТОР айн. ташвиқотчи.

АГИТАЦИОН айн. ташвиқий.

АГИТАЦИЯ [лот. agitatio – ҳаракатга келтириш, қўзғатиш] қ. ташвиқот.

АГЛОМЕРАЦИЯ [лот. agglomerare – тўплемоқ, қўшмоқ, бирлаштироқ] Бирор нарса, мас., ташкилот, корхона ва ш.к. ни бирлаштириш, қўшиш; кўплаб шаҳар ва аҳоли масканларининг ягона шаҳар сифатида қўшилиб кетиши.

АГНОЗИЯ [юн. α – инкор қўшимчаси + gnosis – билим, билиш] тиб. Бош мия пўстининг зарарланиши натижасида фахмлаш, тушуниш жараёнининг бузилиши; сезги аъзолари билан нарсаларни идрок қила билмаслик.

АГНОСТИК 1 Агностицизм тарафдори.

АГНОСТИК 2 Агностицизмга асосланган.

АГНОСТИЦИЗМ [юн. agnostos – билиб бўлмас] Борлиқни, нарса-ходисалар ва улар-

нинг моҳиятини билиш мумкинлигини қисман ёки бутунлай инкор этувчи назария.

АГОНИЯ [юн. *agonia* – кураш; олишиш] тиб. Ўлим олдидан бир қатор физиологик жарабёнлар билан кечадиган ҳолат; ўлим талвасаси.

АГРАР [лот. *agriarius* – ерга, далага оид] 1 Ер-сув, ерга эгалик ва ер-сувдан фойдаланишга оид. *Аграп масала*. *Аграп ислоҳот*. ■ Шунинг учун ҳам ҳозирда қишлоқ хўжалигида банд бўлган ортиқча меҳнат қилувчиларни саноатга, хизмат кўрсатиш соҳасига жалб қилиши аграп сиёсатимизнинг ғоят муҳим ўйналишидир. Газетадан.

2 Саноатига нисбатан қишлоқ хўжалиги кўпроқ ривожланган. *Аграп мамлакат*. ■ Вилоятимизнинг илгари аграп воҳа сифатида машҳур бўлгани сир эмас. Газетадан.

АГРЕГАТ [лот. *aggregatus* – бирлаштирилган, қўшилган] 1 Умумий бир ишни, бажариш учун бир неча ҳар турли машинадан тузилган мураккаб машина. *Ер текислайдиган агрегатлар*. ■ Даладаги агрегатлар сурони тинган, одамлар уй-үйларига қайтар.. Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Бир машинанинг маълум ишни бажарувчи яхлит, мустақил механизми. *Трактор юрмай қолгач, бирор агрегати ишдан чиққанлигини сезиб, Абдусаттор трактор остига шўнгиди*. “Ўзбекистон қўриқлари”.

3 Муайян тоф жинсини ташкил этувчи минераллар йигинидиси. *Литосферада кўп жойни эгаллаган бир ёки бир неча минераллар агрегатидан иборат бўлган табиий жинсларга тоф жинслари дейилади*. М. Баҳодиров. Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

АГРЕМАН [фр. *agreeer* – маъқулламок] Бир мамлакат томонидан ўзининг дипломатик вакили сифатида таклиф этилган шахсни қабул қилиш ҳақида иккинчи бир мамлакатнинг олдиндан розилик билдириши.

АГРЕССИВ 1 Агрессия сиёсатини кўлловчи, тажовузкор, босқинчи. *Агресив давлатлар*.

2 Агрессиядан, босқинчиликдан иборат бўлган, тажовузкорликка асосланган. *Агресив сиёсат*. *Агресив ҳаракатлар*. ■ У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агресив-миллатчилик ғояларининг бутун жафоларини тортиб келди. Газетадан.

АГРЕССИВЛИК Агресив хатти-ҳаракат.

АГРЕССИЯ [лот. *agressio* – ҳужум] Бир давлат (давлатлар гурухи) томонидан бошқа

давлатнинг ёки халқнинг (миллатнинг) суверенитети, ҳудудий даҳлазлиги ёки сиёсий мустақиллигига қарши БМТ Уставига кўра гайриқонуний ҳисобланган ҳар қандай куч ишлатиш; тажовуз.

АГРЕССИЯЧИ айн. *агрессор*.

АГРЕССИЯЧИЛИК айн. *агрессорлик*.

АГРЕССОР Агрессия сиёсатини юргизувчи; тажовузкор, босқинчи. *Агрессорларни жиловламоқ*. ■ Давлатимизнинг мудофаа қудрати ҳар қандай агрессорнинг хуружини ўша ондаёт парчалаб ташлаш имкониятини беради. Ф. Норхўжаев, Тинчлик посбонлари.

АГРЕССОРЛИК Агресив ҳаракат, тажовузкорлик, босқинчилик. *Агрессорлик сиёсати*.

АГРО- [юн. *agros* – дала; қишлоқ] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, “агрономия”, “дехқончилик” маъноларини ифодалайди. *Агротехника*. *Агробиология*.

АГРОБИОЛОГИК Агробиологияга оид. *Агробиологик тадқиқотлар*.

АГРОБИОЛОГИЯ [агро.. + биология] Ўсимликтар ҳаётининг биологик қонуниятларини ўрганадиган фан.

АГРОКИМЁ, агрономик кимё Ўсимликларни озиқлантириш, юқори, барқарор ҳосил олиш мақсадида уларни ўғитлаш, кимёвий воситалар ёрдамида заарқунандалардан сақлаш ва ш. к. кимёвий жараёнлар тўғрисидаги фан.

АГРОМЕЛИОРАЦИЯ [агро.. + мелиорация] Ҳосилдорликни ошириш мақсадида ернинг табиий шароитларини тубдан яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. *Бунинг учун.. алмашлаб экиш, ерга сифатли ишлов бериш, ўғитлаш, шўрни ювиш, эрозияга қарши кураш каби агротехника ва агромелиорация тадбирларини.. ўз вақтида амалга ошириш керак*. “Фан ва турмуш”.

АГРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [агро.. + метеорология] Иқлим ва об-ҳаво каби метеорология шароитларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши объектлари ва жараёнларига таъсирини ўрганадиган фан.

АГРОНОМ Агрономия мутахассиси. *Бош агроном*. ■ ..қишлоқ хўжалиги бошқармасида Баракаев деган агроном бор. Оёқ-қўли чаққон. С. Сиёев, Отлик аёл.

АГРОНОМИК Агрономияга оид, агрономияга боғлиқ бўлган. *Агрономик тадбирлар*.

АГРОНОМИЯ [агро.. + юн. *помос* – қонун; одат] Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, унинг қонун-қоидалари ҳақидаги фан; қишлоқ хўжалик ва дәхқончиликка доир назарий ва амалий билимлар мажмуи. 1982 йилда Андижон пахтачилик институтининг агрономия факультетини ташомлаган. Газетадан.

АГРОНОМЛИК Агроном касби. Агрономлик қилмоқ. Агрономликка ўқимоқ.

АГРОСАНОАТ Қишлоқ хўжалик саноати. Қишлоқ хўжалигининг хомашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоғи ва унга мансуб корхоналар. Агросаноат мажмуини мустаҳкамлаш ва самарадорлигини ошириш.

АГРОТЕХНИК Агротехника мутахассиси.

АГРОТЕХНИК Агротехникага оид. Агротехник тадбирлар.

АГРОТЕХНИКА [агро.. + техника] Қишлоқ хўжалик экинларини экишдан тортиб, то ҳосилни йигиб-териб олгунга қадар бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни амалга ошириш техникаси, дәхқончилик технологияси. Пахтакорлар гўзани илгор агротехника қоидалари асосида парвариш қилиб, механизацияга янада кенг йўл очдилар. Газетадан.

АГРОФИЗИКА, агрономик физика Ўсимликларнинг ташқи ҳаёт шароитларини тадқиқ этишининг физикавий усуслари, улар ҳаёт фаолиятининг физикавий жараёнлари ҳақидаги фан.

АДА ив. айн. ота 1. Ада, қогоз, қалам бергин деб, Гоҳ ёнимга келиб ўлтириар. С. Жўра.

Адаси 1) Ада с. I-ш. бирл. шакли. Акбарнинг адаси; 2) хотинлар ўз эрига мурожаат қилганда, унинг исми ўрнида ишлатадиган сўз.

АДАБ [а. ادب – адабиёт; яхши тарбия, маъқул ҳаракат] Ижтимоий ва шахсий ҳаётдаги яхши ахлоқ, тарбия, хушмуомалалик. Адаб бозорда сотилимас. Мақол. Адаб доирасидан чиқмаслик. ■ Киши қадрин оширмоқ боиси аввал адаб дерлар. Воқиф.

Адабини бермоқ Ножӯя хатти-ҳаракатлар учун гап-сўз, калтак ва ш.к. билан жазо бермоқ; таъзириқи бермоқ. Жўрахон отган ўқдан ўндан ортиқ фашист қулаб, бошқалари орқага чекинди. – Адабини бердик. Назармат. Адабини емоқ Азобини тортмоқ (қўлмишига жавобан). ..енгашроқ жерси пальтода чиқкан экан, подъездга кириб олгунча

роса адабини еди. Д. Нурий, Осмон устуни. Адаб сақламоқ Ўзини ахлоқ, одоб доирасида тутмоқ. Ёшлар “янги фикр”, “ески фикр” деган гапларни йигиштириб.. уламолар олдида адаб сақлашлари керак. Ойбек, Танланган асарлар.

АДАБИЁТ [а. ادبیات 1 Бир ҳалқнинг, даврнинг бадиий, илмий, фалсафий ва бошқа асарлари мажмуи. XX аср ўзбек бадиий адабиёти. Жаҳон адабиёти.

2 Санъатнинг сўз, тил воситасида бадиий образлар яратувчи тури; бадиий адабиёт. Адабиёт назарияси. ■ Адабиёт ҳамиша ҳақиқат ва адолат байронини баланд тутуб яшамоги лозим. Газетадан.

3 Муайян бир фан ёки соҳага, масалага оид асарлар, китоблар. Сиёсий адабиёт. Техника адабиёти. Мавзу юзасидан тавсия этилган адабиёт рўйхати.

АДАБИЁТЧИ 1 Бадиий адабиёт, адабиёт фани мутахассиси, ўқитувчиси. Кундан-кун очилиб бораётган ҳарбий таълим уфқига Элмурод адабиётчи-педагог, Дубенко иқтисодчи нуқтаи назаридан қарагандек, Йўлдош энергетик-инженер сифатида яқинлашарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 айн. адабиётшунос. Тилчи ва адабиётчи олимлар биринчи тадқиқотларини шу ерда бошлаганлар. “Фан ва турмуш”.

АДАБИЁТШУНОС [адабиёт + ф. شناس – ўрганувчи] Адабиёт илми (фани) билан шуғулланувчи мутахассис.

АДАБИЁТШУНОСЛИК Адабиёт илми, илм-фаннинг адабиётга оид соҳаси; бадиий адабиётни, унинг моҳияти, ижтимоий вазифаси ва адабий жараён қонуниятларини ўрганувчи фан.

АДАБИЙ 1 Бадиий адабиётга оид. Адабий асар. Адабий мерос. Адабий оқим.

2 Ёзувчиларга, ёзувчилик фаолиятига оид. Адабий ҳаёт. Адабий муҳит. Адабий таҳаллус.

Адабий тил тлиш. Умумхалқ тилининг ишланган, сайқал берилган, маълум норма (меъёр)ларга солинган шакли. Адабий тилда сўзлашмоқ.

АДАБЛИИ Хулқ-одоби яхши; одобли, тарбияли. Адабли бола.

АДАБСИЗ 1 Хулқ-одоби ёмон, тарбиясиз.

2 Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган, одоб-ахлоқ доирасидан ташқари. Халқ

шунингдек гаплар билан юз ёқдан унга ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўкар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДАБСИЗЛИК Одоб-ахлоқ меъёrlари-га тўғри келмайдиган иш, одоб-ахлоқ доира-сига сигмайдиган хатти-ҳаракат. *Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражаб-нинг адабсизлигидан хижсолат бўлар, ичida "юзсиз, беандиша" дерди. А. Қаххор, Сароб.*

АДАД [а. ადა – миқдор, сон] эск. 1 Сон, миқдор. Қўшиқчиларнинг адади борган сари ортди. Ойбек, Навоий. [Тұпламни] *Тұплаб нашрга тайёрловчи ва муҳаррир Аҳмаджон Мелибоев. Адади 5000 нусха.* Газетадан.

2 нумератив с. Дона. Алалхусус, яна шуни баён қиласурмизким, кофирлар юртига кетувчиларнинг сони икки юз ададга боради. Ж. Шарипов, Хоразм.

АДАДСИЗ 1 Сон-саноқсиз, ҳисобсиз. Ададсиздир бойларининг ылқиси. “Ёдгор”.

2 Чек-поёни йўқ. Бу ададсиз чўл эди, сира мөвёри йўқ эди. “Баҳром ва Гуландом”.

АДАМ [а. ადა – йўқ, йўқлик] эск. кт. Йўқлик, мавжуд эмаслик; зид. **борлик**.

Адам айламоқ Йўқотмоқ, йўқ қилмоқ. Адам йўлини тутай зарра менда кам бўлса. Бобур.

АДАПТАЦИЯ [лот. adaptatio – мослашув] 1 биол. Организмнинг, мас., сезги аъзоларининг атроф мухит шароитларига мослашиши, кўникиши. *Кўз адаптацияси.*

2 ҳук. Бошқа, янги жойда яшаш шароитига мослашиш.

3 Чет тилларни ўрганувчилар учун асар матнини соддалашибириб бериш ва шу тариқа соддалашибирилган матн. *Адаптация қилинган матн.*

АДАШ I 1 Исли бошқа бирор кимса билан бир хил бўлган одам, исмдош. *Биз иккимиз адашмиз.*

2 Шундай кишиларнинг бир-бирига му-рожаатида қўлланади. -Яша, адаш! – хур-санд бўлиб кетди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АДАШ II 1 Адашган, бир пойи алиш (ал-маш). *Калишим адаш бўлиб қолди.*

2 рвш. Янглиш, ноўрин. Бу ерга адаш ке-либ қолибман. ■ *Хат бу ерга адаш тушиб қолибди.* Газетадан.

АДАШМОҚ 1 Йўлини йўқотиб қўймоқ. У ёрқин кундузда йўлга чиқиб, қоронги кечача адашган кишидай, нима қиласини билмай

қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Адашган кимсадек, *Фурқат, қаён боргум билолмасман. Фурқат.*

2 Нотўғри (хато) иш тутмоқ, нотўғри йўлга кирмоқ. Ҳа, ўз манфаатини ҳалқ ман-фаатидан юқори қўйғанлар доим адашади. Уйғун. Адашсанг, тўғри йўл сўргил, уялма. Вокиф.

3 Ажраб йўқотмоқ. *Ватанидан адашмоқ.* Ўз тўпидан адашмоқ. ■ Отардан адашган бир талай қўй-кўзи ўтлай-ўтлай, бир то-мони зов, супрадай майдонга тушиб қолибди. С. Анорбоев, Оқсой. ..Адашган ошиқлар бир-бирин излар. “Муродхон”.

4 с.т. Алмаш бўлмоқ. *Қалтогим адashiбди.*

АДАШТИРМОҚ 1 Адашмоқ ф.л.орт.н. Йўлдан адаштирмоқ.

2 Хато тарзда бир-бирига алмаштироқ, бири ўрнига бошқасини белгиламоқ. *Касса билан киссани адаштирманг.* Газетадан.

АДВОКАТ [лот. advocatus < advocate – ёрдамга чақириш] I Судда жавобгарга ҳукуқий ёрдам (маслаҳат) берувчи, жавобгар (айб-дор)ни ҳимоя қилувчи юрист; оқловчи, ҳимоячи. *Адвокат, тараф сифатида, суд ишларини юритишнинг барча босқичларида процессинг барча иштирокчилари билан тенг ҳуқуқларга эга бўлади.* Газетадан.

2 с. т. салб. Маслаҳатчи; ҳимоячи.

АДВОКАТУРА 1 Адвокатлар ташкилоти, адвокатлар коллегияси.

2 Адвокат фаолияти, адвокатлик.

АДДОЙ [а. الداعي – даъват этувчи] эск. Дуо қилувчи, яхшилик тиловчи (мактуб охирида имзодан олдин ишлатиладиган сўз). *Мунда барча ёру дўст саломат, мендан Ҳасаналига салом айт!* Аддоий отанг Юсуфек ҳожи. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДЕКВАТ [лот. adaequatus – тенглаштирилган] I от Билиш назариясида нарса ва ҳодисаларнинг хоссалари ва алоқалари-ни уларнинг объектив мазмунига тўғри келадиган, аниқ ва мос қилиб билиб олиш.

АДЕКВАТ II сфт. Ҳар жиҳатдан мос, тенг келадиган; ухшаш, мувофиқ. *Адекват тушунчалар.* Адекват таржима.

АДЕНОИДЛАР [юн. aden – без + eidos – ухшаш] Бурун-ҳалкum муртагининг ортиқча ўсиб катталашиши.

АДЕНОМА [юн. aden – без + oma – ўсма-ни билдирувчи қўшимча] Бир қатор без тўқималаридаги хавфсиз ўсма касаллиги.

АДЕЛ [р. одеяло – ёпингич, ўрангич] Кўрпа ўрнида ишлатиладиган, енгил, унча қалин бўлмаган ёпинчиқ. Жун адёл. Адёл ёпиниб ётмоқ. ■ Муқаддас катак-катак адёл тўшалган каравотнинг бир чеккасига ўтириди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АДИБ [а. ادیب – тарбияли, маърифатли; ёзувчи] Адабий асарлар ёзиш билан шугулланувчи шахс, ёзувчи. Бизга адиллар, шоирлар, ҳақиқий жасур курашибилар лозим. Ойбек, Нур қидириб. Ҳозирги кўзга кўринган йирик адаб ва шоирлар шу даргоҳ лабораториясидан етишиб чиққан кишилардир. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

АДИБА 1 Адил аёл, ёзувчи аёл.

2 Адива (хотин-қизлар исми).

АДИ-БАДИ Бир-бирига тегадиган гап-сўз, вақтни беҳудага ўtkазиб айтишиш, беҳуда тортишув. Насимнинг бригадир билан ади-бадидан боши чиқмади. Т. Мурод, Қўшиқ. Энди ади-бадига ўрин ўйқ. Очиқ гаплашамиз. И. Қаландаров, Шохидамас, баргидা.

Ади-бади айтишмоқ Бир-бирига тегадиган гап-сўз қилишмоқ, беҳудага тортишмоқ. Ҳотам ортиқча ади-бади айтиб ўтиришини эп кўрмади. М. Ҳазраткулов, Журъат. Ҳолжон хола бир ўзи тўққизта кундошга бас келиб, роса ади-бади айтишиб олди. Файратий, Довдираш. **Ади-бадига бормоқ** Жанжаллашишгача бормоқ; сан-манга бормоқ.. аммо бу ташкилотлар бирор вазифа топширса, ҳеч ади-бадига бормас, кўнглига ёқмаса ҳам, бажарар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

АДИБЛИК Адик касби, ёзувчилик.

АДИГЕЙ 1 Адигея Республикаси тубхалқининг номи.

2 Адигей халқига мансуб. Адигей аёл.

АДИГЕЙЛАР Адигея Республикасининг асосий аҳолиси ҳисобланган халқ; адигей халқи.

АДИЗ Буғдоий ёки арпаси ўриб олинган майдон. Уни теримчилар ёнида.. кузги шудгор қилинаётган адизда учратиш мумкин. М. Назаров, Дақиқа ва мисқол.

АДИЛ [а. عادل – тенг, баробар] 1 Тўғри, эгилмаган, букилмаган, тикка. Икки ёнида адил тераклар шовуллаган кенг асфальт ўйл. Ҳ. Ғулом, Замин юлдуzlари. Қиз.. бўйчан ва самбитгул новдасидай адил эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмаган, тўпна-тўғри. Шаҳар тўғри тўртбурчакли кўринишда бўлиб, планнинг бош

ўқи шаҳарнинг шимолидан жанубига қараб адил ўтказилган. Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

АДИНАМИЯ [юн. α – инкор қўшимчаси + dinamia – куч, кувват] Кексалик, касаллик, очлик сабабли тинка-мадор қуриши, ҳолсизлик.

АДИП Тўн, чопон ва ш.к.нинг ёқасидан этагигача ички четига тутилган энсиз газлама. Тўннинг адипи.

АДИПЛАМОҚ Четига адип тутмоқ, тикмоқ. Кўрпани адипламоқ.

АДИР Тоғларга яқин, тоғ этакларидаги алоҳида тепалик ерлар. Туманга қарашли ерларнинг кўпгина қисмини адирлар ташкил қилишига қарамасдан, дехқонлар пахтадан юқори ҳосил олишга муваффақ бўлдиlar. Газетадан.. шаҳар боғлари орқада қолиб.. паст, баланд адирлар бошланди. О. Ёкубов, Эр бoshига иш тушса.

АДЛ [а. عدل – адолат, тўғрилик] Адолат, одиллик. Ҳалқ билан бўлгуси муомалада қилинча эмас, адл кучига суюнмоқ.. лозим. Ойбек, Навоий.

АДЛИЯ Судлов муассасалари тизими, суд идоралари фаолияти. Адлия ходими. Адлия маслаҳатчиси.

АДМИНИСТРАТОР қ. маъмур. ..администратор дағдага билан хонага кириб, жойни бўшатинг, деб туриб олди. Газетадан.

АДМИНИСТРАЦИЯ [лат. administratio – бошқарув, раҳбарият] қ. маъмурят 1.

2 Муассаса, корхона, ташкилот раҳбарлари мажмуи.

АДМИРАЛ [голл. admiral < a. ادمیرال – денгиз ҳокими, кўмондони] Ҳарбий-денгиз флотининг олий кўмондонлик таркибига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АДНО [а. ادنه – тубан, энг паст] эск. кт. Паст, куйи, учинчи даражали. Мадраса табалалари “аъло”, “авсат” ва “адно” номи билан уч гурухга бўлинган эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АДО 1 [ا. ادا – ўташ, бажариш] Иш-ҳарракат, воқеа-ҳодисанинг охири, тамоми, ижроси. Не қаро даврон экан бу, тингламас ҳеч ким уним! Ҳору зорлик топдим-у, ҳуррик адосин топмадим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Адо бўлмоқ 1) тамом бўлмоқ, тугамоқ, битмоқ, охирига етмоқ. Бу ривоятлар эшиятганингиз билан адб бўлмайди. Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) кўчма ташвиш, дард орқасида

ҳолдан тоймоқ, тамом бўлмоқ. Йиглай-йиглай адо бўлдим, Элатимдан жудо бўлдим. “Равшан”. Адо бўлгур! қарғ. Ўлгур! [Хонзода Мастонга:] Қаримай адо бўлгур, Мастон! Арслонни кесак отиб енгмоқчимисан? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Адо этмоқ айн. адо қилмоқ 1. Адо қилмоқ 1) ўтамоқ, бажармоқ, ижро қилмоқ. Бурчни адо қилмоқ. Вазифани адо қилмоқ. — Анвар “ҳузури муборак” нинг эшигига тўхтаб, таъзим адо қилди. А. Қодирий, Мехробдан чаён; 2) ҳолдан тойдирмоқ, тинкасини қуритмоқ. Уни дард адо қилди. — Тез замон бўлди қиморга мубтalo, Барчани ўйнаб қимор, қилди адо. Ҳамза.

АДО II Ишва, жилва, ноз-карашма. Ҳаёт жажжи қизларга хос адо билан: -Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. “Ингитни маст этар жонон адоси.. “Гўрўғлининг туғилиши”.

АДОВАТ [а. عدّا - душманлик, нафрат] 1 Душманлик муносабати, шундай муносабатга хос ҳис-тўйғу. Гина — адоватнинг кўшиниси. Мақол. — Агар сиз нафси аларга қарасангиз, икки ҳалқни бир-бираига соvuқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кек, хусумат. Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Юракда бир мўмин бандасига кин сақлаш мусулмончиликка ёт нарса, бой. Адovat ноҳақликни юзага келтиради. К. Яшин, Ҳамза.

АДОЙИ: адойи тамом бўлмоқ айн. адо бўлмоқ қ. адо I. Ўйинчоқ адойи тамом бўлди. — Бечора кампир бу шум хабардан адойи тамом бўлди-ку! С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

АДОЛАТ [а. عدالت - одиллик] 1 Одилона иш тутиш, одиллик. Яқинда суднинг ҳал қилув қарори ҳам ижро этилди. Мулкимизни қайтариб олдик. Адолат тантанасидан мамнунмиз. Газетадан. Маҳалла ўйли — эзгулик, ҳиммат ва адолат ўйлиди. Газетадан.

2 Адолат (хотин-қизлар исми).

АДОЛАТЛИ 1 Адолат билан иш тутивчи; одил. Адолатли жамият. Адолатли киши. — Бир адолатли подшоҳ келиб, гарib-гураболар бошини силайди. Мирмуҳсин, Мемор. Бундай муносабат республикамизда муборак ҳаж зиёратига борувчиларни танлаб олиш

борасида адолатли ва одилона иш тутишини таъминлайди. Газетадан.

2 Адолатга, ҳаққонийликка асосланган. Адолатли ҳукм. — ..жамият тарихида ўйнаган ва ўйнайдиган ролига вижедонан, холисона, адолатли баҳо берадиган кунлар келди. Э. Юсупов, Истиқлол йўлида.

АДОЛАТПАРВАР Адолат тарафдори, адолат, ҳаққоният учун курашувчи. Адолатпарвар бўлиш осон, аммо эътиқодинг учун курашиш қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

АДОЛАТСИЗ 1 Адолатга зид иш тутивчи. Жиззах ҳалқи исёнининг тифи чоризмнинг адолатсиз тузумига қаратилган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Адолатдан ташқари, унга хилоф бўлган. Адолатсиз ҳукм.

АДОЛАТСИЗЛИК Адолатсиз хатти-ҳаракат, адолатга зид ҳолат. Элмурод ўйланаб, ташқарига чиқди. Ҳақсизлик, адолатсизлик унинг ичини ўртai бошлиди. П. Турсун, Ўқитувчи. Инсоният қонуналарсиз яшомлайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади. Адолатсизлик авж олади. Газетадан.

АДОҚI 1 эск. айн. ёёқ 1. Қуёш юзунг кўруб ерга ыиқилди, Адогинг туфрогини сурма қилди. Ҳўжандий, Латофатнома.

2 З-ши.бирл. адоги. Тугаш жойи, ниҳояси. Одатда ҳар қандай ҳикоянинг ҳам боши, ўртаси, адоги бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Аҳмад сунбулани — ёзниг адоги, кузнинг бошланишини яхши кўради. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

АДОҚЛАМОҚ кам қўлл. Охир томон (куйи томон) ўйналмоқ. Йўл аргамчидайин — бир юқорилайди, бир адоклайди. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

АДОҚСИЗ кам қўлл. Поёни йўқ, чексиз. Қашқадарёнинг қуий оқимида ер учсиз-адоқсиз-у, сув ўйқ. Газетадан. Атрофда тун билан тонгнинг ораси, Нимматир пардалар тинч ва адоксиз. Ш. Қурбонов, Шеълар.

АДРАМКАШ I шв. Ҳар қандай нарсага бефарқ қарайдиган, лоқайд, кўкноринамо одам.

АДРАС [ф. ادرس — оқ мато, йўл-йўл гулли мато] Ӯриши ипак, арқоги эса ипдан бўлган, атласга ўхшаш, аммо қалинроқ маҳаллий газлама. [Махдум:] -Бўлмаса, — деди иккиланаб, — жўнроқ адрасдан ол-чи. А. Қодирий,

Меҳробдан чаён.. кенг меҳмонхонада қат-
қат атлас, адрас кўрпачалар устида пар
болишиларга кўмилиб, ёнбош қилиб ётган.. К.
Яшин, Ҳамза.

АДРАСБОФ [ф. ادرس باف] Адрес тўкув-
чи уста, косиб. Мулла Шокир асли ўртаҳол
бир адресбоғининг ўғли бўлиб.. М. Осим, Эл-
чилар.

АДРАСМАН айн. исириқ.

АДРЕС [фр. adresse – юбормоқ] 1 Бирор
киши ёки ташкилот ўрнашган жой, манзил-
нинг номи ва б. белгилари (уй ёки квартира
рақами ва ҳ.к.) мажмуи, унинг қайди. Инсти-
тут адреси. Уй адреси. ■ Менга адресингизни
беринг, колхозга ўзим хат ёзаман, уйингиздан
хабар олишади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Почта орқали юбориладиган нарсалар
устидаги уларнинг борадиган жойи ва олув-
чининг номи кўрсатилган ёзув. Унинг [Зами-
ранинг] номига ғалати бир конверт чиқди:
на адреси бор, на маркаси ва на почта муҳри.
П. Қодиров, Уч илдиз.

3 (эзалик ва ж.к.да) Номига, шаънига те-
гишлиликни билдиради. Менинг адресимга ай-
тилган барча гапларни ҳалқ шаънига айтилган
гаплар деб ҳисоблайман. Ойбек, Ҳалққа хизмат
– баҳт. Қодировга берилган бу айбнома қолоқ,
ҳаётдан узоқда бўлган раҳбарлар адресига ай-
тилган айбнома ҳам эди. Газетадан.

4 Бирор тантана муносабати билан му-
ассаса, ташкилот ёки айрим шахс номига
юборилган, одатда, папка ва ш.к. нарса ичи-
га солинган табрикнома; ёднома.

Адрес столи (ёки бюроси) Бирор ерда
яшовчиларни рўйхатга олиб борувчи ва
уларнинг тураржойлари тўғрисида маъ-
лумотномалар берувчи муассаса, идора.
Адреслар дафтари Кишилар ва идораларнинг
адреслари ёзилган дафтар, журнал.

АДРЕСАНТ [нем. Adressant – юборувчи]
Почта орқали телеграмма, хат ва ш.к. юбо-
рувчи шахс ёки ташкилот.

АДРЕСАТ [нем. Adressat – олувчи] Адрес-
сига хат, телеграмма ва ш.к. юборилувчи
киши ёки ташкилот.

АДРЕСЛАНМОҚ Адрес қўйилмоқ, ад-
рес қўйиб юборилмоқ ёки айтилмоқ. Мар-
казий газета бошқармасига адресланган бу
хат шу куни кечқурун Муродхўжа домланинг
қўлида очилди. А. Қаҳҳор, Сароб.

АДСОРБЦИЯ (лом. adsorбете – шимиш,
сўриш) физ., ким. Газ ёки эритилган модда

зарраларининг қаттиқ модда сиртига син-
гиши, шимилиши.

АДУ эск. кт. айн. адув. Қиличингдан адулар
қон ичинда. Хоразмий. Мұхаббатнома.

АДУВ [ا. دو – душман, ёв] эск. кт. Ёв, душман. Адув ҳайлига голиб ўлмоқ учун ҳам
халқ бирлашилар ушбу кун. С. Хондайлиқий.
Фарғона аҳли адув ўйлига тушиб, ислом динидан чиқиб кетди, деганлари ёлғон.. Мир-
муҳсин, Меймөр.

АДУЛИҚ, адувилик эск. кт. Душманлик.
Адулиқ шиор айлаб ағер эли, Аён этгуси
бўйла баҳсу жадал. Аваз.

АДЬЮНКТ [лом. adjunctus – қўшилган]
Харбий илмий-тадқиқот институтларида
ёки олий ўқув юртларида номзодлик диссер-
тацияси устида илмий тадқиқот олиб бора-
ётган олий маълумотли ёки магистр дара-
жасидаги мутахассис.

АДЬЮНКТУРА Юқори малакали ҳар-
бий илмий ва илмий-педагог кадрлар – фан
номзодлари тайёрлашнинг асосий шакли
бўлиб, у Ўзбекистонда узлуксиз таълим ти-
зимининг таркибий қисми ҳисобланади.

АДЪЮТАНТ [лом. adjutans, adjutant –
ёрдам берувчи] Хизмат топшириқлари ёки
штаб ишларини бажариш учун ҳарбий бош-
лиқ ихтиёрида бўлган ёрдамчи офицер.

АЁ эск. Мурожаат ёки хитобни билдира-
ди; эй. Аё, шоҳим, гулдай сўлган тарзим бор,
Хизматкорман, сизга айтар арзим бор. “Му-
родҳон”.

АЁВ Аяш, раҳм-шафқат ҳис-туйғуси,
шундай ҳис-туйғули муносабат. Қиттак ҳам
аёв кутмас эрта кун ҳакамидан. Миртемир.
Аёв бермаслик Аямаслик.

АЁВСИЗ Аёв бермай, аямай қилинган,
раҳм-шафқатсиз. Аёвсиз кураш. Аёвсиз зарба.
Аёвсиз танқид. ■ Аёвсиз туширилган икки-уч
муштодан кейин Қудратнинг бурнидан қон кет-
ди.. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АЁЗ Кеч куз, қиши ва эрта баҳордаги ач-
чик совуқ, қора совуқ. Гарчанд ҳозир кеч куз,
аёз бўлса ҳам, Оллоқулибой ҳамон терлар,
семиз гавдасини кўтаролмасди. Ж. Шарипов.
Хоразм. Тун аёз, изгирис ел тўрт тарафга
югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди. А. Қоди-
рий, Ўтган кунлар.

АЁЗЛАМОҚ Аёзда совқотмоқ. Аёзлабман,
савил.. Кеча келинни келтирғунча, совуқда
қалтираб чиқдим. Н. Аминов, Ёлғончи фа-
ришталар.

АЁЗЛИ Аёз бўлиб турган. Қирчиллама қишининг аёзли кунларини.. куҳ-куҳлаб, даг-даг титраб ўтказдилар. Газетадан.

АЁЛ 1 [а. عیال – оила; хотин] Умуман эр-какка қарама-қарши жинсдаги шахс; хотин; Бу маънода асосан кўплик шаклида қўлланиб, умумлаштириш маъносига эга бўлади, “хотин-қизлар” маъносини билдиради. Ориятуни бўлганидан, одамлар юзига тик қарагани уяладими, ким билсин, бу аёлнинг вужудидага ўн эркакнинг ор-номуси бор эди. Т. Ашурев, Оқ от. Шарқ аёллари, шу жумладан, ўзбек аёлларининг таърифи.. олам аҳлини ҳайратга солиб келаётгани сир эмас. Газетадан.

2 Шундай жинсдаги етук ёшдаги шахс (қизга нисбатан). Бугунги кунимизда тенгсиз хислатларни ўзида мужассамлаштирган қизларимиз, аёлларимиз кўп. Газетадан.

3 Хотин, рафиқа (эрга нисбатан). [Ёрмат:] Аёлим қишин-ёзин ичкари ҳовлининг юмушини қиласди: кир ювади, ўй-жойни супурди, нон ёнади, кўрпа қавийди. Ойбек, Танланган асарлар. Аҳмад бригадирнинг юрагига ғулгула тушди, сергак тортиб, аёлига қаради. С. Нуров, Нарвон.

АЁЛМАНД Оилали, бола-чақали; болачақаси кўп. Аёлманд одам ишламай туролмас экан. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Бир томони хўжалик камбағалроқ, бир томони аёлманд бўлганидан анча қийналибди. Т. Малик, Шайтанат.

АЁН [а. عیان – зоҳир, кўриниб турган] кам қўлл. I (ж.к. сўз билан) Маълум. [Ёрмат:] Бу оиласда нима сир ўтса, барчаси менга аён. Ойбек, Танланган асарлар.

2 рвш. Аниқ-равшан. Аён қўрмоқдамиз нур болқишини, Мардлар шарафига ҳалқ олқишини. Х. Расул.

АЁНЛАШМОҚ кам қўлл. Маълум бўлмоқ. Ҳадислардан ул зотнинг.. юксак фазилатлар эгаси бўлғанликлари аёнлашади. Газетадан.

АЁҚ I айн. оёқ 1.

АЁҚ II эск. Коса, пиёла, қалаҳ. Насиби аининг бир аёқ ош эрур бас.. А. Навоий.

АЁҚЧИ Шароб қуювчи, косагул. Мехмонлар белларини маҳкам танғиб олган кўк саллали аёқчилар қўлидан қадаҳни олиб, шароб ишиб.. М. Осим, Карвон йўлларида.

АЖАБ [а. ۋەزىق – қизиқ, таажжуб] 1 Ажабланарли, ҳайрон қоларли. Ажаб савдолар. ■ Ажаб Ҳирот экан! Ҳалвофуруши ҳам шоур. Ойбек, Навоий.

2 (Якка ҳолда) Ажабланишни билдиради; таажжуб, қизиқ. Бир неча қадам бошиб, орқасида қолган дарвозага қаради-да, бу ерда гўзал қиз Ойпоша яшаганини эслади. Ажаб, – деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи. Ажабким, муқаддас нарсалар ёнмаён бўларкан. Газетадан.

АЖАБ бўлди (ёки бўлти) Жуда яхши бўлди, кўнгилдагидай бўлди (бирор кимса қилмишига яраша жазо олганда айтиладиган ибора). ..газетада чиққан фельетонни кўрган Ҳафиза.. ажаб бўлибди, дермикин? Ёки ачинармикин? Мирмуҳсин, Умид. Ажаб қилди Жуда яхши қилди, жуда тўғри қилди, боплади. -Чийиллама, – деди ҳайқириб Йўлчи. Йўлчининг жавобига одамлар секингина кулишиб, “ажаб қилдинг” дегандай, бир-бирларига маъноли қараб олишиди. Ойбек, Танланган асарлар. Ажаб эмас 1) шояд, шоядки. Энди шифони ёлғиз оллодан сўра.. Ажаб эмас, шифо берса. Ойбек, Танланган асарлар; 2) мод.с.взф. мумкин, эҳтимол..бу мақол шу чўлларда тўқилган бўлса, ажаб эмас. Ж.Шарипов, Хоразм. Союзни қаранг, қор ёғиб қолса ҳам ажаблас. Ў. Ҳошимов, Қалбинингга қулоқ сол. Во ажаб(о) айн. ажабо (к.) [Бой ўз-ўзига деди:] Во ажабо, бу ким бўлди? Чўрими ёки бир оғатижон фариштами? Ҳамза, Бой или хизматчи.

3 шв. Хўп, бўлти. Полвон, Мадрайим қорани чақир.. – Ажаб, оға. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖАБЛАНМОҚ Ҳайрон бўлмоқ, таажжубда қолмоқ. Сени қочиб кетган дейишганди, чирогим. – Қаёққа? – ажабланди Шербек. С. Анорбоев, Оқсој.

АЖАБО унд. с. Таажжуб, қизиқ. Ажабо, бу қандай гап!

АЖАБСИНМОҚ Бир оз ажабланмоқ. Ишлаб ўтирган хонамда ўзимча ажабсингид: Дадажонга нима бўлди. Р. Раҳмон, Одат.

АЖАБТОВУР [ажаб + а. طور – ҳол, ҳолат; муомала тарзи] 1 Ажаблантирадиган. Ҳаётнинг ажабтовур ҳангомалари, кўз қўриб, қулоқ эшишмаган воқеалари бисёр. Газетадан.

2 с.т. Бинойидай, дурустгина. Ажабтовур йигит бўлибди. ■ Бугун ажабтовур тинч ва салқин кун бўлди-да. Л. Батъ, Ҳаёт бўстони.

АЖАЛ [а. اجل – вақт оралиғи; белгили муддат] Ўлим пайти, қазо вақти; ўлим. Дард бошқа, ажал бошқа. Мақол. Қўрқянни ажал қувлар. Мақол.

Ў ўзали билан ўлмоқ Қазо вақти етиб (бошқа сабабларсиз) ўлмоқ. Гулнорнинг ўлими улар ғоят совуққонлик билан қаршилашга уриндишлар. Улар: -Гулнор ўз ажали билан ўлди. Ажалга даво йўқ, — дейишди. Ойбек. Танланган асарлар. **Ажал(и) етмоқ** Ўлим соати, қазоси етмоқ. Қирк ишл қирғин бўлса, ажали етсан ўлади. Мақол. ■ Ажал етса, жон айришар бу тандан. “Муродхон”. Жалодлар зулмидаги оғир кун кўрдим. Етмайин ажалим, қутулиб қолдим. “Рустам”, Ажал олсин (ёки тортсинг, чакириксин)! қарф. Ўлсин! Куриб кетсин! Ажалидан беш кун бурун Куни битмасдан, қазоси етмасдан, бевақт. Ўғрилар тешиб, олдимга чиққанларида, нима қилар эдим? ..Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ажал ҳайдаб келган экан** (ёки келди) Бирор жойдан бошқа жойга бориб, ўша ерда қазо топган киши ҳақида айтилади. Ажал ҳайдаб келди гулгун қошима, Кетмассан қўлумдан бу замон омон. “Ширин билан Шакар”. Ажал тўнини бичмоқ ўлдиршга шайланмоқ, ўлими ҳозирлигини кўрмоқ. Ажал тўнин бичиб, минганиман отга. “Гўрўғли”. Ёвга кирмай ботир, душман санчмайди, Ёв бўлмайин ажал тўнин бичмайди. “Юсуф ва Аҳмад”.

АЖАМ [ا. عجم] 1 эск. кт. Араб халқи ва мамлакатларидан бошқаси (хусусан, форслар, эронликлар).

2 мус. Шашмақом куйларидан бирининг номи. Савти ажам. Ажам тароналари.

АЖАМИЙ эск. кт. Араблардан бошқаларга, хусусан, форсларга, эронликларга мансуб бўлган.

АЖДАР [ا. در] 1 Афсонавий катта илон. Ўртanca ботир қараса, гордан боши хўмдай, узуниги харидай аждар чиқиб келаётган эмиш. “Чалпак ёққан кун”.

2 Калтакесакнинг дараҳтларда яшовчи, учишга мослашган, Жанубий Осиёда тарқалган тури.

АЖДАРГУЛ айн. итогиз.

АЖДАРНАФС Ебтўймас, мечкай, очофат. -Наинки Хўжа Абдулло Хотибдек бир аждарнафснинг бошига тушган тошини салтанатга нисбат берурсиз, — деди Навоий. Ойбек, Навоий.

АЖДА(Р)ХО 1 айн. аждар 1.

2 кўчма нафр. Конхўр, ёвуз одам ҳақида. Уни отган аскар аждаҳо Гитлернинг тишларидан бирини қоқиб ташлаган — инсоният

олдидаги муқаддас бурчни бажарган бўлади. А. Қаҳҳор, Иккенинг бири.

АЖДОД [ا. اجداد — “жадд” (бобо) сўзининг кўплиги] 1 Илгари ўтган насл-насад, ота-боболар (авлодга нисбатан). *Мустақилигимиз ўйларида Имом ал-Бухори ѹабиддин аз-Замахшарий, Нажмиоддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбандларнинг таваллуд саналари нишонланганлиги.. жамиятимизнинг маданий-маърифий юксалишига ижобий таъсир этмоқда.* Газетадан. Аждодлар ибрати авлодлар учун намунаидир. Газетадан.

2 биол. Ўсимлик ва ҳайвонларнинг қадимги бўғини.

АЖЗ [ا. عجز — заифлик] эск. кт. Қурби етмаслик; ожизлик, заифлик. Биродар, ҳақиқиу инсон ўз ажзини икror қилмоқдан завқ олур. Ойбек, Навоий. *Илтижо қилсанам, ёронлар, ажз ила мен найлайин, Ноз ила дерким, манга кўп илтижо даркор эмас.* С. Хондайликий.

АЖИ бол. Юзини қўллари билан тўсиб, аҳён-аҳёнда кўрсатиб (кўриниш бериб) айтиладиган сўз (болалар ўйинида).

АЖИ-АЖИ 1 Болаларнинг шундай сўз айтиб ўйнайдиган ўйини. Юзини икки қўли билан тўсиб, ажи-ажи қилгандай илжайди, улар [болалар] кулишиди. Ибоҳон, Улуғ кун.

2 кўчма Шундай маъноли қараш, хатти-ҳаракат. Ҳақиқатни минг қават ўйга қамасангиз ҳам, қавакдан “ажи-ажи” деб мўралаб тураверади. “Муштум”.

АЖИБ [ا. عجیب — ажойиб, қизиқ] Ҳайрон қоларли, ҳайратга солиб, қизиқиш уйғотадиган, ғалати. Ажиб манзара. ■ ...фавворачалардан офтоб нурида кумушдай товланиб тараляётган сув заррачалари атрофга ажиб бир тароват баҳи этарди. Газетадан.

АЖИ-БУЖИ Эгри-бугри, қингир-қийшиқ (хат, расм ва ш. к. ҳақида). Жуманиёз муқовасига ажи-бужу суратлар солинган.. ғалати китобни анграйиб томоша қила бошлиди. С. Сиёев, Ават.

АЖИВА [ا. عجیب — ажойиб] с.т. Масхара бўладиган; кўримсиз, хунук, бедаво.

Ажива қилимок Масхаралаб култи қилимок. Киишини ажива қилишини дўндиради у. Ойбек, О. в. шабадалар. Деворий газетага [расмини] ажива қилиб солган эканлар. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АЖИВАҚА шв. Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмагил. *Ғанани алмаштириш вақтида мана бундақа аживақаларни – ўсмай қолған құртларни олиб құрсағын Олияхон.. Н. Сафаров, Олияхон Султонова.*

АЖИЗ айн. ажз. *Ноилож ажизни иқрор қилиша, “қаламим ожиздір” дейшига мажбур бўлинади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АЖИЛЛАМОҚ айн. алжимоқ. ..обрўйи зўр бўлган кишилар учиб қолганда ёки ажилаб ўтирганди, у ҳушёр бўлса – ёмонми? А. Қаҳҳор, Сароб.

АЖИН Теридаги йўл-йўл, ботиқ чизиқлар (асосан юз ва пешонада бўладиган). *Нормат онасининг ажин босган юзига, ёшли кўзларига термилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЖИНА [а. جن – жин] 1 айн. жин 1. Кампирларнинг миши-мишларига кўра, киши кўзиға кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган “ажина” ва “алвасти”лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайдлоҳ бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ажина чалмоқ Жин тегиб, ақлдан оздирмоқ. Фалончи одам ёнғоқ тагида ухлаб ётган экан, ажина чалиб кетибди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Кичкина, жиккак, кўримсиз одам ҳақида. -Юзбошини нима қилдинг, ажина? – деди Нишонбек Мұхаррамга. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

АЖИНДОР Кўп ажин тушган. *Лаблари ҳамон қалтирад, ажиндор юзларининг ҳар қатида гайришуурӣ ҳаракат акс этарди. “Шарқ юлдузи”.*

АЖИОТАЖ [фр. agiotage – ҳөвлиқиши, тартибсизлик] Биржа бозорларида чайқовчилик мақсадларида атайлаб юзага келтириладиган жонсараклик; құмматбаҳо қозоларнинг курси ва товарларнинг нарихини сунъий равишда кўтариш ёки тушириш.

АЖИРВОҚИ шв. айн. аживақа. Ажирвоқи ўтларни кўрмасдан қолган экан, шунга наст-баланд гапми? Н. Сафаров, Узокни кўзлаған қиз.

АЖНАБИЙ [а. اجنبی – бегона, чет киши] 1 сфт. Чет элга ёки чет элликларга оид, хорижий. Ажнабий давлатлар. Ажнабий тиллар.

2 от Чет эл фуқароси, чет мамлакат одами. Республикамизга кўп ажнабийлар келади.

АЖОЙИБ [а. عجایب – ажиб нарсалар] 1 Жуда ҳам яхши, таърифга сифмайдиган.

Ажойиб манзара. Ажойиб санъаткор. ■ Узоқ қишлоқда жуда содда турмуш кечиришига ўрганган бу бечоралар мана энди ажойиб шаҳарга келиб қолдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳиндистоннинг ажойиб, ранг-баранг гўзал гуллари секин барқ уриб ўсар эди. Ойбек. Нур қидириб.

2 Таажжубга соладиган, гаройиб. Унинг [Бектемир] учун паровозлар қудратли, ажойиб жонли маҳлуқлар эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Кишини қизиқтирадиган; қизиқарли, қизиқ. Ажойиб ҳикоя.

АЖОЙИБОТ Кишининг ақлини шоширадиган, гайриоддий кўринадиган нарсалар ёки воқеа-ҳодисалар. Элмурод тўрт томонга аланглаб, шаҳар ажойиботларини томоша қилиш билан ўз-ўзини овутганини эслади. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЖОЙИБХОНА эск. 1 Ҳайвонот боғи. Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхонадаги ҳайвондек, одамларни қизиқтирадиган бўлиб қолган. Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

2 айн. музей.

АЖР [а. اجر – мукофот, эваз] Эваз, эвазига бўладиган нарса, тўлов. Она буларнинг ҳаммасига бардош берди. Энди шу бардошнинг ажрини кўрояти. “Шарқ юлдузи”..савобини қабристон ахлига бағишласа. Алоҳ таборака ва таоло маййитлар сонига тенг миқдорда ажру савоб ёзар экан. Газетадан. У билмайдики, Ҳудо нолаю фифонларга қараб эмас, бандасининг юрган ўйлига қараб ажр беради. Т. Малик, Шайтанат.

АЖРАЛИШ 1 Ажралмоқ фл.ҳар. н. Тўдасидан ажралиш. Ажралиши қийин.

2 Никоҳнинг бекор қилиниши (бекор бўлиши), қўйди-чиқди. Кейин мен ҳам ажралиши ҳақида ариза ёзишига мажбур бўлдим. Газетадан. Бу қишлоқда ажралшилар, бева-фоликлар, ахлоқий номатлубликлар ўйқ дарражада экан. Газетадан.

АЖРАЛИШМОҚ 1 Ажралмоқ фл. бирг. н. Гурухларга ажралшиди. ■ ..улар бошқабошқа кўчаларга бурилиб ажралшидилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Никоҳни бекор қилмоқ, қўйди-чиқди бўлмоқ. Мен мана бу турмушнинг сирларини билолмай қолдим. Фақат битта ўйл қолди: ажралшамиз. Ойдин, Кўнгли тўлди-

ми, яхши йигит. Айтишларича, бир ёшга тўлганимда, отам билан онам ажралишган экан. Газетадан.

АЖРАЛМАС 1 Ажратиб бўлмайдиган, ўзаро чамбарчас боғланган. Адабиёт ва санъат маданиятнинг ажралмас қисмидир.

2 Бири биридан сира айрилмайдиган; иноқ, қадрдон. Ажралмас дўстлар. Халқларнинг ажралмас дўстлиги.

АЖРАЛМОҚ 1 Биринчидан, ёпишган еридан кўчмоқ, узилмоқ. Пўстлоғи танасидан ажралмоқ.

2 Бирлик, биргалик ҳолатидан чиқмоқ, алоҳида бўлмоқ. ..ота-онамнинг розиликлири билан улардан ажралиб, холамницида турдим. С. Айний, Қуллар.

3 Бирлик ҳолатини йўқотмоқ, алоқани узмоқ (алоқаси узилмоқ). Бугунги тараққиёт эса табиийликдан ажралиб қолмоқда. ТВ дастуридан. Элга қўшилсанг – эр бўласан, элдан ажралсанг – ер бўласан. Мақол. — Бир минут ҳам ажралмайман элимдан.. Ҳ. Олимжон.

4 Махрум бўлмоқ, жудо бўлмоқ; айрилмоқ. Мансабдан ажралмоқ. Бойликдан ажралмоқ. Ёридан ажралган етти ўйлар, элидан ажралган ўлгунча ўйлар. Мақол. — Бечора Гулбахор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Кўнглингиз ошуфта бўлган нарсадан ажралиш – азоб. Газетадан.

5 Никоҳдан чиқмоқ. Мени тергайдиган бўлсанг, ЗАГСга бораман, ажралман, дебди. П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Алоҳидалик касб этмоқ, фарққа эга бўлмоқ; фарқланмоқ. Бу ерда ҳаммадан ажралиб турган шахс – самарқандлик Тўғонбек эди. Ойбек, Навоий. Йигит кўпгина фазилатлари билан тенгдошлиридан ажралиб туради. Газетадан.

7 Алоҳида таркиб ҳосил қилмоқ. Иссиқлик энергиясининг ажралиши. — Етмаги ажралиб қолган нишоладек.. Шукрулло.

8 кам қўлл. айн. бўлинмоқ. Одатда булоқлар ўзларининг қайси тоғ жинсларидан чиқишига қараб, бир неча турларга ажралади. Газетадан.

9 (ж.к. билан) Алоҳида-алоҳида бўлмоқ; бўлинмоқ. Иккига ажралмоқ. Гурухларга ажралмоқ.

АЖРАЛУВЧАН Яхши ажралиш хусусиятига эга.

АЖРАМАЧИЛИК Ажралиш, алоҳида бўлиш йўлида қилинган хатти-ҳаракат. Ажрамачилик тантана қўлган тақдирда муқаррар юз берадиган иқтисодий, ижтимоий ва маданий оқибатларни билмасликдан келиб чиқадиган тасодиフルарни истисно этиши учун ҳамма ишни қилиш керак. Газетадан.

АЖРАМОҚ қ. ажралмоқ.

АЖРАТМА Бирор мақсад учун ажратилган, чиқарилган маблағ, пул ва ш. к. ..пул даромадлари ва бўлинмас фонд учун белгилангаи ажратмалар кўпаймоқда. Давлат бюджетига ажратмалар ёки... Газетадан.

АЖРАТМОҚ 1 Ажрамоқ фл. орт. н. Гўштни суяқдан ажратмоқ. Иш жойини ажратмоқ. Гумон дўстни дўстдан ажратар. Мақол. — Сенинг муддаонг, — деди ҳожи, — марғилонлик келинни ўғлингдан ажратиб юбориш ва бу келининг билан қолдириш — шундоғими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Орага тушиб, икки ёққа айирмоқ (мас., ёқалашувчиларни). Одамлар ажратмагандা, бу хотин мулла Норқўзини гажиб ташлар эди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

3 Айриб олмоқ, халос қилмоқ; кутқазмоқ. ..ўртага Бойсунқор мирзо тушиб, ўғлини зўрга жаллод қўлидан ажратиб олган. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Бирор мақсад учун атаб, белгилаб айирмоқ. Маблағ ажратмоқ. — Бунга қанча ер ажратамиз? — Ўрмонжон унинг саволига жавоб бермади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Навларига, турига, хилига қараб айирмоқ; хилламоқ. Сарагини саракка, пучагини пучакка ажратмоқ. — Анвар ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Мехробдан чайён.

6 Фарқига бормоқ, фарқламоқ. Буларнинг қишлоқ болаларими ё шаҳар болаларими эканлигини ажратиб бўлмайди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Севги бор, фақат уни саробдан ажрата билиш керак. Газетадан.

7 Айирмачилик қилмоқ, бошқалардан алоҳида (ёмон) муносабатда бўлмоқ, ўтгай кўз билан қарамоқ. Нуқул менинг боламини ажратасиз. Сўзлашувдан. — Йўқ, сен ўзбекларни ажратма. Ойбек, Қуёш қораймас.

8 Алоҳида (таъсирсиз) ҳолатга олмоқ. Агар хонадонингизда гринп билан хасталangan бемор бўлса, уни бошқа оила аబоларидан ажратиш талаб этилади. Газетадан.

АЖРАШМОҚ 1 Ажрамоқ фл. бирг. н.

2 айн. ажралишмоқ 2. [Заргаров:] Оқида билан ажрашиб кетганимга мана шу ҳафта роса беш йил тұлды. А. Қаҳхор, Оғриқ тишилар.

АЖРИМ 1 Икки ўртадаги иш юзасидан хulosавий натижә; келишув, келиштирув.

Ажрим құлмоқ 1) келишмовчиликни, низоли ҳолатын бир ёқлық құлмоқ. Сидик-жон ўрнидан туриб, күча эшиги томон ұналған эди.. хотини тұхтатди: -Тұхтанг, ажрим қилиб кетинг! А. Қаҳхор, Күшчинор чироклари. Әшларнинг күпчилеги Манноп Тұраевға нисбатан қай муносабатда бұлишларини ажрим қилиб олдилар. Ж. Абдуллахонов, Тұфон; 2) ҳұқ. томонлар иши юзасидан ҳұмқи чиқармоқ. Яхшиси суда беринг – бизни ажрим қылсын. “Мұштум”.

2 ҳұқ. Суд қарори. Бекобод шаҳар суди.. Ахмедовнинг жиной иши юзасидан чиқарылған хусусијә ажримни юборған. Газетадан. -Тұраны чақыртирамиз, сиз энді кетаверинг, ажримини мағлұм қиласыз, – деди қозикалон. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖРИҚ Бошоқдошларга мансуб күп үйлілік серилдіз ёвойи (бегона) ўт.

Ажриққа ағанагандай Нотинч, безовта ҳолда азоб чекиб (ётмоқ). [Хомид] Ұша куни туни билан ажриққа ағанагандек ухтолматти. Ш. Фуломов, Бағт бүстонига.

АЖРИҚЗОР Ажриқ босған ер, ажриқ ўсған майдон. Ажриқзор сойлік.

АЖУВА с. т. айн. ажива. Бақылнинг май-мунидек, ким күринганға ажуву бўлиб юрма.. F. Фулом, Шум бола.

АЖУЗ [а. عَجُوز – қари, кампир, чол] эск. кт. Қари хотин, кампир. Ёнимда қаламдоним, Нечук қайтарай, жоним! Эзіб ички, тумор, деб Келса чол, ажузлари. Ҳамза.

АЖУЗА айн. ажуз.

АЖУЗ-МАЖУЗ с. т. айн. айёми ажуз. қ. айём.

АЗА [а. اَزْ – сабр-тоқат тилаш; таъзия билдириш] 1 этн. Аёлларнинг маййит чиққан уйда йиғи билан ўтказылған мотам маросими. Азага борған хотин ўз дардини айтаб ииғлар. Мақол. ■ Камбагал уруғ-аймоқ, күни-күшнілар, тұйда, азада семирадиган юримсак аёллар қоронгіда тұртениб, пиёда жұнашди. Ойбек, Танланған асарлар.

2 Маййит чиққан уйдаги мотам жараённи. Азада қатнашмоқ. Азага кириб, фотиха ўқиб чиқмоқ.

Аза очмоқ 1) айтиб йиғлаш билан мотам маросимини бошламоқ. Қопқоги қалайланған темир тобут үй ўртасыга құйылғач, хотин-халаж бирдан увеос солиб, аза очди. Э. Усмонов, Ѕұлқин; 2) бошқа хонадон майиттига (одатда, қариндош-уруг кишилесига) йиғи билан мотам маросими ўтказмоқ (аёл киши ўтказади); 3) уруш, савдо ва ш.к. га кеттган ёки дом-дараксиз йўқолған кишиларнинг вафоти маълум бўлиши билан, шунингдек, тириклигидан умид узилған киши учун мотам маросими (аза) ўтказмоқ. Уста Ҳасанбек бўлса ўғли Шодмонбекнинг жанғда шаҳид бўлгани туфайли аза очди. Мирмуҳсин. Мельмор. **Аза тутмоқ 1)** азали ҳолатда бўлмоқ. Жаббор ака ўлган вақтларда қора кийиб, аза туттиб юрган чөгларидан ҳам у ўзини ҳозиргидек якка-ёлғиз сезмаган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) дикқатчилик билан йиғи-сиги құлмоқ (одатда, арзимаган нарсага).

3 кўума Умуман, мотам каби ҳолат; зид. тўй, курсандчилик. Бу ҳолат кимга тўй, кимга аза. Тўғри, камбагалнинг боши ғамдан чиқмайди. Ҳайити ҳам аза, жумаси ҳам аза.. Ойбек, Танланған асарлар.

4 кўума. с.т. Умуман, йиғи-сигили ҳолат, беҳуда йиғи-сиги (аёлларга нисбатан). Шунга ҳам азами, йиғиштирил йиғи-сигингни.

АЗАВОЗЛИК с. т. Ортиқча хафагарчилик, йиғи-сиги. [Бой Жамилаги:] Битта гадо учун шунча азавозлики? Энди Гофирни оғзингга олма! Сенга у номаҳрам. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЗАВОЗЛИК құлмоқ Ортиқча (бекорга) йиғи-сиги құлмоқ, кўз ёши тўкмоқ.

АЗАДОР Аза тутувчи. Инсон вафотидан сұнг, табиийки, маййит аҳли азадор бўлади, мотам тутади. Газетадан. Мархумларнинг хотирасыга ўтказылайдиган мәъракаларга азадордан кўнгил сўраш учун борилади, аслида. Газетадан.

АЗАЙИМХОН [اَزْيَام خوان – афсун ўқувчи, сеҳрловчи, афсунгар] этн. Касалларга дам солиб, сеҳр-афсунлар ўқиб “даволаш”ни ўзига касб қилиб олган одам; дуохон. Жаҳолатнараст сохта табиблар, азайимхонлар.. беморларни дуо ёзиш, тумор тақиши каби бемаъни тадбирлар билан алдашган. Газетадан.

АЗАЙИМХОНЛИК Азайимхон иши.

АЗАЛ [اَزْل – ибтидоси йўқлик, ибтидоиз замон] Бошланиш даври йўқлик, бошла-

ниши номаълум замон. зид. **абад.** Ариқ қазиши, сув чиқарии тўғрисига келсак, бу эски гап, азалинг иши. М. Исломий, Фарғона т. о.

Азал наққоши (ёки наққоши азал) Тангрининг яратувчилик сифати. Сарвқадлар суратин чекканда наққоши азал, Бир алиф шаклида ёзмиш қадди зебо суратинг. Фурқат.

АЗАЛГИ Қадимдан қолган, узоқ замонлардан давом этиб келаётган, узоқ тарихга эга бўлган; қадимги. Азалги одат. Азалги орзу. — Бу ўлканинг ариқларини азалги тажриба ва уқув билан ва бениҳоя зўр, доимий меҳнат билан яратибди. Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗАЛДА 1 Аввал бошда; туғилишдан. Лекин азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушуди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда қадим замонларда.

АЗАЛДАН рвш. Қадим замонлардан бери, эскидан, қадимдан. Азалдан маълум гап. — **Дўст,** қардошdir азалдан ўзбегим тожик билан. А. Орипов.

АЗАЛИ I айн. азадор. Азали аёл.

АЗАЛИ II айн. азалдан. Азали шундай.

АЗАЛИЙ эск. кт. Бошланиш даври йўқ, азалта оид. Мен коинот, яъни моддий дунё нури илоҳийдан пайдо бўлган, ул азалий ва абадийдур, деб айтганман. М. Өсим, Ибн Сино қиссаси.

АЗАЛИК Азадорга, аза кунларига мўлжалланган (кийим, кийимлик ҳақида). Шунинг учун бўхчаларини титкилади, сандигини очди, азалик матоларини бир-бир кўрди-ю, бўшаши.. «Ёшлик».

АЗАМАТ [а. عَظِمٌ — буюклиқ, катталиқ; фарҳ, фурӯр] 1 Кўриниш-тузилиши эътибори билан жуда катта; ҳайбатли, улкан. Азамат чинорлар. Азамат тоғлар. — Ўйлаб қараса, [ота] шу ёшга келиб, бунақсанги азамат қурилишини сира кўрмаган экан. Р. Файзий. Чўлга баҳор келди.

2 Катта куч-қувватга эга; қудратли. Одамлар ўттизлаб, элликлаб азамат машиналарни бошқарадилар. М. Жўра. Күёшдан нур эмганлар.

3 Файрат-шижоатли; баҳодир, ботир. Тўрт томондан ёпирлиб, ўқ ёғдирив келаётган душман солдатларининг яна олти ҳамласини даф этди азамат пулемётчилар. Т. Рустамов. Мангу жасорат.

4 Жисмонан етук; забардаст. Ёнда арслондек, тоғни урса толқон қиласидиган азамат

эри турганда, ташвиш қилишига ҳожат ўйқ эди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳар бир одам олтинга тене бўлиб турган бир маҳалда уч азамат ўигитни бегуноҳ-бесўроқ қамаб қўйишиса.. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Ўн тўрт ёшга кирдинг, бўлдинг азамат. «Муродхон».

5 Шундай белги-хусусиятга эгаликни қайд этувчи муносабатни билдиради. Шокир Файратнинг елкасига қўлини ташлади: Оббо азамат-эй, зап ажойиб ўигит экансан-ку! М. Ҳазратқулов, Журъат. Чарчабсан, азамат, юр энди, блиндажга кириб ухлаб ол. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Азамат (эрраклар исми).

АЗАХОНА Азали жой, хонадон. Кечаги ботга бугун азахоналар каби кишининг кўнглини ғаш-қайғу билан тўлдиради. С. Айний, Эсадаликлар.

АЗБАРОЙИ [ф. ازبر اوی — учун, сабабли] юкл. кўм. Таъкид, кучайтиришни билдиради. Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбарои мени ёлғиз ташлаб қўйганингиздан айтдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қудрат азбарои ҳаяжонга тушганидан гапни нимадан бошлашини билмай қолган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Азбарои худо 1) худо учун, худо йўлиғи; 2) худо ҳақи, ўлай агар. Буни эшишиб, азбарои худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. **Азбарои шифо** 1) шифо бўлсин учун, даво бўлсин деб. Шудорини азбарои шифо ичине; 2) айн. азбарои худо Азбарои шифо, бу нима деган гап-а?

АЗЗА-БАЗЗА рвш. с. т. 1 Кўнгил амри билан, атайлаб, маҳсус. Омоновдек одам сизни табриклиш учун азза-базза трест ўринбосари кабинетидан чиқиб келарми? Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. Ҳа, шундай ёмғирда азза-базза узоқдан келган кишининг бир нияти бўлиши керак. Мирмуҳсин, Умид.

2 Ростакамига, астойдил. -Ўттиз ўшилик хотинингизга раҳмингиз келмайдими? — Бону энди азза-базза ўигига тушди. Ҳ. Фулом, Машъъал.

АЗИЗ [а. عَزِيزٌ — улуғ, қадрли] 1 Кам топиладиган, ноёб ва қадрли; тақчил. Эрур ози, фируза бўлмиси азиз. А. Навоий. Сув бошқа жойларга ҳам худди шу ердан тақсимланади. Саккиз кун Марғиён билан Симга, саккиз кун Чимён.. Олитиарикқа оқади. Шунинг учун ҳам сув бизда одам қонидай азиз. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳаёт учун энг зарурий ва қадрли, тен-
ги йўқ. *Азиз таом.* — *Бугдой шундай азиз
овқат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Галла хал-
қимизнинг пешона тери билан,* билак кучи
билан бунёдга келганини учун ҳам азиз ва
муқаддасидир. Газетадан.

3 Эъзоз-эътиборга, иззат-хурматга ло-
йиқ, ардоқли, қадрли. *Азиз Ватан.* Азиз меҳ-
мон. *Бола азиз,* одоби ундан азиз. Мақол. *Эр* —
сиёланган ерда азиз. Мақол. — ..наҳот
сен, менинг пушти камаримдан бўлған, жон-
дан азиз фарзандим, шу ҳақиқатни тушун-
масанг. К. Яшин, Ҳамза.

4 Олий қадрга эга, табаррук. *Уерда [Шо-
ҳимардонда] аллақандай бир азизнинг қабри
бор дейшиади..* К. Яшин, Ҳамза. Ўзбекистон
— азизлар Ватани. Газетадан.

5 Қайд этилган белги-хусусиятларга эга-
ликни таъкидловчи муносабатни билдира-
ди. *Азиз дўстим.* Азиз устозлар. — *Азизим,* қи-
зингизнинг баҳтини бирорларнинг остонасидан
қидирманг. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

6 Азиз (эркаклар исми).

АЗИЗ-АВЛИЁ (асосан, кўпл. шаклида —
азиз-авлиёлар). Эътиқодга кўра (одатда,
ўтган), мўъжизалар кўрсатувчи, каромат,
башорат қилувчилар. *Фолбинларга бордим,*
азиз-авлиёларга наср атадим. Ойбек, Танлан-
ган асарлар. Ҳожи хола анча азиз-авлиёларни
айтди-ю, аммо *Оқтўппи эшонни бир марта*
ҳам оғизга олмади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АЗИЗЛАМОҚ кам. қўлл. Иззат-хурмат
қилмоқ, азиз тутмоқ. *Бу сўзни эшишиб, Бар-
чин.. азизлаб юрадиган бола — Ёдгор.. қан-
дай бўлиб юрибди, — деди.* “Ёдгор”.

АЗИМ [*a. عظیم*] — улуғ, буюқ, катта] **1**
Кўриниш, тузилиш эътибори билан фоят
катта, улкан. *Азим терак.* Азим төғлар. Азим
дарё. *Шахри азим.* — ..Эски Жўвада азим бир
жамоа йигиб, Азизбек билан бўлған можаро-
сини сўзлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гуноҳи азим (азим гуноҳ) Катта гуноҳ.
Беҳуда қон тўқмоқ, юртни парчаламоқдан
азим гуноҳ ўйқ! Ойбек, Навоий. ..олимларни
ҳақорат қилиш ва азоблаш кечириб бўл-
майдиган гуноҳи азим сифатида таърифлан-
ган. Э. Юсупов, Истиқдол ўйлида. **Балойи
азим** 1) катта бало, кулфат. *Бўтам, ношарб-
иù байтуғазал битиб, мени балои азимга*
қўйманг. С. Сиёев, Ёруғлик; 2) қўлидан ҳар
бало келадиган. *Қўймайдиган,* билмайдиган
иши ўйқ — балои азим экан. Сўзлашувдан.

2 Азим (эркаклар исми).

АЗИМАТ [*a. عظیمت*] — интилиш, ирода,
қатъият, қатъий қарор] эск. кт. Интилиш,
жазм, қасд.

АЗИМАТ ҚИЛМОҚ (ёки этмоқ) Жазм қил-
моқ. Қочиб чиқмога қылдилар азимат. Лут-
фий. *Кобул сори гар азимат этсанг,* қурбон
қилай ўзни санга, эй шоҳ. Бобур.

АЗИМКОР Фоят катта ишларга қодир.
Каттакон ўйларда кўзингиз чароғ, Азимкор
бир халқининг зурётларисиз. Ф. Гулом.

АЗИМУТ [*fr. azimut < a. السموت* — ўйл-
лар, ўйналишлар] **1** астр., геод. Кузатил-
моқда бўлған осмон жисми ва кузатиш
нуқтаси орқали ўтказилган вертикал тек-
ислик билан меридиан текислиги ораси-
даги бўрчак.

2 ҳарб. Бирор нуқтага ҳамда шимол то-
монга қарата чизилган икки чизиқ орали-
гидаги бурчак; харитадан ва компасдан фой-
даланиб аниқланадиган энг қисқа йўналиш.

АЗИЯТ [*a. اذیت* — ранж, азоб, оғриқ;
зарар] **1** Руҳий ёки жисмоний эзилиш, озор,
азоб. [*Қори:*] *Ундоқ бўлса, бу ерга келишдан*
сизга азиятдан ўзга нима хушлик бор? А. Қаҳ-
ҳор, Тобутдан товуш.

АЗИЯТ ЧЕКМОҚ (ёки тортмоқ) Азобланмоқ.
[Элмурод] *Онасидан ажрағандан бери кун*
бўйи қанча азият чекди, қанча кўз ёши тўкди.
П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Зарарли таъсир, зарар-заҳмат. *Агар шу*
қўрбоши ўлдирилмагандан, *Мухторхонга бир*
азият етар экан. А. Қаҳҳор, Сароб.

АЗИЯТ ЕТКАЗМОҚ 1) шикаст етказмоқ; 2)
хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Муборак кўнгизи-
ларига азият етказганидан қўрққанлигини*
сўзлаб, узр тилади. Ойбек, Навоий.

АЗИЯТЛИ Руҳан ёки жисмонан азоб-
азият берувчи. *Гўё ариқда унинг баҳтиёр ҳам*
азиятли хотиралари оқиб кетаётгандай эди.
С. Сиёев, Ёруғлик.

АЗИЯТСИЗ Мехнат-машақратсиз, азият
чекмай. *Азиятсиз бол томмоқ — турмуш*
кечирмоқнинг муқаддас қонунларига хилоф-
дир.

АЗЛ [*a. عزل* — бўшатиш, четлатиш]: азл
қилмоқ (ёки этмоқ) эск. кт. Бекор қилмоқ,
четлатмоқ, бўшатмоқ (ишдан, мансабдан).
Азизбек мақсадга кўчди: *Мени Тошкент*
ҳокимигидан азл этмоқчи ва қўлларидан
келса, ҳатто ўлдирмоқчи бўлдишар. А. Қоди-
рий, Ўтган кунлар.

АЗМ [а. عَزْم – қасд, қатъий қарор, киришиш] кт. Қасд, киришиш жазми, қатъий мақсад-интилиш. *Бу манба – улуг ажоддларимизнинг қонимиизда жўшу ураётган азму шижиоатидир.* Газетадан.

АЗМ қилмоқ 1) қарор қилмоқ, отланмоқ. У энди пойтактга келмоққа азм қилган. Ойбек, Навоий; 2) жазм қилмоқ, ботинмоқ. *Мен ўн йилдан бери азм қилолмай юрган бу ишга бугун жазм этдим.* А. Мухтор. Тонг билан учрашув.

АЗМКОР кт. кам қўлл. Азму шижиоатли, азм-жазм билан ҳаракат қилувчи. *Фақат ҷўлнинг қиёфасигина эмас, айни вақтда уни бўйсундираётган азмкорларнинг ўзи ҳам ўзгармоқда.* Газетадан.

АЗМОЙИШ [ф. آزمایش – синов, текшириш; тажриба] кам қўлл. Синаш, билиш мақсадидаги хатти-ҳаракат. *Қизлархон тушиумади: бу киши азмойишга гапиряптими ёки гапи жиiddийми?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Азмойиш(ини) олмоқ 1) синаш-билиш ҳаракатида бўлмоқ. ..Кечгача дала айланаб, азмойиш олиб юрди. С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Мундок азмойиш олсан, колхозчилар орасида „миш-миш“ гап кўпайиб кетибди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) сир-синоатини билиб олмоқ. ..ё иши енгиллашган, ё ишининг азмойишини олиб, кўп куч сарф қилмай, вазифасини адотшига ўрганганди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЗОБ [а. عَزْب – қийналиш, укубат] 1 Жисмоний ёки руҳий қийноқ. *Виждан азоби.* Руҳий азоб. *Илгари “йўл азоби – гўр азоби” дердилар.* ■ [Гуломжон] Юрагидаги бор дардларини, тортган азобларини бир-бир айтиб берди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Иш-мехнат қийинчилиги, машаққати. [Хадида] *Ўғли не-не азоб билан ясаган столлар, ўриндиқларнинг ташқарига чиқарип уйлаётган синиқларини кўриб, дод солиб юборди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Азоб бермоқ Қийнамоқ, қийноққа солмоқ. *Йўтал ёмон азоб беряпти.* ■ Зиндан-боннинг даромади қамалганларга азоб берши воситаси билан улардан олинадиган 4-5 тонга пулдир. С. Айний, Дохунда. **Азоб чекмоқ** (ёки тортмоқ) Руҳан ёки жисмонан қийналмоқ. Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Очиликдан нечоғлиқ азоб тортганини Навоий ҳам эшиштган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли

тунлар. *Гўр азоби йута азоб, қаттиқ азоб. Гўр азобида етиштирган пахтасини заводга келтириб, сувтекин сотади..* М. Исмоилий, Фаргона т.о. **Ит азобида** Ниҳоятда азоб чекиб, ўта азоб билан. *Ит азобида тунни ўтказди.* С. Сиёев. Ёруглик. **Нима азоб** Нима жазо, нега мунча қийналиш (қийналиб бирор иш қилаётган кишига ачиниб айтиладиган ибора). -*Нима азоб, дадаси, ўткангиз қирилиб кетди-ю,* – *Ойшабону эрига ачиниб гапирди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

АЗОБЛАМОҚ Жисмоний ёки руҳий азоб бермоқ. *Кимнинг дилида нима гап борлиги номаълум.* Аммо Адолатни “уруш кимларни тул қилмаяти” деган гап азобламоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЗОБЛИ Азоб берувчи. *Нусратулла кейинги вақтларда бу азобли ўйлардан вақтинча бўлса ҳам қутулишининг бирдан-бир ўйлини топиб олган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АЗОБ-УҚУБАТ Турли азоб ва уқубатлар, машаққат ва қийинчиликлар. *Улар фронтлардаги азоб-уқубат, шон ва мардлик билан тўла қунларни.. хотирлар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗОЗИЛ [а. عَزْزِيل – шайтон] Шайтон, иблиснинг номи. *Уламога тил тегизган азозил бу, уринглар.* Ойбек. Улуғ йўл.

АЗОН [а. اَذَان – намозга чақириш] 1 дин. Намоз ўқишига чақириқ. *Масжиддан шом азонни эшиштиди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. Шукур сўфи мезанага чиқиб, аzon айтиди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Тонг ёришиш, гира-шира пайти; эрта тонг. -*Шу бўйи туни билан юнглаб чиқибди, сўнг, “сендай эрга теккунча, қора ерга тегиб қўя қолай” деб, азонга яқин бир илож қилиб қочибди, – деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Кулогига азон айтимоқ этн. Янги туғилган чақалоқнинг кулогига тегишли дуоларни ўқимоқ. *Камта бобоси унинг қулогига азон айтиб, танглайини кўтарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сўфи азон айтимасдан Жуда барвақт, тонг саҳарда.* Сўфи азон айтимасдан нима қилиб юрибсан? ■ *Кунлардан бир кун, сўфи азон айтимасдан, ўрнимдан туриб..* Шукрullo, Жавоҳирлар сандиги.

АЗОНДА рвsh. Эрта тонг билан, тонготар пайтда. Эрта билан азонда ўрнидан бошини кўтаради-ю, онасининг иши саватчасига ёпишиади. Ойдин, Бечора.

АЗОНЛАБ айн. азонда. Бое ичидаги узун курсида азонлаб келган Умид кутуб ўтирапди. Мирмуҳсин, Умид.

АЗОНЧИ с. т. Муаззин, сўфи. Минорада азончилар айтар аzon.. Ойбек, Зафар ва Заҳро.

АЗОТ I [фр. azot <юн. α – йўқ (инкор) + зоос – тирик)] Менделеев даврий системасининг V грухига мансуб, рангиз ва ҳидисиз кимёвий элемент, ўсимликлар озиқлашида муҳим аҳамиятга эга.

АЗОТ II: азот кўтармоқ с. т. Даст кўтармоқ, тик кўтармоқ. –*Ёрдамиңиз учун катта раҳмат!* – деди Турсуной ва юкни ердан азот кўтарди-да, кифтига қўйиб жўнаб қолди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЗОТЛАМОҚ Азот ёки азотли моддалар билан тўйинтиримоқ, бойитмоқ. *Тупроқни азотламоқ.* Пўлатни азотламоқ.

АЗОТЛИ Таркибида азот бўлган. Азотли ўғитлар.

АЗРОИЛ [а. عزرايل – ўлим фариштаси] Ислом динида тўрт бош фариштадан бири, жон олувчи фаришта; ажал фариштаси. –*Гарданимдаги қарзларимни узгунимча, Азроил жонимни олиб қўймаса эди,* – деди қарзга ботган киши афанодига. “Латифалар”.

АЗТАХИДИЛ [ф. اذ ته ذا – бутун қалбнинг, юракнинг тубидан] эк. кт. айн. астойдил. ..*Азтахидил Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АЙ айн. эй. Ай сиз, менинг кичик дўстларим. З. Диёр.

АЙБ [а. عیب – нуқсон] 1 Расм-қоидага ёки одоб-ахлоқ меъёларига хилоф иш, хатти-ҳаракат; гуноҳ. *Ўз айбига иқрор бўлмоқ.* Айбини бўйнига қўймоқ. Айбини яширган ўнгмас. Мақол. — *У Ойқизнинг ёнига келдида, айбига иқрор бўлган гуноҳкордек, маъюслик билан гапирди.* Ш. Рашидов. Фолиблар.

Айб қилмоқ Айб содир этмоқ, айбли иш қилмоқ.

2 ҳуқ. Қонунга хилоф хатти-ҳаракат; жиноятга тортишнинг зарур шарти. *Тўрт нафар ҳарбий Ватанга хиёнат қилишдаги айби учун судга тортилди.* Газетадан.

3 Киши уяладиган, хижолат тортадиган хатти-ҳаракат; уятли иш, уят. *Сўраганинг айби йўқ.* Мақол. *Орзуга айб йўқ.* Мақол. — [Холисхон Тоҷибойга:] *Кўйинг, хафа бўламан. Бу ўзимнинг укам, айб бўлади.* Ҳамза, Холисхон.

Айба буюрмайсиз. Айб ҳисобламайсиз (бирор иш, хатти-ҳаракат учун кечирим, узр маъносиди қўлланади). Айба буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек сангтарош бўлиб қолмасин, дедим. Мирмуҳсин, Меъмор. Энди, меҳмонлар, айба буюрмайсизлар, менинг қиладиган ишим, борадиган ерим кўй. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Энди, айба буюрмайсиз, негадир кўнглим сизга тортди, ука. Газетадан. **Айба қўшмайсиз** айн. айба буюрмайсиз. Айб қилмоқ 1) айбли, уятли иш қилмоқ. Айб қилдингеми, узр сўра; 2) айб (айбли) деб қарамоқ, уят қилмоқ. *Ундаи қилма, одамлар айб қиласди;* 3) айб қилмайсиз. айн. айба буюрмайсиз. Канизак дастурхон ёзib, овқат келтирди. Убир коса оини Самандаровнинг олдига қўяр экан: -Айб қилмайсиз-да, Мақсудуали ака, холам сўк оши қилибдилар, – деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Меъерни, одатий ҳолатни бузувчи белги-ҳолат, нарса; камчилик, нуқсон. Ҳар тўқисда бир айб. Бирорнинг айбига кулмагил зинҳор, сенинг айбингга ҳам кулгучилар бор.

АЙБАКИ [а. + ф. عیباکي – айби, нуқсони бор] Сифати паст, жўн чарм. Айбаки маҳси. — ..*оёғида эскироқ айбаки теридан тикилган этик.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

АЙБДОР 1 от Айб иш қилган киши; гуноҳкор. [Ота] Болалари олдидা айбдордек, ҳўл ўтина вишилаб сасиётган ўчоқча тикилади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от, ҳуқ. Жиноий иш қилган, қонунга хилоф иш қилган, жиноий жавобгар киши. *Навбатчи милиционер айбдорни олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Гулом, Машъал. Айбдор ва лоқайд раҳбарларга нисбатан муросасизлик қилиб келинган. Газетадан.

3 сфт. Жисмоний жиҳатдан камчилиги, нуқсони, иллати бор; айбли. Айбдор қиз. — *Бир қўзидан айбдорми?* — Шунақа. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙБЛАМОҚ 1 Айбли деб топмоқ, айб қўймоқ. Бирор у деди, бирор бу деди, ким келинни айблади, ким – күёвни. Газетадан. [Тантибийвачча] *Қизни олиб қочганда, эҳтиётсизликда, бўшангликда қора Аҳмадни айблади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 ҳуқ. Жиноий айб қўймоқ. *Ўша вақтларда маҳаллий раҳбарларни айблашга баҳона топилмай қолганда, уларнинг фарзанд-*

лари ва қариндош-уруғларини түхмат билан қамашарди. Газетадан.

АЙБЛАНУВЧИ 1 Айбланмоқ фл. сfdш.

2 ҳұқ. ҮзР Жиной-процессуал кодексида белгиланған тартибда айбланувчи тарықасида жиноят ишида иштирок этишга жағб қилиниши ҳақида айблов қарори чиқарылған шахс.

АЙБЛИ айн. **айбдор 1, 3.** Чолнинг юрак яраларини очиша ўзини айбли санаған Йўлчининг кўкраги оғир түйғулар билан тўлди. Ойбек, Танланган асарлар. *Нафсамбирини айтганда, биз ўзимиз айбли.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБЛОВ 1 Айбламоқ фл. ҳар.н.

2 ҳұқ. Муайян жиноий ишни қилғанликда айбланған шахснинг айбдорлигини исботлаш учун қилингандан ҳаракат.

Айблов хуросаси Жиноят юзасидан тергов натижасида аниқланған ҳолатлар ва айб мазмуни баён этилған ҳужжат.

3 ҳұқ. Айблаш қайди, айб (айблар) қайд этилған (нарса). *Айблов қогози.* Судланувчилар устидан чиқарылған айблов ҳұкми қанчалик оғир ва аёвсиз бўлмасин.. “Муштум”.

АЙБЛОВЧИ 1 Айбламоқ фл. сfdш.

2 ҳұқ. Судда жиноий иш юзасидан айблов фикрини күвватловчи шахс. *Давлат айбловчиси. Жамоат айбловчиси.*

АЙБНОМА 1 Умуман айбни кўрсатувчи, қайд этувчи ёзма баён, шундай вазифани бажарувчи ҳужжат. “Оқ қон” рангли фильмни атом қуролини ишлатишга зўр берриб уринаётганларни фош қилувчи сиёсий айбномадир. Газетадан.

2 ҳұқ. Жиноий айбнинг ёзма баёни. *Айбноманинг хуросасида айбдорларнинг ҳаммаси тергов давомида ўз жинояtlарига иқрор булғанларига айтилади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

АЙБОНА эк. Жамоат тартибини бузганик, ахлоқсизлик, етказилған зарар кабилар учун ундириладиган (тўланадиган) жарима; товон. *Айбона тўлаш.* Эгамберди, шу бугдойнинг вазнига бараварлаб саримагиз ундан торти, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд уни ҳам қўш!

АЙБСИТМОҚ

Айб топмоқ, айб тақмоқ. У нимадан айбситишини билмай юрибди. Айб ҳаммамизды бор.. Лекин ҳозир айбситиб ўтирадиган пайт эмас. М. Мансуров. Ҷ. Әмби.

АЙВОН [a. ایون] – қаср; олди очик бино] Кўпинча уч томони берк, олди очик

хона. Ўзганинг тоқу равоқидан ўзингнинг айвонинг яхши. Мақол. ■ Ўйнинг орқаси ҳам бир замонлар шунинг сингари уй бўлса керак, лекин бузилгандан кейин, олди деворни олиб ташлаб, айвон қилинибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЖАҲОН айвонида поэт. Оламда, дунёда, жаҳонда. .. Йўқ жаҳон айвонида онинг киби шўху зариф. Аваз.

АЙЁМ [a. ایم] – кунлар] 1 кт. Кун; кунлар. Бугун ҳар биримиз учун қутлуғ айём. “Муштум”.

2 Байрам куни; байрам кунлари. Улуғ айём. Айёмлари (айёминиз) муборак!

3 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар билдирган вақт, фасл ва ш.к. га оид он, кун, кунларни билдиради. *Баҳор айёмида гул гашт этарга бир чаман бўлса..* Фурқат. *Йигитликнинг айёмини ёд қили.* А. Навоий. Шукр қил, ҳижрон туни ўтгач, келур айёми васл. Воқиф.

АЙЁМИ ажуз Қишининг охирги ҳафтаси. Айёми ажуз олти кун, қаҳар айласа – қаттиқ кун. Мақол.

АЙЁР [a. عیار] – муғамбир; ялангоёқ, бекорчи] 1 сфт. Макр-ҳийлага уста; муғамбир, фирибгар. Айёр бой. Айёр тулки. ■ Тулкини алдаб согурлар, Турфа айёрдир тўрам. “Муштум”. Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам: ҳамма бойлар каби айёр.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Макр-ҳийла ифодаси бўлған; маккорона. Айёр боқиши. Айёр табассум. ■ Бек айёр кўзларини Развоққа қаратди. Ҳ. Фулом, Машъал.

3 от Ўзбек халқ достонларида: ҳийлагар; айғоқчи. Шу орада Алномии Қалмоқсоҳнинг айёрларини ўтда куйдириб юборди. “Алпомиши”.

АЙЁРЛИК Айёrona иш, хатти-ҳаракат; қувлик. Назаримда, Турдиев нимжон, ҳеч қандай айёрлик қўлидан келмайдиган, содда кўринди. Шухрат, Шинелли йиллар.

АЙЁРОНА рвsh. Айёрлик билан, қувлик билан, айёрларча. У айёrona кулиб қўйди. ■ Комил унинг айёrona боқиб турган кўзларига тикилди. “Ёшлик”.

АЙИЛ Эгарнинг усти билан отнинг қорнидан айлантириб боғланадиган тўқали қайиш. Айилни тортиб қўймоқ. ■ Ҳеч ким ҳориган отларининг айилини бўшатмади, қуролиниям қўлдан қўймади. “Ёшлик”.

Айил ботмоқ Қаттиқ тегмоқ, оғир ботмоқ, ранжитмоқ. *Айтган гапларим.. айил ботган бўлса, узр, Қумри келинойи.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чалғитиш ниятида соғдил кишилар устидан туҳматлар уюштириди.* “Муштум”. *Айил маҳкам* с.т. Қорин тўқ. Ҳа, оғани, айил маҳкамми, ҳеч нарса емаётисиз?

АЙИРБОШ: айирбош құлмоқ айн. айирбошламоқ. *Мұхаббат вижедонни латта-пұттага айирбош қилды.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

АЙИРБОШЛАМОҚ 1 Бошма-бошига ёки бошқа бирор шарт билан бирор нарсанни алишмоқ, алмашмоқ, алмаштиromoқ. *Сотишига ва айирбошлаша ярайдиган нарсалар ҳам соп бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Янгиламоқ, ўзгартирмоқ. *Ишдан кейин кийимларни айирбошламоқ.*

АЙИРБОШЛАШ иқт. Кишиларнинг меҳнат фаолияти ёки маҳсулотларини ўзаро алмаштиришлари.

АЙИРГИЧ Айириш, бўлиш, тақсимлаш учун хизмат қилувчи асбоб, мослама, қурилма. *Ўнлаб сув айиргич ишиштап.. қурилиб ишга туширилди.* Газетадан.

АЙИРИШ 1 Айирмоқ фл. ҳар. н.

2 мат. Тўрт арифметик амалнинг бири: бир сондан бошқа сонни олиб ташлаш.

Айириш белгиси 1) мат. бир сонни иккинчи сондан олинishi кераклигини кўрсатадиган ишора; минус (–) белгиси; **2) тлиш.** айириш белгиси (ъ) номи.

АЙИРМА 1 Бирида бор, бошқасида йўқ белги-хусусият, ажаратувчи белги-хусусият; фарқ, ўзгачалик. *Бир хил шароитда ишланиб.. тупроғининг табиати бир хил бўлган икки ер турлича бўлмайди.* Буларнинг орасида қандайдир бир айирма бор. С. Айний, Қуллар.

2 мат. Айириш натижасида юзага келган сон. *Беш билан учнинг айирмаси – икки.*

АЙИРМАЧИ 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмайдиган, кимгадир бошқача кўз билан қарайдиган (киши).

2 сиёс. Айирмачилик тарафдори, айирмачилик йўлини тутувчи шахс. ..*Қайта қуриши ўйлидаги курашчилар билан айирмачилар айнан бир хил тарзда талқин этилмоқда.* Газетадан.

АЙИРМАЧИЛИК 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмаслик, кимларгадир бошқача

кўз (“ўгай кўз”) билан қарап. *Бу ерда айирмачилик йўқ, тақсир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сиёс. Кўпчиликдан ажралишга интилиш, шундай хатти-ҳаракат.

АЙИРМОҚ 1 Бутунни бўлмоқ, таркибий қисмларга бўлмоқ, бўлакламоқ. *Тухум саригини оқидан айирмоқ.*

2 Турига, навига қараб бўлмоқ, ажратмоқ. *Тўй бекаси, Мирзакаримбойнинг хотини, дёлларни уч гуруҳга айирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Хиллаб алоҳидаламоқ. *Бобо Қамбар дутторга лойигини айириб олиб, ўнуниб ҷархлатти.. “Юсуф ва Аҳмад”.*

4 Узоқлаштиromoқ, ажратмоқ. *Болани кўкракдан айирмоқ.* — *Майли, ойи, сиз мани беш-ён кун бағрингиздан айирманг.* Орзум шу.. — *деди Гулнор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фигонким, гардиши даврон айирди ўз диёргидан.* Фурқат.

5 Маҳрум құлмоқ, жудо құлмоқ. *Уни ёр олдига кириши минутининг яқинлиги, ёр нафасининг яқинлиги эс-хушидан айираётган* эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир гал тарк эт, фалак, удуминг – ошиқдан айирма маъшуқни.* А. Шер, Қадимги күй.

6 Ажратадиломоқ, фарқига бормоқ. — *Ман, ман!* *Дардингда куйган дадангман!* — Гулнор ўз дадасининг товушини базур айира билди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ясама кароматчининг иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаёқдан билсин.* “Муштум”.

7 Орага тушиб ажратмоқ. *Сўз таъсир қилмагач, ўзи [домла] оломон орасига кириб, одамларни айира бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Айирмачилик құлмоқ, турли кўз билан қарамоқ. *Биз миглат айирмаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 мат. Айириш амалини бажармоқ, бир сондан иккинчи сонни олмоқ, ажратмоқ. *Ўттиздан ўн бешни айирмоқ.*

АЙИРУВ Айирмоқ фл. ҳар. н.

Айирув боғловчилари тлиш. *Уюшиқ бўлаклар, шунингдек, кўшма гап қисмлари билдириган нарса-ҳодисалардан бири бўлишини (борлигини) ёки улар галма-гал бўлишини билдирувчи боғловчилар:* ё.., ёки..; баъзан.., баъзан.. ва б.

АЙИҚ Пахмоқ юнгли, бесёнақай, катта, сутэмизувчи йиртқич ҳайвон. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол.

Айик полвон 1) айиқнинг лақаби; 2) бе-
сұнақай, қупол одамга нисбатан құлланади.

Катта Айик, айн. Етти оғайни (ёки қароқчи) қ. етти. **Кичик Айик айн. Кичик Етти оғайни** (ёки қароқчи) қ. етти.

АЙИҚМУРУТ Ръяндошлар оиласига мансуб паст бүйли дараҳт (нокнинг бир тури).

АЙИҚТОВОНДОШЛАР Иккипаллалилар синфининг айритожилар кенжә синфига мансуб, асосан күп йиллик ўсимликлар оиласи.

АЙИҚТОВОНДАШЛАР Айиқтовондошлар оиласига мансуб, асосан күп йиллик ўсимликлар туркуми.

АЙЛАМОҚ эск. кт. 1 Қилмоқ. *Кимга күп яхшилик айлаій, үзинг айт..* А. Орипов.

2 ёрд. фл. Күшма феъл ясайди. *Шод айламоқ. Сайр айламоқ. Сабр айламоқ.*

АЙЛНАНА 1 от Теварап, атроф. [Жамила ўз-ўзига:] *Мени бу темир қағасга солдилар, ихтиеримни ўзимдан олдилар. Айланамда қанча пойлоқчи, қанча қоровуллар бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

2 от геом. Ҳамма нұқталари марказдан баравар узоқликда бүлган ёпиқ әгри чизик. *Айлананинг узунлиги. Айлана чизмоқ.*

3 сфт. Доиравий, тұғарак, ғилдирак шаклидаги. *Айлана йүл.* — *Айлана клуб де-верлари түрли шиорлар ёзилған қызыл сатындар билан зиянталанған.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙЛНАЙ 1 Айланмоқ фл. 1-ш. бүйр. м.

2 үнд. с. Садағанг кетай, құрбон бүлай; үргилай (әркалаш, сүйиш ва ш.к. муносабатни билдиради). *Вой, Тұлажонидан айланай!* *Вой, шундай шеърлар ёзған ўғилжонидан үргилай.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

З Эркалатиш ёки ҳурмат ифодаловчи мурожаат шакли. [Сифатбуви Жамилага:] *Айланай, қизим, наҳотки бошиннега давлат қүши құнса-ю, уни калтаклаб, үзинг қувласанғ!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЙЛНАСИДА күм. взф. Теварагида, атрофида. *Шахар айланасида.*

АЙЛАНЫБ-ҮРГИЛМОҚ Айланай, үргилай, дея парвона бүлмоқ. *Ўзбек ойым ҳам уни [Кумушни] маҳкам сиқиб құчоқлаб олган, юзидан шап-шап ўтиб, айланыб-үргилар ва тикилиб-тиклиб, нима учундир йиглар* эди. А. Қодирий, Ўтган күнлар.

АЙЛАНЫШ 1 Айланмоқ фл. ҳар. н. Ернинг айланниши. Чүгнинг кулга айланниши.

2 Түгри йүлдан четдаги, айланыб ўтадиган, айланма. *Айланни ўйл.* — *У апил-таппил кийинди-да, айланни бўлса ҳам, Қашқатовнинг бағри билан юқоридан кетди.* С. Анербоев, Оқсој.

Пул айланниши Пулнинг муомалада юриши. ..жойларда пулли хизмат кўрсатиш ишлари нухоятда сусткашилик билан амалга оширилаёттир. *Бу эса пул айланнишини секинлаштироқда.* “Мөхнат”.

АЙЛАНИШМОҚ 1 Айланмоқ фл. бирг. н. *Даврани тўрут айланниди ҳамки, жуғон ёнбош бермади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Бирор ерда ёки бирор иш билан овора бўлиб, тутилиб қолмоқ, бирор ерда айланниб, ўралишиб юрмоқ. [Ҳакимбойвачча:] -Эрталаб келган эдим. *Банкда айланнишиб қолдим, — дедида, сўзлаб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Асосий, одатдаги бўлмаган бирор иш нарса билан шуғулланмоқ. *Қиморга айланнишимоқ. Бозорга (савдоға) айланнишимоқ.*

4 Бирор нарса илинжида ораламоқ, пайдо бўлмоқ; ораламоқ. *Бегона кишилар айланнишиб қолди.*

5 манф. Бирор кимсанинг илинжида бўлмоқ; илакишимоқ. *Унинг [Шарофатнинг] на-зариди, бу таҳминлардан ҳақиқатга яқинроғи Сидикжоннинг “шу жуғон ўлгур” Канизакка айланнишиб қолғанлиги эди.* А. Каҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АЙЛАНМА 1 сфт. Айлана шаклида бўлган, доира шаклидаги, доиравий, ҳалқаси-мон. *Айланма темир йўл.*

Айланма ҳаракат физ. Доиравий ҳаракат, айлана бўйлаб йўналган ҳаракат.

2 сфт. Тўғри йўлга нисбатан узоқроқ ва чалкаш, айланниш.

Айланма йўл 1) тўғри йўлдан узоқроқ, чалкаш йўл. *Эҳтиёт юзасидан тўғри йўлни қўйиб, айланма йўллар билан намозгар вақтида Шоқосимникига бошлиб келди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) доиравий, ҳалқа шаклидаги йўл.

3 от Трамвай ва ш.к.нинг айланыб, ор-қага қайтадиган жойи. *Трамвай айланмаси. Троллейбус айланмаси.*

4 от Дарё, денгиз ва ш.к. нинг кўпинча қарама-қарши оқимлар тўқнашадиган жойларида сувнинг уст қисмидә содир бўладиган уюрма ҳаракат, шундай ҳаракатли жой.

5 Муомалада юрадиган (пул, маблағ ва ш.к. ҳақида). *Корхоналар қачонгача.. касодга*

учраган молларини қалаштириб ташлаб, яна айланма маблағлар беришни сұраб, ялиниб юрадилар. Газетадан.

АЙЛАНМАЧОҚ 1 сфт. Айланиш ва бурилиш жойлари күп, айланма, чалкаш. *Айланмачоқ* ійларда күрінмай кетген қызлар лип этиб яна құзимизга чалинди. Х. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

2 от Қызы болаларнинг коптоқни ерга уриб ва айланиб, уни ерга туширмай йүйнайдын йүйини. *Айланмачоқ* ўйнамоқ.

АЙЛАНМОҚ 1 Ўз ўқи ёки бирор нарса теварагида ҳаракат қылмоқ, айланана бўйлаб давра олиб юрмоқ. *Ер* ўз ўқи атрофида айланади. — Жувон даврани уч айлангандан кейин ўзи сингари кийинган бир йигитни тортди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Сайр-томоша ёки бошқа мақсадда кезмоқ. *Гуломжон.. шаҳар айлангани кетди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Тирикчилик ўтказиши* учун Юсуфхон қизиқ Туркистонни, Қозогистонни айланиб чиқди. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ. Эрталаб қурилишга келганда, энг аввал ҳамма участкаларни айланаб чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Бирор ерда ёки доирада ўралашиб юрмоқ; айланышмоқ. [Абдишукур] *Татар саводогарлари орасида айланаркан, уни-буни таниди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 икт. Муомалада бўлмоқ, юрмоқ. *Капиталинг айланиси.*

5 Бошқа нарсага, бошқа ҳолатга ўтмоқ. Сув музга айланди. Ёмғир аста-секин қорга айланди. *Овацияга айланган давомли қарасклар.* — Мирзаев шу куни жуда зерикди. Бу зерикиш кечқурунга бориб дикқатликка айланди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

6 (айрим сўзлар билан) Тусини касб этмоқ, шундай бўлмоқ. Ҳар ишни бувимни эслаш, худди шу куни амма-амакилар йигилиши одатта айланган. Газетадан. *Келажакда эса бу макон ислом аҳли учун муқаддас қадамжо ва гоят гўзал зиёратгоҳлардан бирига айланисига ишонч билдириди.* Газетадан.

Боши айланмоқ 1) мувозанатини иўқотиб, ҳаммаёқ айланадётгандай, чайқалаётгандай туюлмоқ. *Ботирили айвон устуннига сяяниб ўтириди-ю, кўзи тиниб, боши айланиб кетди.* Х. Фулом, Машъял; 2) кўчма нима қиларини билмай, эсанкираб, гангиб қолмоқ. *Дастгоҳларни кўриб, аввал бошимиз айланниб қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Айланниб ўтмоқ* 1) бирор нарсанинг атрофи билан ўтмоқ. *Бинони айланниб ўтмоқ;* 2) ҳисобга олмаслик, четлаб ўтмоқ. *Улар қонунни маълум даражада билишади, аммо ўзларига боғлиқ масалаларда уни айланниб ўтишига ҳаракат қилишади.* Газетадан. *Гап айланниб Гап гапта уланиб, гапдан гап чиқиб. Гап айланниб, бригадалар ишига кўди.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва. *Гап айланмоқ Гап қўзғалмоқ,* гап юрмоқ. Яна шу ҳақда гап айланниб қолди. *Тили айланмай қолди* Тили лол бўлиб қолди, тили гапта келмай қолди. *Ҳаво айланниб турибди* Ҳаво ёғадигандай булутланиб турибди.

АЙЛАНСИН 1 Садақа кетсин, ўргилсин. *-Ашула сиздан айлансан, эшон, айтиб беради, бир оз нафасини ўнглаб олсин, — деди Вали ака.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Эркалатиш ёки ҳурматни ифодалайди; ўргилсин, тасаддуқ. *Онанг (ёки онаси) айлансан.* Акагинанг айлансан.

АЙЛАНТИРМОҚ 1 Айланмоқ фл. орт. н. Ҳазилни чинга айлантироқ. *Парракни айлантироқ.* Шаҳар айлантироқ. Капитални айлантироқ. — *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юнқагина эски кумуш билагузукни айлантириб гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир томондан иккинчи томонга ағдармоқ, бошқа томонини ўгирмоқ, тўнкармоқ;. *Шкафни айлантириб қўймоқ.* — [Ҳасанали] *Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с. т. Гап билан чалғитмоқ, лақиллатмоқ.

Айлантириб келганда Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи. *Айлантириб келганда бир соатлик иши экан.* Айлантириб ташламоқ *Бошдан айлантириб, ўгириб садақа қылмоқ.* Айлантириб туширмоқ *Кулочкашлаб урмоқ.* *Бошини айлантироқ* 1) гангитмоқ, мияни ғовлатмоқ, қаловлатмоқ. У ерда отлар, аравалар, тияларнинг шовқини.. нонвойларнинг қичқиришлари бир-бираига қўшилиб, аллақандай маъносиз, бошини айлантирадиган доимий бир говур-гувур ясайди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) эс-ҳушни олиб қўймоқ, мафтун қилмоқ; 3) йўлдан оздирмоқ, аврамоқ, алдамоқ. [Мақсуд Ялангтўшга:] *Оғани, мен қора одамман.* Зангар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Гапни айлантироқ Гапни чўзмоқ; гапни бошқа томонга бурмоқ, чалғитмоқ. *Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибој ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантирар эди.* С. Зуннунова. Олов. *Гапни кўп айлантирасдан, очигини айтуб қўя қол.* О. Ёкубов.

АЙМАШМОҚ Ўраби олмоқ, чирмашмоқ, чирмалмоқ. *Теракка аймашган ток. Печакгул дараҳтга аймашибди.*

АЙМОҚ I Мўгул ва туркий халқлар қадимий уруғларининг парчаланишидан келиб чиққан турли тармоқдаги ўзаро қон-қардош оиласлар бирлашимаси, иттифоқи.

АЙМОҚ II эск. кт. Айтмоқ, демоқ. *Айди, эй, бечора, қилдинг на учун тарки ватан?* Фурқат.

АЙМОҚИ Дараҳтларга чирмалиб ўсадиган (ток ҳақида). *Фақат бақатерак учларидағи аймоқи узумларгина қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

АЙНАМА кам қўлл. айн. айнамачи 1. Бўшашибманг теримни ҳарғиз, Куз – айнама, серқилиқ осмон. Ойбек, Қизлар.

АЙНАМАЧИ айн. айнимачи. Айнамачи кузнинг қилиқларига биз халқнинг уюшқоқлигини, фидокорлигини қарши қўямиз. Ойбек, О. в. шабадалар.

АЙНАМОҚ айн. айнимоқ. Ранги бир қадар айнаган гиламча.. Ойбек, Танланган асарлар. -Киз айнаб қолмаганимкин-а, – деди Ўқтам бошқаларга сал қўзини қисиб. Ойбек, О.в. шабадалар. Адолат билан ҳам бир оз яхши гапиришиб ўтириди. Кейин бирдан айнаб қолди. С. Зуннунова, Гулхан. *Баракалла, Марғилонга келиб, бу гапдан айнадингизми-а? – Айнадим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Ҳаво айнамоқчи, – деди у секин. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙНАН [а. عینا – худди ўзи] рвш. кт. 1 Қандай бўлса, шундай, ҳеч қандай ўзгаришсиз. *Айнан таржима.* — Элмурод жавоб бериш учун кўп ўйлаб турмади. Илгари бўлган воқеана бугунга айнан кўчириб айтиб қўя қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 юкл. Худди. *Отасининг айнан ўзи.* — Айнан ҳуқуқий маълумотнинг этиши маслиги кўплаб ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келмоқда. Газетадан. *Марям характерининг яна аллақандай жиҳатлари очилмай қолгандек. Айнан қайси жиҳати – ҳозир аниқ айтолмайман.* Газетадан.

АЙНИ [а. عینى – жиддий, муҳим; худди] 1 олм. Нарса, ҳодисага ишора қиласди;

худди шу (ўша). *Ашула ниҳоятига етди. Лекин бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. Чол айни саволни *Матюнусга ҳам берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Айни кунларда республикамизнинг барча вилоят ва туманларида пахта терими қизигин давом этмоқда. Газетадан.

2 юкл. Таъқид-кучайтиришни ифодалайди; худди, роса. *Имтиҳон айни қизиган кунлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Айни пайти. Темирни қизигида босинге, Қамчиров!* Х. Фулом, Машъял.

АЙНИ замонда 1) шу вақтнинг, шу палланинг ўзида; 2) крш. с. взф. шу билан бирга, шунинг билан бирга.

АЙНИМАЧИ 1 Бир маромда турмайдиган, ўзгарувчи, бекарор. *Айнимачи ҳаво.*

2 Бир фикрда қатъий турмайдиган, бетайнин, субутсиз. ..ишилар ҳаракатининг тенасига ҳар турли айнимачиларни ва авантюристларни қўйишшага уриниб, дўқ-пўписани амалга оширмоқдалар. Газетадан.

АЙНИМОҚ 1 Ранг-туси, сифатини йўқотмоқ, эскирмоқ; ўнгмоқ. *Айниган эски гимнастёркаси ҳам сувга чайқалгандай жиққа ҳўл.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Асл белги-хусусиятини, соғлигини йўқотмоқ (нав, насл ва ш.к. ҳақида). *Илгариги қизилуруғ, босвонди қовунлар ўйқ.* Ҳаммаси айниган. Насл айнимасин десанг, ҳар уч юилда қўнқорни алмаштир. С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Соғ (одатий) ҳолати ёмон томонга ўзгармоқ. Ҳаво айниди. — Замона айниди. К. Яшин, Ҳамза.

4 Истеъмолга яроқсиз бўлмоқ; бузилмоқ (егулик-ичгуликлар ҳақида). -Йўқ, – деди онаси, – чой айниб қолади, кёлишгандан кейин дамларсан.. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Турсунбой ота, эчкининг гўёти айниб қолмасдан, хотинига мушкүлкүшод ўқитгани эшон аяни ўйига чақирганди. С. Аҳмад, Ҳукм.

5 Тўғри фикрлаш, сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, шу жиҳатдан аҳволи оғирлашмоқ. *Беморнинг аҳволи дуруст* эди, лекин кечга бориб айниди. — *Бу айниган чолни олиб бориб, зинданга солинглар.* “Юсуф ва Аҳмад”.

6 Хулқ-автори, одоб-ахлоқи жиҳатидан ёмонлашмоқ, ёмон томонга ўзгармоқ; бузилмоқ. [Музаффар Дағдавойга:] *Вақтида жуда хурсанд бўлганимиз!* Сиз билан фаҳранганимиз. Аммо кейинги ўшларда айниб қолдингиз, димогингиз кўтарилиб кетди, кўзингизни ёф босди. Ўйғун, Навбаҳор.

7 Одоб-ахлоқ чегарасидан чиқиб кетмоқ, одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари гапларни гапира бошламоқ. Буни қаранг, ёмғирда қолган мушукнинг ҳиди келади! — Айнана, айнами! — деди ўйғон бир төвуш.— Ёмғирда қолган мушукни ҳидлаб күрганмисан? А. Қаҳхор, Күшчинор чироқлари.

8 Фикрини, ниятини ўзгартирмоқ, ниятидан, сўзидан қайтмоқ. — Ўртоқ командир танкист бўлар эмишлар,— деди Тожихон кулиб.— Учувчи бўлишдан айнибдишлар. А. Қаҳхор, Йиллар. Арслонқул.. бавзи оғайниларини қидирмоқчи бўлди, лекин яна айниди. Ойбек, Навоий. Ҳожи хола пулни кўрди-ю, яна айниб қолмасин деб, қўлидан юлиб олди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

9 Алоқани узмоқ, кечмоқ. Биздан айниб, бошқа ишга ўтиб кетди. Мижозлар айниб, келмай қўйшиши.

Кўнгли айномоқ 1) кўнгли бехузур бўлмоқ, кўнгли озмоқ, қайт қилгиси келмоқ; 2) феъли озмоқ, аччиғи чиқмоқ. Мияси айниб қолган Эси-хуши жойида эмас, эси киравли-чиқарли бўлиб қолган. Феъли айномоқ 1) асаби қўзгамоқ; 2) жаҳли чиқиб, кайфияти бузилмоқ.

АЙНИЯТ [а. عَيْنِيَّةٌ — айнан ўзи эканлик, ўхшашилик] 1 км. Айнан ўхшашилик, бир хиллик.

2 мат. Таркибидаги барча ҳарфий белги-ларнинг ҳамма қийматларида ҳам бузилмайдиган тенглик. Тригонометрик айниятлар.

АЙНИҚСА мод. ўзи боғланиб келган сўз билдириган шахс ёки нарсани алоҳида қайд этади; хусусан. [Йўлчи] Ёрматни, айниқса, Гулсумбубини ўйлаб, уларга ачинди. Ойбек, Танланган асарлар.. Қизнинг чехрасида Гулнорнинг руҳини кўрди: юз бичими, айниқса, кўзларининг ички маъноси ва жилвали Гулнорни ёдлатди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда ҳам, гоят даражада, бениҳоят. Атом энергиясидан фойдаланишининг истикబоли айниқса кенгdir. “Фан ва турмуш”.

АЙРАМ шв. Оқар сувнинг энг чуқур жойи.

АЙРИ 1 сфт. Бирор жойидан иккига тармоқланган. Айри ўйл. Айри ёғоч. — .рўпаградаги баланд теракнинг айри шохида қагиллаб турган ола ҳаккага анграшиб қолган эди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 сфт. кам қўлл. Бири-бирига зид, қарама-қарши. Уларнинг гапи айри чиқди. Гапи билан иши айри чиқиб қоляпти.

3 кам қўлл. Бирга эмас, алоҳида, бўлак. Дастурхонга.. гуручи айри, гўшти айри, мочирик ила тайёрланган палов келтирилди. Ойбек, Нур қидириб.

АЙРИ ТУШМОҚ Алоҳида, ажралган ҳолга тушмоқ, биргаликдан узилмоқ. Ҳазрат билан айри тушиб қолган эдик. У киши Афғонистонга кетган эдилар. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

4 от Икки шохчали таёқ, ёғоч; тиргак. Шафтоли шохларига айрилар қўйилди. — Баъзи ўзалар айри билан тираб қўйилган. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

5 от Беда, пичан, похол кабиларни кўтариш, ёйиш, тўплаш учун паншаха ўрнида ишлатиладиган икки шохли, узун сопли асбоб. Ёғоч айри. Темир айри. — Майданников айрида бир қучоқ жавадар похол олиб келаётган эди. М. Шолохов, Очилган қўриқ.

АЙРИ ТҮЁҚЛИЛАР зоол. Туёқлари баб-бара-вар иккига айрилган сутэмизувчи ҳайвонлар туркуми, кўш туёқлilar. Айри тия Икки ўркачли тия.

АЙРИБОШ: айрибош қилмоқ қ. айрибош (айрибош қилмоқ). ..бошқасига айрибош қилиб беринг... С. Аҳмад, Ҳукм.

АЙРИЛИК 1 Бирга бўлмаган, алоҳида ҳолат.

2 Ўзгалик, бошқачалик.

3 Айрига мос, айри қилса бўладиган (қ. айри 5).

АЙРИЛИШ 1 Айрилмоқ фл. ҳар.н. Дустдан айрилиш.

2 Йўлнинг тармоқланган жойи. Айрилиш келиб қолди. -Қаёққа юрамиз? — деди Сидикжон унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга,— деди хотин. А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

3 Бир-биридан ажралиш; айрилиқ, жудолик. [Ёдғор Маматга:] Тирик айрилиши ўлиб айрилишдан минг-минг марта ёмонроқ. Ҳамза, Паранжи сирлари.

АЙРИЛИК Жудо бўлиш, жудолик ҳолати. Айрилиқ ўлимдан қаттиқ. Мақол. — Гулнор бутун юраги билан Йўлчига мафтун, унинг кўксини севги ҳасрати ва айрилиқ лим-лим тўлдириган. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙРИЛМАС айн. ажралмас. Ҳисобли дўст айрилмас. Мақол.

АЙРИЛОМОҚ Айримоқ фл. ўзл. н. Улар бирбиридан сира айрилмайдилар. Бола онасининг ёнидан айрилгиси келмасди. Айрилганни айик ер, бўлинганин бўри ер. Мақол. Элдан айрил-

гунча жондан айрил. Мақол. Ҳисобини билмаган ҳамёнидан айрилар. Мақол. — Бола “қулоқдан айрилдим”, деб ўйлаган бўлса керак, кўркиб, дарров ушлаб кўрди — йўқ, кулоқ жойида. А. Қаҳхор, Йиллар.

АЙРИЛУВЧИ 1 Айрилмоқ

фл. сфдш.
2 мат. Бирор сондан айриладиган бошқа сон.

АЙРИМ 1 Ўзига мустақил, алоҳида, якка. Айрим хона. Айрим хўжалик. Айрим сўзларни ўзаро бириттириб, гап тузмоқ. — Бу масалани айрим ҳал қиласиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баъзи, баъзи бир. Район газетаси ишнинг бориши ва айрим колхоз, бригада, ҳатто айрим одамларнинг қандай ишлётгани тўргисида тез-тез ёзib турар эди. А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

АЙРИЧА кам қўлл. Бошқалардан фарқли равишда, бошқача, ўзгача. Таассуфки, буни айричароқ тушунадиган савдо ходимлари ҳам учраб туради. Газетадан.

АЙРО кам қўлл. Ажратилган ҳолда, алоҳида. Ўзбек билан тожик бир боғнинг гул ва булбули, улар айро ҳолда баҳтли бўла олмайдилар. Газетадан.

Айро тушмоқ айн. айри тушмоқ қ. айри 3.

АЙРОЛИҚ айн. айрилиқ. Айролик ўтига бағримни доғлаб.. “Маликаи айёр”.

АЙРОН Қатиқнинг кувда мойи ажратиб олингандан кейин қолган суюқ қисми, шуннингдек, қатиқ ёки сузмага сув қўшиб тайёрланган ичимлик. Айрон ош бўлмас, нодон бош бўлмас. Мақол. — Ҳар бир қозоқнинг ўтоворида қимизи, қимрони ёки айрони доим осифлик туради. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АЙРУ кам қўлл. Бўлак, бошқа. Менинг ўйқутур муродим сандин айру. Бобур.

АЙСБЕРГ [ингл. iceberg – муз тог] Кутбденгизларида қирғоқдан ёки муз тепаликлиридан ўпирилиб тушиб, сувда сузид юрадиган катта муз.

АЙТАЙЛИК 1 Айтмоқ фл. I-ш. қўти. буйр. м. шакли. Бу гапларни дўстларимизга айтайлик.

2 крш. с.взф. Фараз қиласлик; дейлик, масалан. Айтайлик, вазни 70 килограммлик одам танасида 45,5 килограмм кислород бўлади. “Фан ва турмуш”.

АЙТАРЛИ (фақат бўлишсиз фл. билан) Айтса бўладиган, гапирса арзийдиган; унчалик. Айтарли чироили эмас. — Нима иш қиласди? — Айтарли катта иш эмас. Газетадан.

АЙТГАНДАЙ, -дек 1 Айтгани каби, айтгани сингари. Сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўқса тутубди. А. Қаҳхор, Олтин юлдуз.

2 крш. с. взф. Сўзловчининг ёдига келиб қолган воқеа-ҳодиса ҳақидаги гап бошида келади ва шундай маънони (эсига тушиб қолган гап эканлигини) билдиради. Ҳа, айтгандай, қудангизникига юборган кишингиз келдими? А. Қодирий, Ўтган қунлар. Айтгандай, Шариф билан кўришиб турасизми? А. Қаҳхор, Сароб.

АЙТГАНЧА айн. айтгандай. Айтганча, сизни кимдир сўраган эди. — Хўжайн айтганча, “узимаган гул” бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бўчиркин, бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТИЛИШ 1 Айтлимоқ

фл. ҳар. н.

2 Талаффуз. Айтилиши қийин сўзлар.

АЙТИМ 1 кам қўлл. Айтлиувчи нарса (гап, қўшиқ ва ш.к.). “Олтволон ола бўлса, оғзидағин олдирап, тўртволон тугал бўлса, унмаганни ундирап” деган доно айтим бор. Газетадан.

2 Хонанда иштирокида ижро этиладиган турли шакл ва ҳажмдаги ўзбек мусиқа фольклори жанрлари (қўшиқ, лапар ва б.).

Айтим ўйли Хоразм мақомлари ашула бўлимига нисбатан қўлланадиган умумий ном. Отажон Ҳудойишукоров.. қадим айтим ўйлари, мумтоз қўшикларни маромига етказиб ижро этди. Газетадан.

АЙТИШМОҚ 1 Айтмоқ

фл. бирг. н.

2 Гап талашмоқ, тортишмоқ, сан-манга бормоқ. Сиз билан айтшишган енгилади. Ҳ. Фулом, Машъал. Ўртароқда икки бола айтишиб, тўсатдан бир-бiri билан муштлаша кетди. Ҳ. Фулом, Машъал.

АЙТИШУВ 1 Айтмоқ фл. ҳар.н., айтишиш.

2 Бирор мавзуда (назмда) тортишиш, беллашиш тарзидаги навбатма-навбат (бир-бира гавоб қилиб) айтишиш. Ой тепага келганда, баҳшилар айтишуви авжига минди. “Саодат”. Собит билан айтишувлга ярайман. Ғ. Фулом. ..термалар айтишиш ўрганган, тўйларда, ўигинларда айтишувларда қатнашган. Газетадан.

3 Фольклор жанри. Туркий халқлар оғзаки ижодида баҳши, жиров ва ш.к. нинг мушиоира ўйлидаги, уларнинг истеъододини белгиловчи, ўзига хос синов мусобақаси.

АЙТМОҚ 1 Оғзаки (гап билан) маълум қилмоқ, билдиришмоқ. Ростини айтмоқ. Ўз мулоҳазаларини айтмоқ. Узр айтмоқ. Бетга айтганнинг заҳри ўйқ. Мақол.

Айтинг-айтинг Нарса-ҳодисанинг юз бериши-бермаслиги маъқуллигини ифодалайди. Айтинг-айтинг, биз боргунча, кетиб қолишмасин. — Айтинг-айтинг, ҳеч ким эл назаридан қолмасин. Газетадан. **Айтмайсизми ёки айтинг** Тилга олинган нарсани алоҳида таъкидлайди. Ширинлигини айтмайсизми (айтинг). Одоблилигини айтмайсизми (айтинг). **Шуни айтинг, нимасини айтасиз, секироқ айтасизми** Сўзловчининг айтилган гапга тўла қўшилишини билдиради. -Шуни айтинг, — деди Амин бува ҳам кулиб. — Сув ўзини жуда азиз қилиб юборди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Эй, нимасини айтасиз, дугонажон, алоҳида уй олмасам бўлмайди. Газетадан. **Одамоҳун, деб секироқ айтасизми..** А. Қодирий, Фиронлик Маллавой. **Айтгани айтган, дегани деган** Айтган нарсаси албатта бўлади, амалга ошади. **Онаси умрида эрига тик гапирмаган хотин..** эрининг айтгани айтган, дегани деган. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Маслаҳатга кўнмайди.** Айтганим айтган, деганим деган, деб туриб олади. П. Турсун, Ўқитувчи. **Айтган жойидан кесади** Айтганини албатта амалга ошириради, айтганини баъжартиради.

2 Ёдан оғзаки баён қилмоқ, сўзламоқ (эртак, ҳикоя ва ш.к. ҳақида). Эртак айтмоқ. Топишмоқ айтмоқ. Шеър айтмоқ. — Зерикмайман кечака афсона айтсам. Ҳабибий.

3 Талаффуз қилмоқ. Мўйлови майса бўлиб қолган кап-каптта ѹигитнинг "р"ни айтади олмаслиги Элмуродга ғалати туюлди. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Таклиф этмоқ, чақирмоқ. Тўйга айтмоқ. Ҳашарга айтмоқ. Айтмаган ерга борма, айтган ердан қолма. Мақол. Айтмаган қўноқ — ўйнмаган таёқ. Мақол. — Маҳалладан ҳам уч-тўрт киши айтдим, ошни қўпроқ қилиши керак. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 ёрд. фл. взф. Бофлама вазифасини бажарди. -Қиморбоз деб кимни айтасиз? — оғзи-даги оши билан гўлдиради Қамбар. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТМОҚЧИ 1 Айтмоқ фл. 3-ш. мақс. шакли. Сенга бир гап айтмоқчи.

2 айн. айтгандай 1. Кечқурулари кўпинчада билан гурунглашиб ўтирадиган Иб-

роҳимов, Қурбон ота айтмоқчи, гулларни ўз ишмидан баҳраманд қилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 айн. айтгандай 2. -Айтмоқчи, — деди Тешабой бирдан жонланаб,— Гуломқорини тушира қолсангиз, қалай бўлади? М. Исмоилий, Фаргона т. о. Айтмоқчи, комиссия келиб кетди.. С. Зуннунова, Олов.

АЙТИРМОҚ 1 Айтмоқ фл. орт. н. Ашула айттиришмоқ. — [Отабек онасиға:] Табиб айттирайми? — Айттир. Менинг ҳам кўнглима шу келиб турган эди. А. Қодирий, Ўттан кунлар.

2 Унаштиришмоқ; унашмоқ. Айттириб қўйилган. — [Ҳасанали:] Бек учун бир неча жойларга қиз айттиришмоқ истал(ин)ган бўлса ҳам.. бекнинг уйланишга бўлган қаршиликларидан бу кунгача тўй қилмай келамиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙТУВЛИ 1 Ҳурматли, қимматли, азиз. Айтувли меҳмон.

2 Донг чиқарган, номдор. Йигинда.. Карим понсодлардан тортиб, Тошкентнинг айтувли.. аబёнидан ўн бешлаб одам бор эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙШ [ايش — ҳаёт, турмуш; озиқ-овқат] 1 Ҳузур-ҳаловат, роҳат-фароғат; нашъу намо, нашъя. Қарилек айшини сурмоқ. — Мана, ўзингиз кўрган жой, бемалол айшларингизни қилинглар. Ҳўпми, синглим? А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Кайф-сафо, ишрат. Уй ичида икки мастона қўз бир-бираига тикилиб ўтирад, дунёнинг айшу лаззатини аллақачон томтиб бўлган ўрта яшар аёл хўриллатиб чой хўпларди. Д. Нурий, Осмон устунни.

АЙШГОҲ Айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона. Бу ёш бойивачча учун ресторонда гўё ҳеч ким ўйқ, бу жой ёлғиз унинг айшгоҳи. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙШ-ИШРАТ, айшу ишрат Давомли ёки сурункали кайф-сафо, майхўрлик, ишрат. Айш-ишрат қилмоқ. — Бутун бойлигини айш-ишрат, фаҳш, бузуқлик оламида соvuриб.. ниҳоят тақдир уни завқ-сафо тахтидан унинг ифлос остонасига отган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙЮҲАННОС [ا. ايهاالناس — эй одамлар] 1 унд. с. Оломонга, тўдага қаратса қилинадиган хитоб, нидо. Үрда жарчиси бозор ва уруниш жойларда тұхтаб: "Айюҳаннос! Билмаган билсин, эшишмаган эшишсин.." ман-

зумаси билан жар солиб юрар эди. А. Қодирий, Мехробдан чайн.

2 Шовқин-сурон, ҳайқириқ; дод-фарёд. Ибомт қашинмаган даъво! Мунча айюҳаннос! Ойбек, Танланган асарлар.

Айюҳаннос солмоқ Бақириқ-чақириқ, дод-фарёд билан бошига кўтармоқ. Э, одамлар, эримнинг дастидан дод! Бу олим эмас, золим-ку! — дей у баттар айюҳаннос солди. Газетадан.

АЙҚАШМОҚ Устма-уст қалашиб, уйилиб ётмоқ. Тунги сменадан қайтиб келгандар эса, баъзилари жомакорларини ҳам ечмай, палаткаларида бир-бирига айқашиб, ухлаб ётишарди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. Пошишман деган тортшиди. Ўлик ўлтика айқашиби. “Равшан”.

АЙҚАШ-УЙҚАШ 1 Устма-уст қалашиб, уйилган, бетартиб. Ҳар ерда синиқ-миник идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-үйқаш бўлиб ётарди. Ойбек, Кўёш қораймас.

2 Арапаш-қураш, қоришиб кетган, нотайин. Юлдузхон айқаш-үйқаш хаёллар билан.. тонг оттириди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

АЙҚИН шв. Айқириб оқадиган. Ишчининг томиридай бўртиб кетар, кўрсангиз, Айқин дарёларимиз олма гули маҳалда. Ф. Фулом.

АЙҚИРМОҚ (асосан -иб ревши. шаклида – айқириб) Шиддат ва ҳайқириқ билан (оқмоқ). “Шўхсой” қишилоқнинг қоқ белидан айқириб оқади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқ ёр.

АЙФИЗ Толнинг бир нави.

АЙФИР 1 Умуман эркак от. з.д. бия.

2 Бичилмаган эркак от. зид. ахта (от). [Тўламат] Вақти-вақти билан колхознинг зотли айғирларига эгар уриб, сосутгани олиб чиқарди. С. Анорбоев, Оқсој.

АЙФОҚ 1 от, айн. айфоқчи.

2 сфт. эксл. Ҳушёр, сергак. Оғиз – айфоқ, тил – тойфоқ. Мақол.

АЙФОҚЛАМОҚ кам қўлл. Зимдан, махфий равишда текширмоқ, азмойиш олмоқ. Иккинчи кўланка кўча томонни яхши айфоқлаб бўлгач, қоронгироқ томонга ўтиб, деворга тирмаша бошлиди. Файратий, Тун қўйнида.

АЙФОҚЧИ Махфий агент, жосус. Секинроқ гапир, ўғлим, хон айфоқчилари дайдиб юришибди. Ж. Шарипов, Хоразм. Зоргенинг сафдошлари бу оқшом ўзларига душман айфоқчиларнинг қуршовида қайтишиди. Газетадан.

АЙФОҚЧИЛИК Айфоқчи иши, фаолияти.

АЙҲАЙ унд. с. кам қўлл. Узоқдаги одамга қаратилган мурожаат овози.

Айҳай солмоқ 1) узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ; 2) шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ.

АЙҲАЙЛАМОҚ 1 (асосан -иб ревши. шаклида – айҳайлаб) Узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ.

2 Шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ. У айҳайлаб, ҳаммаёқни бошига кўтарди.

АКА 1 Бир ота-онадан тугилган катта ўғил (ўзидан кичикларига, укаларига нисбатан). Катта ака. Ўртманча ака. Кичик ака.

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки унга ҳурмат юзасидан ишлатилади (бунда якка ҳолда ёки нутқ қаратилган шахсни билдирувчи сўз билан кўлланади). Ака, эски шаҳарга қайси автобус қатнайди? — -Деҳқон ака, эҳтиёт бўлинг, аравангиз нобон, – бошини чайқаб гапирди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. Биринчи масала юзасидан Бўтабой ақага сўз берилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АКАСИ Эр кишининг ўзидан кичикларга эркалатиш ёки ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. Йўқ, акаси, мен бугун ишга чиқа олмайдиганга ўхшайман. Куч, мажолим ўйқ. Ойдин, Бечора.

АКАДЕМИЗМ [фр. académisme] 1 Илмий-тадқиқот муассасаларида ва ўқув юртларида: қуруқ назарияга берилиб кетиш, ҳаётдан, амалиётдан узилиб қолиш, қуруқ назариябозлик.

2 Тасвирий санъатда: антик дунё ва Уйғониш даврининг мумтоз намуналарига кўркўона эргашувчи ва илгор реалистик оқимларга қарши курашувчи оқим.

АКАДЕМИК от Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси; бирор академиянинг аъзолигига сайланган олим, адаб, рассом, ҳайкалтарош ва щ.к.нинг унвони.

АКАДЕМИК сфт. Академиянинг илмий муассасаси ёки олий ҳамда ўрта махсус ўқув юртига оид тушунчаларга алоқадорликни (таалуқлиликини) билдиради.

Академик йил қ. йил. **Академик лицей** қ. лицей. Академик нашр Фан, адабиёт, санъат асарларининг илмий асосда тайёрланган, асосан, мутахассислар ва илм ахлига мўлжалланган нашр. **Академик соат** қ. соат. **Академик театр** қ. театр.

АКАДЕМИЯ [юн. Academīa – афсонавий қаҳрамон Академ номи ҳамда Платон ўз таълимотидан дарс берган, Афина яқинидаги кичик ўрмон номидан] 1 Илм-фан ёки санъатни ривожлантириш учун тузилган, юқори малакали олимларига эга бўлган олий илмий муассаса. ЎзР Фанлар академияси.

2 Баъзи бир олий ўкув юртларининг номи. Ички ишлар вазирлиги академияси. Ҳарбий тиббиёт академияси.

АК-АК: **ак-ак қилмоқ** Ақилламоқ, во-вилламоқ.

АКАПЕЛЛА [юн. a – инкор қўшимчаси + лот. capella – кичик ибодатхона] Хор жамоаси томонидан чолгу асбобларисиз ижро этиладиган ашула.

АКАС с. т. Акация. Ҳошимжон рӯпарадаги акас дараҳти тагига газета ёзди-да, қўлидагиларни қўйди. Ў. Усмонов, Қиёмат.

АКАЦИЯ [лот. acacia < юн. akantha – тика-накли ўсимлик] Бурчоқдошлар оиласига мансуб хушбўй гулли дараҳт ёки бута. Оқ акация. Сариқ акация. ■ Акация, беда, липа дараҳти гулидан ўтилган асал ниҳоятда тиник бўлади. Л. Икромов. Минг дардга даво.

АКАШАК с. т. 1 Мушакларнинг қаттиқ тортишуви натижасида қўл-оёқларнинг йиғилиб, тортишиб қолиши. Қўлинг акашак бўлсин! (қарғ.).

2 Бирор аъзонинг (асосан, оёқ-қўлнинг) ҳаракатланмай қолиши билан кечадиган касаллик; шол. Шундай нарсани бузсангиз, уволи тутиб, қўлгинангиз акашак бўлмайдими! “Ёшлик”.

3 Оёқ, қўлнинг қотиб, тараша бўлиб қолган ҳолати. Оёқ-қўллари акашак, жаги тарракдай очишиб ётган мурдани кўриб, Ҳусния доддаб юборди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Акашак қилмоқ Оёқ-қўлни шундай маийб ҳолатта солмоқ. Ҳисомхон хотинини уриб, қўлларини акашак қилиб ташлади. К. Алиев, Миллат пешвоси.

4 Тоб ташлаган, қайишган. Ефим тоға.. дик этиб ўрнидан турди ва болғани қўлига олиб, ўқи буқри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдига борди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АКАШАКЛАНМОҚ 1 Акашак бўлмоқ, тортишиб қолмоқ. [Гулнор] Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сезди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тоб ташламоқ, қайишиб қолмоқ.

АКБАР [а. اکبر – энг катта] 1 эск. кт. Энг улуг, улкан, катта.

Жиҳоди акбар 1) дин учун қилинган муқаддас уруш; газоват; 2) кўчма катта жанг, катта уруш. **Вазири акбар** Бош вазир, катта вазир. *Исфандиёр таҳтга ўтирган кечаси Одилбикага қанча-қанча ваздалар қилди: отасини вазири акбар қилиш, бошқа ўйлан-маслик ва ҳоказо.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Акбар (эрқаклар исми).

АКВАЛАНГ [ингл. aqualang < лот. aqua – сув + ингл. lung – ўпка] Одамнинг сув остида бемалол нафас олиб сузишига ҳамда ишлashingа имкон берадиган аппарат. *Швейцариялик Келлер деган киши аквалангда 305 метр чукӯрликка тушган.* “Фан ва турмуш”.

АКВАНАВТ [лот. aqua – сув + юн. nautes – денгизда сузуучи] Сув остида текшириш, изланишлар олиб борувчи денгиз тадқиқотчиси. *Асаби темирдан ва руҳияти ниҳоятда мустаҳкам кишилардан акванавтлар тайёрланади.* “Фан ва турмуш”.

АКВАРЕЛЬ [итал. acquerello < лот. aqua – сув] 1 Сувда эритиб ишлатиладиган бўёқ, сув бўёқ. Ўрол аканинг.. акварелда чизган асарларининг иккى фазилати кўзга ташланади. Т. Одилбеков. Табиат кўйчилари.

2 Шундай бўёқ билан солинган сурат, расм.

АКВАРИУМ [лот. aquarium – сув; сувдон] 1 Сув ҳайвонлари ва ўсимликларини асраш ва урчитиш учун фойдаланиладиган шиша идиш. Лекин аквариумда боқиладиган кўпгина балиқлар.. кўк ва қизил рангларни ажратиш қобилиятига эга бўлади. “Фан ва турмуш”.

2 Сув жониворлари ва ўсимликларини ўрганиш ва намойиш қилиш билан шуғулланадиган маҳсус муассаса.

АКВАТОРИЯ [лот. aqua – сув + territоrium – жой; вилоят] Сув ҳавзаси юзасининг бир қисми. Порт акваторияси. Ҳарбий ҳаратклар акваторияси.

АКВЕДУК [лот. aqueductus – сув йўли, сув ўтказгич қувур] Жар, дара, дарё, йўл устидан ўтказиладиган нов ёки қувурдан иборат кўприксимон, кўтарма сув ўтказувчи иншоот.

АКИЛДОҚ 1 Бўлар-бўлмасга, унар-унмасга ақиллайверадиган, ҳадеб вовиллайверадиган (ит хақида). Ақилдоқ кучук.

2 кўчма дагл. Бўлар-бўлмасга валдираиверадиган; вайсақи.

3 кўчма дағл. Ҳадеб йиглайверадиган, йиглоқи, жаги очиқ (гўдак ҳақида).

АКИЛЛАМОҚ 1 Ҳадеб вовилламоқ, вакилламоқ. *Ит акилламайди, қушлар сайдрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма дағл. Бўлар-бўлмас гаплар гапирмоқ; вайсамоқ, валдирамоқ. -Э, э, акиллаӣ берасан-да, Сафар! — деди буқоқ,— биз нима деяпбиз-ку, сен нима деяпсан! А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 кўчма дағл. Ҳадеб йиглайвермоқ, ариллайвермоқ (гўдак ҳақида).

АКИНЕЗИЯ [юн. akinesia — ҳаракатсизлик] тиб. Бир қатор касалликлар, патологик ҳолатлар оқибатида фаол ҳаракатларнинг сусайиши ёки бўлмаслиги; ихтиёрий ҳаракатнинг қийинлашуви.

АККЛИМАТИЗАЦИЯ [лот. ad — ёнида, -га + юн. klíma — иқлим] Организмларнинг янги яшаш шароитларига мосланиши; иқлимга мосланиши. қ. **иқлим**.

АККОМОДАЦИЯ [лот. accomodatio — мослашув] Кўзнинг турли масофадаги нарсаларни аниқ қўришга мослашуви.

АККОРД I [итал. accordo — уйғунлик, ҳамоҳанглиқ] 1 Мусиқада турли баландликдаги уч ва ундан ортиқ товушларнинг қўшилиб, яхлит ҳолда янграши. *Бир йўла бир неча аккорд олиш.*

2 Чолгу асబоблари торларининг ўзаро ҳамоҳанглиги.

АККОРД II [итал. accordo — келишув, битим] сфт. Шартнома асосида бажариладиган; ишбай.

Аккорд иш ҳақи Шартнома асосида ишбай усулида бажарилган иш учун бирйўла тўлаидиган иш ҳақи (асосан қурилиш соҳасида).

АККОРДЕОН [фр. accordeon] Ўнг қўй билан ушланадиган томонида фортепиано типидаги клавиатураси бўлган гармонь.

АККОРДЕОНЧИ Аккордеон чалувчи.

АККРЕДИТАЦИЯ, аккредитлаш [лот. accredo — ишонмоқ, ишонч билдиримоқ] ҳуқ. 1 Дипломатик ваколатхона бошлиги ёки давлатнинг бирон-бир халқаро ташкилотидаги доимий вакили лавозимига тайинлаш ва шу лавозимни бажаришга киришиш тадбирлари.

2 Журналистга муайян ҳудудда бўлиш ва у ерда рўй берәётган воқеа-ҳодисаларни ёритиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АККРЕДИТИВ [лот. accreditivus — ишончли, ваколатли] мл. 1 Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар олиб бориладиган банк ҳисоб вараги.

2 Томонлар ўртасида тузилган шартномага қўра амалга ошириладиган ўзаро ҳисоб-китоб тури.

3 Номига ёзиб берилган шахсга кўрса-тилган суммани кредит муассасасидан олиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматбаҳо қофоз.

4 ҳуқ. **Аккредитив** (ёрлик) Дипломатик вакилнинг ваколатини тасдиқловчи ҳужжат.

АККУМУЛЯТОР [лот. accumulator — тўпловчи] Электр ёки иссиқлик энергиясини кейинчалик фойдаланиш учун тўплайдиган қурилма, асбоб. Электр аккумулятор. Аккумуляторлар батареяси. ■ Шоффёр аккумулятор ўтириб қолмасин, деб токни узиб кўйган эди. С. Аҳмад. Уфқ.

АКОБИР [а. اکابر — энг катталар] 1 эск. кт. Юқори мартабали киши, катта одам. Кимхоб, зарбоф, шоий тўн кийған мутакаббир акобирлар, аёёнлар.. бирин-кетин сарой боғига кириб кела бошлидилар. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Акобир (эркаклар исми).

АКРОБАТ [юн. acrobatis — юқори кўтарилиувчи] Акробатика билан шугулланувчи гимнастикачи; циркда мураккаб гимнастикаша машқларини foят эпчиллик ва моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи.

АКРОБАТИК Акробатикага оид. *Акробатик машқ*.

АКРОБАТИКА Спорт гимнастикаси ва цирк санъатининг мураккаб тури.

АКРОБАТЧИ айн. **акробат**.

АКС I [а. عکس — нарсанинг силлиқ, тиниқ сатҳдаги тасвири; тескари, тўнкарилган] 1 от Бирор нарсанинг силлиқ, ярқироқ сатҳда кўринган тасвири, шакли. Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза, одамнинг акси кўринади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Акс этмоқ 1) силлиқ, ярқироқ сатҳда (тасвири) кўринмоқ. *Кўзгуда акс этмоқ;* 2) қайтмоқ (мас., акс сало ҳақида); 3) кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ (ички ҳис-туйгу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташкид дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.; 4) ўз ифодасини топмоқ. *Асарда объектив воқелик акс этган.* Аксини топмоқ айн. **акс этмоқ 4).** *Маълумки, бош қомусимизда халқимиз руҳига мос кела-*

диган иймон-эътиқод, адлу инсоф, диёнат, иффат ва ҳаё каби энг эзгу фазилатлар ўз аксими топган. Газетадан.

2 сфт. Қарама-қарши, тескари, зид. Акс натижаси. Акс таъсир.

Аксига олмоқ (ёки юрмоқ) 1) хоҳиш-истакка ёки буйруққа қарши иш тутмоқ, кесма-кесарлик құлмоқ; 2) хоҳиш-истакка қарши юз бермоқ. Аксига олиб, ёмғир ёғди.

3 сфт. Тутган ерини кесадиган, гапга құн-майдиган, ўжар, қайсар. Акс бола.

4 от Таъсир. Одамнинг одамга акси уради. А. Қаҳхор, Күшчинор чироқлари.

Акс садо 1) товушнинг узоқдаги бирор нарсага, тұсікқа урилиб, ундан қайтиб эши-тилиши. Унинг [Алым буваниң] овози низоят дараражада йүғон эди, у төг-тошлар орасида гуриллаб, акс садолар билан ёйилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.; 2) күчма жавоб садоси, жавоб ҳаракати, ишораси ёки аломати. Қу-рувчилар мажлисисида күтариған бу масала шаҳардаги ҳамма корхоналарда акс садо топди. А. Мұхтор, Опа-сингиллар. **Акс ҳолда** Шундай бўлмаган (қилинмаган) тақдирда; бўлма-са. Ҳар бир маданиятни ота-она фарзандлари қалбида кечеётган ўйлар билан албатта ҳисоблашишлари керак. Акс ҳолда, орада бўшиқ пайдо бўла бошлиайди. Газетадан.

АКС II Диний-хуроғий тасаввурда: жин, ажина.

Акс тегди Жин тегди.

АКСА Димоф қичиши натижасида ғайри-ихтиёрий равишида бурундан (димогдан) ҳавонинг куч билан (отилиб) чиқиши; аксириш. Кимнингдир қаттиқ аксаси Элмуродни чўчитди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Акса урмоқ Аксирмоқ, чучкирмоқ.

АКСАР [а. اکسر – кўпроқ, энг кўп] 1 Кўпчилик қисм, кўп қисм; кўп, Аксар вақт. ■ Аксар ўйлар ҳароб ва кимсасиз эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Мехмонларнинг аксари ўрта ёшли – ўттиз, қирқ орасидаги одамлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Аммо аксар хў-жалик раҳбарлари шартномавий муносабатларга бармоқ орасидан қараб.. Газетадан.

2 рвш. Қўпинча, кўп ҳолларда. [Юсуффек ҳожи] Отабек билор тўғрида сўзлашмоқчи бўлса, уни аксар меҳмонхонага чақириб ёки чақиришиб оладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АКСАРИ 1 Аксар с. 3- ш. эгалик шакли. Ўқувчиларнинг аксари.

2 рвш. Қўпинча, кўп ҳолларда. Соҳилда кучли шамол турган вақти ҳам кўп, бироқ бундай шамоллар аксари кечалари бўлади.. А. Раҳмат, Варракчи ҷол.

АКСАРИЯТ Кўпчилик; кўп. Марям тимсоли ўзига хос талқини ва ижроси билан аксарият томошибинларда зўр қизиқиши ўйғотди. Газетадан. Энг қувончлиси, дўкондаги аксарият маҳсулотлар шу ернинг ўзида тайёрланмоқда. Газетадан.

АКСИГА рвш. Истакка, хоҳишга зид радишида; одатдагига зид ҳолда. Аксига қор ёқ-қанини қаранг. Ойбек, Танланган асарлар. Кеча аксига ўйга барвақт жўнаган эдим. Ойбек, Нур қидириб.

Аксига олиб айн. аксига. Аксига олиб, пахта терими пайти эди. Газетадан.

АКСИЛИНҚИЛОБ [ا. عکس الانقلاب – инқилюбга қарши] Инқилюбни, унинг самараларини йўқ қилишга қаратилган ҳаракат.

АКСИЛИНҚИЛОБИЙ Аксилинқилюбга оид. Аксилинқилюбий унсурлар.

АКСИЛИНҚИЛОБЧИ Аксилинқилюб тарафдори.. .аксилинқилюбчилар томонидан бўлаётган ташвиқот ҳалқини ишдан қочириб, руҳини сўндиримоқда эди. С. Айний, Қуллар.

АКСИЛҲАРАКАТ [ا. عکس الحركة – қарши ҳаракат] эск. 1 айн. реакция 1.

2 Реакцион ҳаракат, аксилинқилюбий фаолият.

АКСИЛҲАРАКАТЧИ эск. айн. реакционер.

АКСИНЧА рвш. 1 Кутилганинг аксича, унга зид ҳолда. Ҳамма иш аксинча бўлиб чиқди.

2 Тескари, нотўғри равишида. У ҳамма нарсани аксинча талқин қилган.

3 крш. с. взф. Айтилганга ёки кутилгана зид ўлароқ. Аксинча, ҳамма нарса гўзал ва ёқимли бир шакл олди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 юкл. взф. Зидлашни ифодалайди. [Тургун Мұхаббатга:] Йўқ. Аксинча, оқарибсиз. Жиндек озиб, яна ҳам чироғли бўлибсиз. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АКСИОМА [юн. αξιόμα – асосий қоида] Ўз-ўзидан аниқ-равшанлиги сабабли исбот талаб қилмайдиган, исботсиз қабул қилинадиган ҳолат, фикр. «Коллектив – катта куч» деган аксиома бу ерда ҳам ўзини кўрсатди. П. Қодиров, Уч илдиз.

АКСИРИШ тиб. Организмнинг ҳимоя реакцияларидан бири. Бунда (аксирганда) бурун бўшлиғидаги ёт жисмлар: чанг, йи-

ғилиб Қолган шилемшиқ ва б. чиқиб кетади ҳамда уларнинг нафас йўлига тушишининг олди олиниди.

АКСИРМОҚ Акса урмоқ, чучкирмоқ. *Мавлоно Шаҳобиддин аксириб, рутубатдан шикоятланди. Ойбек, Навоий.*

АКСИЧА рвш. I Акси ўлароқ, тескари-сича. Зайнаб, эгачисининг аксича, ўз яқинларидан «писмиқ» деб исм олган, онаси бўлса аччиги чиқсанда, «мингаймас ўлгур» деб уни қаргар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с. т. айн. аксинча 1, 2.

АКСЛАНМОҚ I 1 Акс этмоқ, акси қайтмоқ. *Иўлак четидаги кўлмакда чироқ шуъласи хира аксланди. «Ёшлик».*

2 Акс этмоқ, намоён бўлмоқ; кўринмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). ..бошқаларнинг кўнгилларидан нима ўтганлиги ўз башараларидан аксланиб турмоқда эди. С. Айний, Куллар.

АКСЛАНМОҚ II дин. Акс тегиб оғримоқ.

АКСЛИК Акс, қайсар одамга хос ҳатти-ҳаракат. *Акслик қилмоқ.*

АКТ [лот. actus; actum – амал, ҳаракат; ҳужжат, қарор] 1 Бирон-бир содир этилган иш, ҳатти-ҳаракат ёки бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса. *Террористик акт.*

2 Муассаса ёки айрим шахс (шахслар)га оид ҳатти-ҳаракат (воқеа, ҳодиса) ёки ҳолатни тасдиқлаш, гувоҳлик асосида қайд этивчи, бирдан ортиқ киши томонидан тузилган ҳужжат; далолатнома.

3 ҳуқ. Юридик аҳамиятга эга қарор ёки ҳужжат. *Ердан фойдаланиш ҳақидаги акт.*

4 Драматик асар ёки театр томошасининг туталланган қисми; парда.

АКТЕР [фр. acteur < лот. actor – ижро этивчи] Спектакль ва кинофильмларда роль ижро этивчи артист. *Томошабинлар актёrlарнинг ҳар бир сўз, ҳар бир ҳаракатига ўз муносабатларини билдириб турдилар.* Газетадан.

АКТЕРЛИК Актёр қасби. *Актёрлик факультети. Актёрлик маҳорати.*

АКТИВ I [лот. activus – фаол, ҳаракатчан] 1 Корхона ёки ташкилотнинг мулки ва ресурслари (бино, машина, қимматбаҳо қоғозлар ва б.). ..бир қанча савдо-сотиқ майдончалари мавжуд: давлат активларини сотиш майдончаси, рақобатли-устувор савдолар майдончаси.. Газетадан. *Пулга тез айланishi (сотилиши) мумкин бўлган.. активлар*

(векселлар, олтин, нақд тул ва б.) ликвид активлар дейилади. “ЎзМЭ”.

2 бух. Баланснинг кирим, даромад қисми; бухгалтерия балансининг бир қисми; зид. **пассив.** *Молия менежменти, активлар ва пассивларни бошқариш..* Газетадан.

АКТИВ II қ. фаол.

АКТИВЛАШМОҚ айн. фаоллашмоқ.

АКТИНИЙ [юн. aktis, aktinos – нур] Менделеев даврий системасининг III туругига мансуб ралиоактив кимёвий элемент.

АКТРИСА Актёр аёл.

АКТУАЛ [лот. actualis – ҳақиқий; амалий] Энг муҳим, энг зарур, долзарб. *Актуал масала.*

АКТУАРИЙ [лот. actuarius – тезкор, тез ёзувчи мирза] Суурта компаниясининг суурта хатларини баҳолаш ҳамда суурта тўловлари ҳисоб-китоби билан шуғулланувчи мутахассис, иш юритувчи.

АКУЛА [исл. hakall – балиқнинг бир тури] Денгизда яшайдиган йирик йиртқич балиқ; наҳанг.

АКУСТИК Акустика мутахассиси.

АКУСТИК Акустикага оид, акустикага мансуб. *Акустик аппаратлар. Залнинг акустик шароити.*

АКУСТИКА [юн. akustikos – эшитиш, қулоқ солишига доир] 1 Физиканинг товуш ҳодисаларини ўрганадиган бўлими.

2 Бирор бинода товушларнинг эшитилиш шароити ва хусусиятлари, товушларнинг яхши эшитилиши ёки эшитилмаслик ҳолати. *Концерт залинине акустикаси яхши экан.*

АКУШЕР-ГИНЕКОЛОГ Хотин-қизлар касалликларининг олдини олиш ва уларни даволаш билан шуғулланадиган мутахассис врач.

АКУШЕРКА [фр. accoucheur – түргуққа ёрдам бермоқ] Ҳомиладорларни мунтазам кузатиш, диспансер кузатув рўйхатига олиш, уларнинг касаллигини аниқлаш, түргуқ вақтида ва түргуқдан кейинги (чилла) вақтида тиббий ёрдам кўрсатиш ва б. билан шуғулланувчи, маҳсус ўрта маълумотли тиббиёт ходими.

АКУШЕРЛИК I Клиник тиббиётнинг ҳомиладорлик, түргуқ вақтида ва түргуқдан кейин (чилла даврида) аёл организмидаги содир бўладиган физиологик ва патологик жараёнларни ўрганувчи соҳаси.

2 Акушер қасби. *Акушерлик қилмоқ.*

АКЦЕНТ [лат. accentus – оҳанг; урғу] тиш. Она тилидан бошқа тилда сўзлаганда, товушларни ўша тилдагидан бошқача ҳолда, ўз тили товушлари каби ёки унга яқин талаффуз этиш. Ўзбекча акцент билан гапирмоқ.

АКЦИЗ [фр. accise < лат. accidere – кесмоқ] Асосан кенг истеъмол товарлари ва хизматларга қўйиладиган эгри солиқ, билосита солиқ тури. Маркаланадиган товарларни импорт қилувчилар акциз солигини тўлиқ миқдорда тўлғаганларидан кейин акциз маркаларини сотиб оладилар. Газетадан.

АКЦИОНЕР қ. акциядор.

АКЦИОНЕРЛИК қ. акциядорлик.

АКЦИЯ I [фр. action – қимматбаҳо қофоз]

Акциядорлик жамияти чиқарган қимматбаҳо қофоз. Иш самарадорлиги ошгани сари жамоа аъзоларига тегишили акцияларга тўланадиган дивидендлар миқдори ҳам кўпайиб боради. Газетадан.

АКЦИЯ II [лат. actio – ҳаракат] Бирор мақсадга эришиш учун қилинадиган иш, ҳаракат. Дипломатик акция.

АКЦИЯДОР Акциялар эгаси; ундан фойда кўрувчи жисмоний ёки юридик шахс; акциядорлик жамияти аъзоси. ..акциядорлик жамиятида.. акциядорларнинг наебатдан ташқари ўтиғилиши бўлиб ўтади. Газетадан.

АКЦИЯДОРЛИК Акция ишлари билан боғлиқ фаолият.

Акциядорлик жамияти Турли корхона, ташкилот, банк, компания ва айрим шахслар пул маблағларини ўюшган шерикчилик асосида бирлаштирадиган жамият. Акциядорларнинг умумий ҳисобот ўтиғилишларини ўтказишидан олдин акциядорлик жамиятининг ўшиллик молиявий-хўжалик фаолияти мустақил аудиторлик ташкилотлари томонидан аудиторлик текширувидан ўтказилиши шарт. Газетадан.

АЛАЙ-БАЛАЙ с. т. У-бу гап, бўларбўлмас гап (одатда, номақбул, ёқмайдиган гап ҳақида). Алай-балайига қулоқ солма.

Алай-балай демоқ Бўлар-бўлмас, ёқмайдиган гап қилмоқ. Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор. Ҳ. Шамс, Характеристика.

АЛАЙКУМ [а. ﷺ – сизнинг устингизда]: ассалому алайкум [السلام عليكم (л. м. сиз тинч-омон бўлинг)] 1) салом бериш, саломлашиш шакли. [Сайд Жалолхон:] -Асса-

лому алайкум, – деди раисга рӯпара бўлиб. А. Қаҳҳор, Башорат; 2) кўчма кўпинча қасос қайтганда таъзир бериш, уялтириш ифодаси. Ассалому алайкум, хўш, энди қалайсиз? **ВА АЛАЙКУМ АССАЛОМ** (л. м. сиз ҳам тинч-омон бўлинг) Саломга жавоб шакли. [Солиҳ маҳдум:] -Ассалому алайкум, келган эканлар, маҳсурим! [Эшон:] -Ва алайкум ассалом! Хўш, саломатмисиз, Солиҳ маҳдум? А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АЛАЙНО [а. ﷺ – бизга]: алайно ошкор Очиқдан-очиқ; рўй-рост. Кўрсанг, кўзинг тўйғудек, барваста, қўёш кўрасида тобланган ўигитлардан, юрагининг ургани алайно ошкор билиниб турибди. Ф. Фулом, Оқариб кўринар бир матрап.

АЛАЙХ [а. ﷺ – унга, шунга]: биноан алайх [بناء عليه] эск. кт. Шунга биноан, шу асосда, бинобарин. Биноан алайх, шу ердаги сирга воқиф бўлғанларнинг вазифаси – бу ҳодисани кишига сўзламаслик. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АЛАЙХИЛЛАЊА [а. ﷺ – л. м. унга лаънатлар бўлсин] дин. Шайтоннинг сифати. [Фазлиддин:] Одамнинг ичини билиш жуда мушкул нарса. Кўринишда фариштадай одамнинг ичидаги шайтон алайҳиллања ўтиради. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАЙХИССАЛОМ [а. ﷺ – унга тинчлик ва омонлик] дин. Пайғамбарларномига қўшиб айтилади: Мұҳаммад алайхиссалом. — Тарихда, яни Одам алайхиссалом замонидан то шу кунгача уч одил подио бўлган. Ойбек, Танланган асарлар. Шу куни Жаброил алайхиссалом бошлигидаги фаришталар заминга тушадилар. Газетадан.

АЛАК Паҳта ипдан кўл дўконда тўқилган мато; силлиқ бўз. Алак тўн. — Чит бирла бир ерда алак Бозори тангу тор экан. Муқимий.

АЛАЛАБАД [а. ﷺ – абадий, мангу] айн. абадулабад Лочин парваришин топган шунқордек, ўзбек алалабад сендан миннатдор. Ф. Фулом.

АЛАЛОҚИБАТ [а. ﷺ – охири, оқибатда] Оқибатда, охир-оқибат. Уларнинг қолипга сиғмайдиган бу қилмишлари алалоқибат ўзларини қора курсига етаклаб келди. Газетадан.

АЛАЛХУСУС [а. ﷺ – хусусан, айниқса] эск. кт. Айниқса, хусусан. [Мирзакаримбояй Йўлчига:] Биласан, хотин аҳли

молга ўч бўллади, алаҳусус, сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМ I [ا.لم – оғриқ, дард] 1 Жисмоний қийноқ; азоб, оғриқ. *Комил қалтак ала-мидан ҳўнг-ҳўнг йиглаётган боладан яна сўра-ди. X. Фулом, Машъял.*

2 Руҳий азоб, изтироб. Ҳижрон алами. Жудолик алами. Аlam чекмоқ (*тортмоқ*). ■ *Биз у вақтлар севги нима, севиши, севилиши нима – буларнинг дард ва алами, завқ ва шавқи нималигини ҳам билмас эдик. M. Исмоилий, Фарғона т.о.*

Алам қилди с. т. Кўнгилга қаттиқ тегди, дилни оғритди; ранжитди. Эрининг “бош қоронги бўл, эвида бўл-да” дегани унга жуда алам қилди, хўрлиги келди, ўпкаси тўлди. А. Қаҳҳор, Анор.

3 Қасд, ўч, қасос. Мунча серничинг бўлиб кетибсиз. Менда аламингиз борми! Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Алам(ини) олмоқ 1) қасд, ўч олмоқ. -*Мени ташлаб кетганингиз аламини Зайнабдан ол-масам, кимдан олай, – деди кулиб Кумуш. A. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма бирор иш қилиб ёки бирор иш билан шуғулланиб, юракни бўшатмоқ, хафагарчиликни ёзмоқ, хумордан чиқмоқ. Балки аламини ишдан ол-гандир?* M. Исмоилий, Фарғона т. о. **Исанинг аламини Мусадан олмоқ** Бирордан етган ранж, озор қасдини бошқа, айбсиз одамдан олмоқ.

4 Фазаб, нафрат; захр.

Аламдан тарқамоқ (ёки чиқмоқ) 1) айн. алам(ини) олмоқ 2. қ. алам 3. [Собирахон:] Йигладим. ўтириб хат ёздим. Бу билан ҳам аламдан чиқмай, хатни кўтариб, Комила холамнинг олдиларига арзга бордим. А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) қасдини, ўчини олмоқ. Мингбоши тек ётмаган эди, қизининг аламини чиқариб олиш учун баҳона изларои. M. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) фазабдан тарқамоқ. Сиз қўй демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, бир аламдан чиқай деган эдим. П. Турсун, Ўқитувчи. **Аламини ичига ютмоқ** Фазабини сиртга чиқармаслик, билдирамаслик. ..аламини ичига ютиб, ҳаловат истайди. Газетадан.

АЛАМ II [ا.لم – байроқ, туғ] 1 эск. кт. Байроқ, туғ.

2 дин. Азиз-авлиёлар дағн этилган мозорга сигинувчилар томонидан шу мозор

даражатларига боғланган латта. Эр Ҳуббига бориб, астойдил сигиниб, шайхларга тўн кийгизди, кекса чинорларга алам боғлади, бўлмади. С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАМАНГИЗ [ا.انگيز – аламли] Руҳий азоб берадиган, қийнайдиган, хафа қиласидиган. Аламангиз ҳодиса. ■ *Дўстлардан айримлоқ гарчи бениҳоя қийин ва аламангиздор.* Ойбек, Навоий.

АЛАМ-АЧЧИҚ Руҳий азоб-уқубатлар, дард-ҳасратлар.

АЛАМДИЙДА [ا.+ف. الامدیده – алам кўрган] Юраги дард-аламли, жабр-жафо чеккан, азоб-уқубат тортган. [Йўли] Узи учун эмас, ҳалқ учун, юрт учун, жамики аламзадалар, аламдийдалар учун қон тўқди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМДОР [ا.+ف. علمدار – байроққа эга бўлган, байроқдор] эск. Байроқ, туғ кўтарувчи; байроқдор.

АЛАМЗАДА 1 айн. аламдийда.

2 Аламидан тўйиб, қасос, ўч олиш қасдига тушган, кимсада алами бўлган. Зогора нонни ушатиб қўяётган Полвон: -*Оқсоқолдан аламзада бўлганлар кўп-ку, – деди мийигида кулиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМ-ИЗТИРОБ айн. алам-аччиқ. Киннинг ички ҳиссиятини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб оловчи Исломхўжа қизидаги алам-изтиробнинг изларини дарҳол сезди. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Алам-аччиғи қўзғамоқ, жаҳли чиқмоқ. ..домланинг қўлидаги тескари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб тушди, аламланиб кетдим. F. Фулом, Шум бола.

2 Азоб-оғриқ ҳис этмоқ, оғримоқ. *Лабим жуда аламланиб турса ҳам.. кўрган тушими ярим-ёрти айтуб бериб, таъбир сўрадим.* F. Фулом, Тирилган мурда.

АЛАМЛИ 1 Алами бор, оғриқ-азобли. Алами ва ярали кўнгиллардан рўй-рост отилиб, ҳавони янгратган ҳақиқат овози унинг бутун вужудини титратди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Алам-оғриқдан, азобдан юзага келган. Йўқ, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган ўиги эмас, юракдан оқкан қондек аламли, ачичик икки томчи эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Дард-алам ифодаловчи. Аламли кўзлар. ■ *-Кечир демоқчисиз, – деди Инобат ма-*

йин, аламли оҳанг билан. Х. Тўхтабоев, Фель-етондан сўнг.

4 Дард-алам чеккан, аламдийда. *Тоҳирим келмайди деб қаҳр этма, э, жон Зуҳраҳон, Бир гуруҳ дардли, аламиларга мен ёр ўлмишам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

АЛАМНОК айн. аламли. [Жомий:] Кўнгул бўлса агар ҳар қанчалик пок, Бўлур у шунчалар кўпроқ аламнок. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Асрорқул ғазабини аранг босиб, аламнок хўрсинди.* Н. Қиличев, Ёронгул.

АЛАМОН с. т. Оломон. *Бу сиёсат учун керак қўмондон, Бўлмаса ҳеч тинчмайди аламон.* Х. Олимжон.

АЛАМ-СИТАМ айн. алам-изтироб. Бугун жуда сикилиб кетдим. Дардлашадиган, юрагимни эзган алам-ситамларни эшиштадиган дўст ўйқ.. С. Аҳмад, Севгингта содиқман.

АЛАНГА 1 Ёниб турган ўтдан, олғовдан кўтарилаётган ёлқин. *Газ алангаси.* — Шам алангаси ҳар томондан эсиб турган шабадада тебранар эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ёруғлик; ёруғ шуъла. *Ашулачишларнинг қуёшида қорайған юзлари машъалларнинг алангасида ўйтишилар эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

З кўчма йўт олдирувчи, жўшқин жараён; жўшқинлик, ҳовур; юракка ўт солувчи, ёндирувчи ҳис-тўйғу. *Фироқ алангаси. Ишк алангаси. Уруш алангаси. Газаб алангаси.* — Дўсти гариф, кел, қўлингни тут, *Юрагингга ёқай аланга.* А. Орипов. *Муздай чой ичини қовураётган аланга тафтини сал пасайтиргандай бўлди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

Аланга олмоқ 1) алангланиб ёна бошламоқ. *Жанг майдонида душманинг етти танки аланг олиб ёнди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир; 2) кўчма шиддатли тус олмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. *Ўзбек ойимнинг ғазаби тагин ҳам аланг олди;* Сўзимни эшишасанми, кар? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛАНГАЛАНМОҚ 1 Аланг олмоқ, аланг олиб, ёлқинланиб ёнмоқ, ўт олмоқ. Радиокарнайи осилиб қолган танк тўхтадида, бир оздан кейин алангланиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Жўшқин тус олмоқ, тувақмоқ. *Бу сўзни эшиши билан Нурининг сўнган умиди алангланиди, кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. -Жўна кўзимдан, оқнадар, кет, нақ илигингни син-

дираман қайтиб келсанг, — борган сари алангланиди чол. Х. Аҳмар, Ким ҳақ?

АЛАНГАЛИ 1 Аланг бериб ёнаётган; ёлқинли. Алангали гулхан.

2 кўчма Қизғин, оташин. Алангали салом.

АЛАНГ-ЖАЛАНГ рвш. Ҳайрон, бесаранжом кўз юритиш, олазарак. *Қўзлари аланг-жаланг бўлди.* — Анвар Шавкатий атрофга аланг-жаланг қараб, ҳовлиққанича келарди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Мулла Обид орадан ўтган гапни эшишмаганликдан аланг-жаланг бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. Бўтабойнинг кўзи аланг-жаланг бўлиб қолди. С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАНГЛАМОҚ Аланг-жаланг қарамоқ, олазарак бўлмоқ. *Кампир набираси Назирали билан қаёққа борарини билмай, тўрт томонга аланглаб қолди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

АЛАПИ шв. Етилмаган хом жўхори.

АЛАС-АЛАС этн. 1 Оғир ётган беморни “даволаш” мақсадида таёқча учига ўраб ёндирилган латтани ёки беморнинг кийимини унинг бошидан ўгириш. *Чиллаёсин ўқиб, алас-алас қилишиб, олло таолодан унинг дардига шифо тилашади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Кишига илашган жин, ажина ва ш.к. дан халос бўлиш учун Сафар ойида гулхан ёқиб, устидан сакраш. *Холангизнинг алас-алас ва кўчирдисидан кейин Эшмат аканинг ҳушлари кетади.* “Муштум”.

АЛАСЛАМОҚ этн. Алас-алас қилиб “даволамоқ”. *Домла касал бетига сув сочди.. Катта бир латтани ёндириб, бошидан айлантириб ташлади — аласлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АЛАФ [a. علف – ўт, хашак] Умуман, ўт, кўкат.

Сассиқ алаф 1) бурган, супурги ўт. *Айвон олдидиа сассиқ алафдан қилинган узун сопли супурги ётарди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 2) кўчма умуман, ёқимсиз, ярамас шахс ёки нарсага нисбат. *Сассиқ алаф билан тўлган миянгни тозалаб қўйиш керак.* “Муштум”. Золимни юз карра ўлдирап эдим. *У сассиқ алафни ҳаёт боядан Юлиб ташлар эдим, сўлдирап эдим.* Ўйғун.

АЛАХСИМОҚ Бирор иш билан овора бўлиб, илакишиб қолмоқ; асл иш, муддао қолиб, бошқасига чалғимоқ. *Гапга алаҳисиб, ишдан қолмоқ.* — *Ўқтамхон опа меҳмон билан алаҳисиб, ҳозиргина койиб ўтиргани магазинчи ўйгитни унугтан эди.* Ш. Фуломов,

Ёрқин уфқулар. Дарс тугаши билан ҳеч нарсага алахсимиәй, уйига жүнайди. Ў. Умарбеков, Чарос.

АЛАЧА Құлда түқилған йүл-йүл ип ёки жун мато. Бир чопонлик алача. ■ Үзбекистон халқы бұз, алача.. саҳтиён, айбаки терілар билан Үзбекистонни таъмин қылиб келди. Газетадан.

АЛАЧАБОФ Алача түқувчи уста.

АЛАҚ-ЧАЛАҚ Бир-бири билан чалкаш (туш ҳақида). Ҳайдар.. күзи уйқуга кетганини сезмай қолди. Құп үтмай, алақ-чалақ түшлар күриб, ингрей бошлади. М. Осим, Тилсиз гувох.

АЛАҒ фольк. айн. алағда. Отингмана, алағ бұлма, бұл ҳүшер. “Авахон”.

АЛАГДА Нотинч, безовта (күнгил, хәёл ва ш. к. га нисбатан). Йұлдош ҳамроҳлари қуршовида анча ерга бориб қолған бұлса ҳам, орқасига үгірилиб қарапди.. күнгли алағда эди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Чол, хәели алағда, нима құларини билмай, дастурхон четини қайшириб ёнбошлади. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

Алағда бұлмоқ Алағда ҳолатни кечирмоқ. Ҳар учрашганимизда үргиға ұхшаб күнглемиз алағда бұлғып юрганимизча, бир үйла түйни қылиб, давр-даврон сурганимиз яхши эмасми, эмиш. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Алағда құлмоқ** Алағда ҳолатға солмоқ. Ақасининг без бұлғып олиши Ҳұсниддинни алағда қилиб ташлади. М. Исмоилий, Фарона, т.о.

АЛАХЛАМОҚ 1 Босинқираб ёки иситманинг зўридан қовушмаган, ноаниқ сўзлар сўзламоқ. Тун ярмига борганда, Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам ҳушини иўқотиб, алаҳлай бошлади. С. Анорбоеев, Оқсой.

2 кўчма Тутуриқсиз, бемаъни гап құлмоқ, вадирамоқ. Ҳамёнингдә бир мириңг ӣӯқ, намунча миллат, миллат деб бижисб алаҳлайсан. К. Яшин, Ҳамза.

АЛАХЛАШ Онт үзгариб, воқеаларни англаш қобилиятининг бузилиши

АЛАҲСИРАМОҚ айн. алаҳламоқ.. тушларда алаҳсирап, баъзан эса уйқусиз оқшомни тонгга уларди. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

АЛБАН 1 Албанияда яшовчи асосий (туб) миллат (халқ)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб. Албан тили.

АЛБАНЛАР Албаниянинг асосий ахолисини ташкил эттән халқ.

АЛБАТ назм. айн. албатта. ..Юрагингга албат құл согум. Миртемир.

АЛБАТТА [а. الْبَطَّة – шубҳасиз] мод. с. 1

Фикрнинг ёки иш-харакатнинг қатъийлигини, муқаррарлыгини, шубҳасиз эканлигини билдиради. Қори ўрқидан иккитасини Сидиқжонга узатди: -Зап ўрқик экан-да, канал битиб, сув сероб бўлиб, боя-роғ қилганимизда, албатта, шунинг данагидан экамиз. А. Қаҳхор, Қўшчинор чироқлари.

2 крш. с. взф. Шундай мазмунли муносабатни билдиради; шубҳасиз, турган гап, табиий, бўлмаса-чи. Мен, албатта, кўзингизнинг оқу қораси бўлған ёлғиз қизингизни яратас, бўлмагур кишига тутиб берарсиз, деб билмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛВАСТИ 1 Шарқ мифологияси ва хуроғий тасаввурда: гүё ҳар хил қиёфада кўрина-диган афсонавий маҳлуқ. Камтиларнинг мишишиларига кўра, киши кўзига кўтингича кечалари эчки бўлиб кўринадиган “ажина” ва “алвасти”лар макони бўлған бу овлоқ жоғи обод бир саиилгоҳ бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Шу маҳлуққа нисбатлаш, у билан аталувчи шахс (асосан хотин-қизларга нисбатан). Шу чоққача бирорга сўзини бермаган, бирордан гап эшишмаган Бегим, хотинши хотиндан дақки едингми, у алвастининг ола-кула кўзларидан қўрқиб, калтагидан қочдингми? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛВИДО [а. الْوَدَاع – хайр, кўришунча, хуш қолинг] унд. с. Абадий хайрлашув, видолашувни билдиради. Алвидо, эй мунисиғамсур, меҳмоним, онам.. Вокиф.. тўплар гумбури остида ўтказилган беш минутлик сукунатдан сўнг кеч қоронгисига чулғанаётган минбардан хотинши бирорнинг фарёди эшиштилди: Алвидо, эй жонажон дўстимиз, алвидо! П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛВИР-ШАЛВИР Усти-боши осилган-солинган, шалвираган; бесўнақай. Ўзи ҳам дарров салла-чопонни ечиб ташлаб, содда, алвир-шалвир дәхқон сифатига кириб олади. А. Қодирий, Обид кетмон.

АЛВОН [а. الْوَان – ранглар] 1 Қизил тусли, кип-қизил, қирмизи. Бунда гулнинг энг аслилари, Бахмал гилам, алвон пойандоз. Ҳ. Олимжон. Қүёш теракзор орқасига ботаётган, гарб уфқига алвонранг шафақ ёйилган ажисб оқшом эди. Ҳ. Фулом, Машъал. Чаманда бир гўзал жонон қўринди, Юзи гул-гул ёниб, алвон қўринди. Ҳабибий.

Қизил алвон Сидирға қизил ип газлама.
Ёвариқ бўйидаги ёзлик ошхона устунларига узун қизил алвон тортилган. И. Раҳим, Ихлос. Қизил алвон ёшилган столга ҳаммадан бурун келиб ўтириб олган Тожибой мажлиси ни очди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қизил рангли мато.

3 Хилма-хил, турли-туман. Бир уядан неча алвон қуш учади. Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. Остимда ўйнайди юз алвон отим. М. Алавия.

АЛВОН-АЛВОН Ранг-баранг, хилмалил, турли-туман. Атрофида алвон-алвон ўйигитлар, Шундай қилиб элда давронин сурар. “Рустам”. Йўл ёқалаб.. оқиши, қизгиш рангли сарин гуллар алвон-алвон бўлиб ёзилган. Уйғун.

АЛГЕБРА [лот. algebra < a. الجبر] Математиканинг ҳарфий миқдорлар устида (уларнинг сон қийматларидан қатъи назар) бажариладиган амалларнинг умумий қонуниятларини ўрганадиган бўлими.

АЛГЕБРАИК Алгебрага оид, алгебрага мансуб. Алгебраик сон. Алгебраик тенгламалар.

АЛГОРИТМ, алгорифм [лот. Algorithmi – X асрда яшаган буюк ўзбек математиги Ал-Хоразмийнинг номидан] Маълум бир турга оид масалаларни ечишда ишлатиладиган амалларнинг муайян тартибида бажарилиши ҳақидаги аниқ қоида (дастур). Алгоритм эса муайян кетма-кет бажариладиган жараёнлар мажмуаси бўлиб, назарий ва амалий масалаларни ечишда ишлатилади. Газетадан.

АЛДАБ-СУЛДАБ рвш. Ёлғон-яшиқ гаплар, въдалар билан алдаб, турли йўллар билан авраб. [Майсара Мулла Рӯзига:] Киргандан кейин уни алдаб-сулдаб ухлатиб, ундан кейин чиқариб юбораман. Ҳамза, Майсаранинг иши.

АЛДАМОҚ 1 Ёлғон-яшиқ гаплар, въдалар билан лақиллатмоқ, аврамоқ. Ҳалқ ҳалқ бўлиб бирорни алдаган эмас, аммо.. ҳалқни алдаганлар бўлган, ҳа, сиз бизни алдамасангиз бўлди, бой, биз сизни алдамаймиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Яҳши гап, въда ва ш.к. билан йўлга солмоқ, кўндиromoқ. Күёвнинг қаерда эканини ҳеч ким билмайди. Келин уйга қамалиб олган — на ёлворганга кўнади, на алдаганга. А. Қаҳҳор, Тўй.

3 Йўлдан урмоқ, йўлдан оздирмоқ. [Хонзода Жамилаги:] Эй тентак.. Юзингни бирор кўрган билан ейлиб қоладими?.. Шундай қилиб акамни алдайсан-да! Ҳамза, Бой или хизматчи.

4 Ёлғон гапирмоқ, ёлғончилик қилмоқ. - Рафиқ, найни ким чалди? - Йўлчи акам. - А! Ростданми! Алдама! Ойбек, Танланган асарлар.

5 Нотўғри тасаввур туғдирмоқ, чалғитмоқ. [Муса:] - Сен бирорни ҳам алдама, ўзингни ҳам алдама: мана бу ерда дардинг бор, - деди-да.. унинг кўкрагига аста урди.— Мана бу ерда. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛДАМЧИ 1 Кишини алдашга, аврашга, лақиллатишга уста; алдоқчи. Бир алдамчи, ўзинге кашмир бўлмасанг, Мадинадан дарор қандай келасан?! “Ёдгор”.

2 Фирибгар, қаллоб. Буларнинг кайфлари шунчалик чоғ эдики, кўрган киши.. яҳши, бор баракадан боши осмонга етган алдамчи саводгарми деб ўйлар, муқаррар шундай деб ўйлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ваъдасида турмайдиган; субути йўқ; ваъдасиз. - Алдамчи! - Бу алдашлар — алдаш эмас, сиз ҳали қараб туринг, қочқоқ! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ёлғон-яшиқ гапларни кўп гапиравчи; ёлғончи.

5 Чалғитувчи, чалғитадиган, алдайдиган. Кўнглида бир лаҳза учган беҳуда, алдамчи хаёллардан қутулди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДАМЧИЛИК 1 Алдамчига хос иш, хатти-ҳаракат.

2 Қаллоблик; қалб, эгри иш,

АЛДАМ-ҚАЛДАМ Алдаш, лақиллатиш мақсадидаги, ёлғон-яшиқ.. ҳечам ёлғон гапирмас, алдам-қалдам гапни хаёлига ҳам келтирмасди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

АЛДОҚЧИ айн. алдамчи. [Йўлчи:] ..Бойларнинг сўзига сира учши керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДОҚЧИЛИК айн. алдамчилик.

АЛЕБАСТР [юн. alabastros] Куйдирилган ватийилган оқ гипс; ганч (ҳайкалтарошликлар, тиббиётда ва қурилишда ишлатилади).

АЛЕУТ 1 Алеут ва Командор оролларининг туб аҳолисини ташкил этувчи ҳалқ (миллат)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб (шахс, жой ва ш.к.). Aleut тили.

АЛЕУТЛАР Алеут ва Командор оролларининг туб аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛЁ қ. алло. Алё! Кадрлар бўлимими? “Муштум”.

АЛЁР тар. Ўтмишда зиёфат ва ш.к.да қадаҳ тутиб айтиладиган сўз ёки қўшиқ. [Аҳмад сардор] Ўзи косагул бўлиб, алёр айтиб, коса берәётинти. “Хушкелди”. Кўлларимда лиммо-лим қадаҳ, Менга келди алёр наавати. Э. Воҳидов.

АЛЁРЧИ Алёр айтuvчи, алёр айтишга уста одам.

АЛЖИМОҚ 1 Бўлмағур, бемаъни гап қилмоқ, маза-бемаза, тутуриқсиз гаплар гапирмоқ; валдиромоқ, айнимоқ. Менинг очиқ кўнгиллилук қилиб алжиётганим учун кечир. Шуҳрат, Шинелли йиллар. -Бас, алжима, пардали гапир! — деди хон. Мирмуҳсин, Чўри.

2 Гап-сўздан янглишмоқ, боши гангигб, мияси айниб, оғзига келганини гапирмоқ. -Аҳ, нима? ..Билишибдими? — деди у [Олахўжая] ва ўз пешонасига ўзи қаттиқ бир муштларида-да, яна сўради: -Нима бало, мастилик қилиб алжисб қўйдингми? А! П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЖИРАМОҚ айн. алжимоқ. Беш-олти қадам нарида кайф билан алжираётган ўнгитларнинг бири келиб, унга тегажаклиқ қилди. С. Зуннунова. Кўк чироқлар.

АЛИ 1: али деса, бали демоқ Гап қайтравермоқ, бир гапдан ҳам қолмай тортишмоқ. Мен али десам, у бали деб, оғзимни ҳам очирмайди. Али хўжа — Хўжа али Бари бир; иккиси ҳам бир, фарқи йўқ. Элмурод унинг [Мамасаиднинг] мақсадини тушуниб, шундай жавоб қилди: -Бари бир. Али хўжа — Хўжа али! П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Али (эрраклар исми).

АЛИБИ [лот. alibi — бошқа жойда] ҳўқ. Айбор деб гумон қилинаётган шахснинг жиноят содир бўлган пайтда шу жойдан бошқа жойда бўлиши (бу ҳол унинг жиноята алоқаси йўқлигини тасдиқловчи далиллар). Шожамил Кабировичнинг қотиллик юз берган кунга тўла алибиси бор. Демак, аввало қотилни топиш лозим. С. Мирзо, Ярим тундаги қотиллик.

АЛИЗАРИН [фр. alizarine < исп. alizari — рўяннинг қуруқ илдизи] Рўян ўсимлиги илдизидан олинадиган ёки сунъий ўйл билан тайёрланадиган бўёқ.

АЛИК [а. عَلِيكَ “алайка”, عَلَيْكُمْ “алайкум” сўзларининг бузилган, қисқарган шакли] с. т. Саломга қайтариладиган жавоб; жавоб саломи. Алик олмоқ (қайтармоқ). Салом ҳам фарз, алик ҳам фарз. Мақол. ■ Синф бир оғиздан “Ассалому алайкум!” деб қичқирди. Аммо салом аликсиз қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Гулистонликлар андак нарида, — дейишди камтирнинг саломига алик олган кишилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛИМЕНТ [лот. alimentum — қарамоғидаги, боқимидағи] Қонунда белгиланган ҳолларда оиласнинг бир аъзоси томонидан бошқа аъзоси ёки аъзоларини моддий таъминлаш учун мажбуран тўланадиган мабллаф, нафақа. ..эри билан уришиб-жанжалашиб ажрашмагани учун.. алимент ҳам талаб қилмади. П. Қодиров. Уч илдиз.

АЛИФ I [а. الْفُ] Араб алифбосининг биринчи ҳарфи ва унинг номи.

Алифни калтак (ёки таёқ) деёлмайди ёки ичини (ёки қорнини) ёрсанг, алиф чиқмайди Бутунлай хат-саводи, маълумоти йўқ, ҳеч нарса билмайди. Акам фақирнинг қорнини ёрсанг, алиф чиқмайди-ю, тагин фалону писмадон деганига куяйми! П. Турсун, Ўқитувчи. Йўғ-э, қанақа қилиб ўқирдим. Алифни калтак деёлмайман-ку. Ойдин, Садағанг кетай командир. Алиф қомат Қадди-қомати келишган, хушқомат, сарвқомат. [Ҳайитжон Тўлахонга:] Қўзимиз билан кўрдик, худога шукур: қоши, кўзи қундуздек, бурунлари бодомдек, қизил юз, алиф қомат, суқсурдек ўигит экан. Ҳамза, Холисхон.

АЛИФ II [юн. aleipha — ёғ] Ўсимлик, асосан зигир ёғидан қиздириб тайёрланган ва бўёқчиликда ишлатиладиган мой.

АЛИФБЕ 1 айн. алифбо.

2 Бошлангич савод чиқариш китоби. Биринчи синф ўқувчилари учун алифбе. ■ Фақир халқнинг фарзандлари алифбега зор. Ойбек, Нур қидириб.

3 кўчма Бирор маслак, таълимот, илм ва ш.к. нинг бошлангич асослари, энг оддий қоидалари. Мухаммад Жамол алифбесидан бошлиб, дўстининг онгидан хурофотлар булутини марқатишга тиришиди. Ойбек, Нур қидириб.

АЛИФБО [Араб алифбоси бошидаги 1-ва 2-ҳарф (алиф ва бо) номидан] Бирор тил ёзув шаклларининг (ҳарф ва белгилари-нинг) маълум тартибда жойлашган мажмуи. Ўзбек алифбоси.

АЛИФЛАМОҚ Алиф бермоқ, алиф суртмоқ.

АЛИФМОЙ қ. алиф II.

АЛИШ шв. 1 Сувайиргич, икки ёки бир неча дарёни бир-биридан ажратиб турувчи баландлик.

2 айн. **тўғон** 1, 2. Низом полвон сој ва дарёга сепоялар тикиб, алишлар кўтаргани учун.. уни мираббоши деб аташган. Й. Шамшаров. Тошқин.. икки улкан қувурни бир-бирига қўшган алиш устига чиқди. Ж. Абдуллахонов, Тўғон.

3 айн. адаш II.

АЛИШИНМОҚ 1 Алишмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н.

2 кам қўлл. Бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтмоқ, айланмоқ. Отабекдаги бояги тушунмаслик бир шубҳага алишинди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АЛИШМОҚ Айрбос қилмоқ, айрбосламоқ. Кел, соатимизни алишамиз. Қаламни ручкага алишмоқ. Бу китобни бошқа ўнта китобга ҳам алишимайман.

АЛКАЛОИД қ. алкалоидлар.

АЛКАЛОИДЛАР [а. – الْقَلْو / الْفَلْو + юн. eidos – ўхшаш, кўриниш] ким. Асосан ўсимликларда бўладиган азотли органик моддалар (уларнинг баъзилари, мас. атропин, морфин, хинин, кодеин кабилар дори сифатида қўлланади).

АЛКАШ [р. “алкоголик” сўзидан] с.т. Ичкиликка берилган, ружу қилган. -Э, ҳозир ичмайман, – деди Невмат, – нима бир ўзим ишиб.. Алкашманми. “Ёшлик”. Улар учун академик ҳам бир, кўчада ётган алкаш ҳам бир. Т. Малик. Шайтанат.

АЛКИМЁ [а. الكِيمِي – кимё, химия] 1 Кимё фанининг арабча номи.

2 Ҳозирги кимёнинг ибтидоси бўлиб, ўрта асрларда унинг асосий мақсади оддий металларни олтин ва кумушга айлантириш бўлган.

АЛКОГОЛИЗМ тиб. Ашаддий ичкилиkbозлиқ, саломатликка ва меҳнат қобилиятига зарар етказадиган даражада, мунтазам равишда меъеридан ортиқ спиртли ичимликлар ичиш, алкоголга берилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик.

АЛКОГОЛИК Алкоголизмга мубтало бўлган шахс; аракхўр, пиёниста, ичкилиkbоз.

АЛКОГОЛЬ [а. الكحْل – майн кукун, – спирт] 1 ким. Молекулалари тар-

кибида кислород ва водород атомлари гурухи бўладиган бирикмалар; спиртлар.

2 Арақ, вино спирти ва умуман спиртли ичимликлар.

АЛЛА I 1 Гўдакни ухлатишда яккахон усулида айтиладиган қўшиқ. Алла айтмоқ.

— Кўнглимга биттас фарогат берди онам алласи, Бўронли ўйлар жасорат берди онам алласи. Ё. Мирзо. Кейин [Тўхтахон] бирдан алла айта бошлади: -Бўйларингга бўй тумор бўлай, болам, алла, Кўзларингга кўз тумор бўлай, болам, алла. С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бешик тўйида бешик олиб келган аёллар томонидан айтиладиган қўшиқ.

АЛЛА II: алла бўлмоқ с. т. Чархпалак бўлмоқ, чирпирак бўлиб, умбалоқ ошиб йиқилмоқ, қуламоқ. Қоқилиб кетиб, алла бўлди. Алла қилмоқ 1) чархпалак қилмоқ, даст кўтариб йиқитмоқ, кўтариб урмоқ. У [Эмурод] кийимларини қоқар экан, ўигитлар атрофини ўрашиб, шовқин, кулги билан ҳазил қилишиди: -Бай-бай, зўр экансиз-а! Полвонни алла қилиб қўйдингиз-а! П. Турсун, Ўқитувчи; 2) кўчма боплаб алдамоқ, фириб бермоқ. -Ўзимизам алла қилиб қўлга туширувдик, – деди Соли совуқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) ухлатмоқ.

АЛЛАВАҚТ Анча кеч пайт, ярим кеча. Аллавақтагача уйқум келмади. Ўйга алла-вақтда келди.

АЛЛАКИМ гум. олм. Қандайдир номаълум шахс, кимдир. Мишишиларни унга ҳамма вақт аллаким айтган бўлади. Ким айтганини сира эслай олмайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

АЛЛАЛАМОҚ 1 Алла айтгиб ухлатмоқ. Насиба боласини беланчакка солиб аллаломоқда. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 кўчма Ардоқламоқ, паҳтаҳламоқ. [Жамила Гофирга:] Кетамиз! Магорада яшасак ҳам, ишқимни куйлаб, сизни аллалай. Ҳамза, Бойила хизматчи.

АЛЛАМАҲАҶАЛ айн. аллавақт. Болалар ухлаб қолди-ю, катталарап алламаҳалгача ухлашмади. Ҳ. Гулом, Машъал. Алламаҳалда Давлатёр Эмуродни ҳужрасига узатиб қўяр, улар йўл-йўлакай ҳар тўғрида бир талай гаплашардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАНАРСА айн. алланима.

АЛЛАНЕЧА гум. олм. Қанчалиги номаълум, аллақанча, бир неча. Алланеча киши.

— Йигитлар, қизлардан алланечаси ўйинга тушмоқда, сузилмоқда май. С. Назар.

АЛЛАНЕЧУК Қандайдир ноаниқ бир тарздаги, аллақандай. Унинг күнглини алланечук шубҳалар қоплаб олди. ■ Ўктам алланечук ўнгайсизланаб, қызарыб, Жўрага қаради. Ойбек, О. в. шабадалар. Нури юрак сирини яширишига қанча уринмасин, она нимадир пайқаб, тинчсизланди: -Нега бундай алланечуксан? — шивирлаб сўради у. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛЛНИМА гум. олм. Ноаниқ, номаълум бир нарса; нимадир. Девор остига алланималар уйиб қўйилган. ■ [Самандаров] Қўлидаги қоғозни Болтабойга бериб, унга алланимани тушунтира кетди. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

АЛЛА-ПАЛЛА Анча кеч вақт, аллавақт; ярим кеча. Келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди. ■ Навоий фикрларнинг базмига, қаламнинг оҳангига берилиб, вақтнинг алла-палла бўлганини сезмай қолди. Ойбек, Навоий.

АЛЛАҚАЙСИ гум. олм. Қайсилиги аниқланмаган, номаълум ёки ёддан кўтарилиган. Аллақайси куни мен уни кўрган эдим. ■ Эшевлон Оренбургдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди. А. Қаҳдор, Олтин юлдуз.

АЛЛАҚАНДАЙ гум. олм. I Қандайдир ноаниқ, номаълум, нотаниш. Отаси бечора.. эл-халқдан номус қўлганидан аллақандай шахарларга бадарга бўлиб, яқинда келди. Ҳамза, Холисхон.

2 айн. алланечук. Элмурод собиқ хўжайн билан кўчада дуч келиб қолса, дастлабки кезларда аллақандай бўлиб кетар, ноилож бош иргаб саломлашарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАҚАНЧА гум. олм. Қанчалиги номаълум, бир қанча, бир талай, кўпгина. Аллақанча одам. Аллақанча вақт. Аллақанча пул. ■ Йигитнинг наслини айбситиб бўлмайди, тўғрисига кўчганда, бу ўигит наслан биздан аллақанча юқорида туради! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛЛАҚАЧОН рвш Анча вақт олдин, анча илгари, анча бурун. Аллақачондан бери. ■ Отабек онасининг аразига аллақачон тушунган.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тонг аллақачон ёришган. Осмон, ҳар вақтдагидек, булутлардан холи, бегубор, тиниқ, кўм-кўк. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

АЛЛЕГОРИК Аллегорияга оид, аллегориядан, мажоздан иборат бўлган; мажозий.

АЛЛЕГОРИЯ [юн. allegoria – ўзгача ифодалаш] Мавхум тушунча ёки гояларни аниқ бир образ воситаси билан ифодалаш; маъжоз. Масалан, бўри сўзининг ёмонлик (ёвузлик), тулки сўзининг айёрлик ифодаси учун кўлланиши.

АЛЛЕРГЕН [аллергия + юн. genos – туфилиш, пайдо бўлиш] Аллергияни юзага келтирувчи модда. Кимёвий аллергенлар.

АЛЛЕРГИК Аллергияга оид, аллергия туфайли юзага келган. Аллергик касалликлар.

АЛЛЕРГИЯ [юн. allos – бошқа + ergon – таъсир] Организмнинг атроф муҳитда учрайдиган, аллергенлар деб аталувчи баъзи омииллар (кимёвий моддалар, микроблар ва уларнинг ҳаёт фаолиятида ҳосил бўладиган маҳсулотлар, озиқ-овқатлар) таъсирига нисбатан ўта сезгир бўлиши.

АЛЛЕРГОЛОГИК Аллергологияга оид. Ҳасталикни келтириб чиқарган “сабабчи аллерген”ни маҳсус аллергологик текшириши услуби билан аниқлаб оламиз. Газетадан.

АЛЛЕРГОЛОГИЯ [аллергия + юн. logos – таълимот] Тиббиётнинг аллергик касалликларнинг юзага келиш сабаблари, ривожланиш механизми ва уларни даволаш усуллари билан шуғулланувчи бўлими.

АЛЛИГАТОР [исп. el lagarto – калтакесак] Тимсоҳлар туркумига кирувчи судрапар либ юрувчилар оиласи.

АЛЛИТЕРАЦИЯ [лат. ad – олд, -га, -да + litera – ҳарф] Мисралар, ундаги сўзлар бошида бир хил ундош товушларнинг такрор кўлланиши, сажъ. Қаро қошинг, қўйиқ қошинг, қујоқ қайралма қошинг қиз.. Э. Воҳидов.

АЛЛО [ингл. hallo] унд. с. Телефон орқали сўзлашганда, “эшитаяпман” ёки “эшитаяпсизм” деган маъноларда қўлланади. Алло, ким гапирияти?

АЛЛОМА [а. مَلْمَة – энг билимдон, зўр олим] кт. Илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукаммал эгаллаган шахс; қомусий олим. Жаҳон илми ҳазинасига буюк ҳисса кўшиган алломаларимизнинг таваллуд саналари.. кенг нишонлананаётганлиги.. мустақиллигимиз самарасидир. Газетадан.

АЛЛОФ [а. عَلَف – хашак, пичан сочувчи] эск. Ун, буғдои савдоси билан шуғулланувчи савдогар. Ун ялаган аллоф, қон ялаган қассоб. ■ Баҳори арпанинг ургуни мен бир аллофдан олган эдим. С. Айний, Эсадаликлар.

АЛЛОХ [а. әл – илоҳий куч, худо] Ислом динида бутун мавжудотни яратган олий илоҳий куч; худонинг номи (Кейинги йилларда, маҳаллий талаффузга мос ҳолда “оллоҳ” тарзида ҳам қўллана бошлаган ва қўлланяпти).

АЛМАНАХ [лом. almanachus < а. المصف – совға; инъом, мукофот; вақт, календарь] Турли муаллифларнинг жанр, мавзу ва бошқа белгилар асосида бирлаштирилган бадиий асарлари тўплами. *Ёши талантларнинг асарлари ҳозирча алманах ҳолида чиқарилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АЛМАШИНМОҚ Алмашмоқ фл. ўзл.н.

АЛМАШИНУВ Алмашинмоқ фл.ҳар.н.

Модда алмашинуви қ. модда. Организмда бирон хил витаминнинг етишимаслиги модда алмашинувини жисдий издан чиқаради. “Саодат”.

АЛМАШЛАМОҚ Айирбошламоқ, алиштирмоқ; янгиламоқ.

Алмашлаб экиш Қишлоқ хўжалик экинларини далалар ва йиллар бўйича илмий асослаган ҳолда навбатлаб экиш.

АЛМАШМОҚ 1 айн. алишмоқ. Кел, отимизни алмашамиш.

2 Бир-бирининг ўрнини олмоқ, эгалламоқ; алмашинмоқ, янгиланмоқ. Катта станцияларда паровоз алмашади. — Жабборнинг кўзларидаги табассум яна таажжуб билан алмашди. О. Ёқубов, Учрашув. Германияда канцлер алмашди. Газетадан.

3 Адаш бўлиб қолмоқ. Шляпам алмасиб қолибди.

Фикр алмашмоқ Бир-бирининг фикри билан ўртоқлашмоқ.

АЛМАШТИРМОҚ 1 Алмашмоқ фл. орт. н. Смена алмаштироқ. Кийимни алмаштироқ. Калишимни кимдир алмаштириб кетибди. — [Моҳира ойим] Одиррган кийимлик Хушрўйга ёқмас, дарров ярамаганини айтуб, алмаштириб беришга дадасини мажбур этар ва кўнглидагини ҳосил қилиб тинчир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айирбош қилмоқ, алишмоқ.

АЛМИСОҚ [а. المیثاق – аҳд; қасам; шартнома, битим]: алмисоқдан бери (ёки бүён) Жуда қадим замонлардан бери. Алмисоқдан бери ерда, заҳда ўтириб, қоронги хонада ўқиб келган авлод бирданига оппоқ, ёруғ, тоза хонада, ўриндиқларда ўтириб ўқишиса-я, бу ҳурматни ким кўрган, ким

эшишган? М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Алмисоқдан қолган** Қадимги замондан, дақёнуудан қолган, жуда эски. Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синибди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛМИСОҚИ 1 Қадимги, бурунги, жуда эски. Алмисоқи лип-лип чироқ. Алмисоқи омоҷбўйинтуруқ.

2 қўчма Сийқаси чиққан, чайналган, кўнгилга урган (гап, сўз ҳақида).

АЛМОЙИ-АЛЖОЙИ с. т. Бўлар-бўлмас, келишмаган, қовушмаган. Алмойи-алжои ҳат. — Анвар бу ўйигитчанинг тўй-маъракаларда бир-икки алмойи-алжои гапларини эшишиб, энсаси қотгани учун унга рўйхуш бермас эди. Т. Малик, Шайтанат.

АЛО [а. على – устига]: нур(ан) ало нур (л. м. нур устига нур) қ. нур. Ихтиёр ўзингизда, кутмайман дессангиз, айтиб кўринг, хўп деса, нур ало нур. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛОЙ айн. алоэ. Алоидан.. уй табобатида жуда қадимдан фойдаланиб келишган. “Саодат”.

АЛОМАТ [а. علمت – белги] 1 от Шартли равишда қабул қилинган ёки кўйилган белги, ишора. Савол аломати. Тенглик аломати. — Чайко ўз сумкасидан харитани олиб, топографик аломатлар билан белгилаб кўйилган дарё қирғоғидаги ўйни кўрсатди. Н. Сафаров, Сўнгти нафасгача.

2 от Бирор воқеа, ҳодиса, вазият, ҳолат ва ш.к. дан дарак берувчи белги, нишона. Шодлик аломати. Кўрқув аломати. Сукут – аломати ризо. Мақол. — Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддидиа кексалик аломатлари сезилмас ва тусида ҳам унча ўзгариш ўйқ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Касалликнинг бу аломатларидан ташқари, беморнинг боши оғрийди, тинкаси қурийди, ланж бўлади.. Газетадан. Аваз, “бу қандай аломат бўлди?” деб, ҳар тарафга қаради. “Маликан айёр”.

3 от Рамз, символ, нишон, эмблема. Унинг [жувоннинг] эгнида темир ўйл ишчиларининг формасида тикилган костюм, ёқасида қизил юлдуз аломати ҳам бор. Ойдин, Эр юрак.

4 сфт. Ижобий хислатларга эга бўлган, жуда ажойиб, олижаноб. Тавба, [Матқовул] аломат одам-да. Бу дунёда шунаقا одамоҳунлар.. бор экан-да! М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ҳозиргина “бунинг тагига етсак, аломат

иши бўлар эди" демадингизми? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 сфт. Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажиб. *Не аломат савдолар*.

АЛОЭ [юн. aloe] 1 Пиёздошлар ёки лоладошлар оиласига мансуб, серсув ва этдор баргли тропик ва субтропик ўсимлик; сабур.

2 Шу ўсимлик баргининг ширасидан тайёрланган дори.

АЛОҚА [а. عَلْقَةٌ – боғланиш, муносабат] 1 Турли воситалар ёрдамида ахборотларни узатиш ва қабул қилиш; халқ хўжалигининг почта, телефон, телеграф, радио, телевидение ва б. орқали ахборотларни узатиш ва қабул қилишни, почта орқали буюмлар юборишини таъминлайдиган тармоғи. *Почта алоқаси. Телефон алоқаси.*

2 Кишилар ёки нарсалар, воқеалар, ҳодисалар ўртасидаги ўзаро муносабат, ички боғланиш. *Саноатнинг дэхқончилик билан алоқаси. Фаннинг ишлаб чиқарии билан алоқаси. Ҳокимиятнинг кенг меҳнаткашлар омаси билан алоқаси.*

3 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги муомала, муносабат, боғланиш; борди-келди. Қардошлик алоқаси. *Дўстлик алоқаси. Савдо алоқалари. Алоқамиз яҳши. Алоқалари ёмон. Алоқа боғламоқ. Алоқада бўлмоқ. Алоқа қўлмоқ.* ■ *Хуллас, алоқамиз бузилиб қолди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Анвар] Яҳши оиласага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандалар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. [Ҳакимбойвачча] Абдишукур билан яҳши алоқада бўлишига тиришар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Даҳлдорлик, тегишлилик, даҳл. Очил "бу гапларнинг менга алоқаси йўқ" дегандай қилиб, қадамини тезлаштироғи ва коридор тўёла студентларга аралашиб, кўринмай кетди. П. Қодиров, Уч илдиз. Уларни, биринчи навбатда, жиноятга алоқаси бор, шубҳали ҳаёт кечиравчилар ёқтирумайди. Газетадан.

5 Севги муносабатлари. *Анвар ҳусусий ҳаёти, айниқса, Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

АЛОҚАДОР Муносабати, алоқаси бўлган; даҳлдор. *Мавзуга алоқадор китоб ва қўшимча материаллар.* ■ *Кунданлик дафтарда бу сафаримга алоқадор ва алоқасиз кўп нарсалар ёзилган. Н. Сафаров, Оловли излар.*

АЛОҚАДРИҲОЛ [а. على قدر حال – ҳоли-га қараб] эск. рвш. Кучи, қурби етганича, қўлдан келганча, ҳолига яраша. ..*дэхқонлардан бавзилари алоқадриҳол бир лаганда анжизир, тўртта қатлама.. кўтариб кириб кела бердилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимиј.

АЛОҚАЛИ айн. алоқадор.

АЛОҚАЧИ 1 Алоқа ходими, алоқа ишлари хизматчиси.

2 ҳарб. Алоқа хизматининг аскари, зобити. *Эмуроддине ўйини кириб келган полк алоқачи-си чалгитди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

АЛОҚ-ЧАЛОҚ: алоқ-чалоқ туш Қовушмаган, боши-кети йўқ, кўрқинчли туш. *Эъзозхон эрининг ўйини тўсиб, қаттиқ туриб олди: ..Алоқ-чалоқ туш кўриб чиқдим. қўйинг, бор-май кўя қолинг. Ҳ. Фулом, Машъял.*

АЛОҲА(Л) [а. على حال – ҳозир, шу дамда] рвш. кам қўла. 1 Ахири, ниҳоят. ..*сувесизликдан, мадорсизликдан ўлар ҳолатга келган карвон алоҳа ям-яшил дараҳтзор, гўзл бир мавзега келиб қўнди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Зўрга, базўр, аранг. *Ундан алоҳал қутулдим..*

АЛОҲИДА [а. على حده – ажратилган, бўлак ҳолда] 1 Бошқалардан ҳоли, айрим. Алоҳида ҳужра. Алоҳида ўй. ■ *Нури алоҳида хонада ўз ўртоқлари – обрўли оиласаларнинг қизлари билан ўлтирап эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ўзига мустақил; бўлак. *Шу мақсадда унга [беморга] қайноқ сувда қайнатилган алоҳида идиши-товоқ, сочиқ, дастрўмолча берилади.* Газетадан.

3 Ўзига хос, бошқалардан фарқ қиладиган, ажralиб турадиган; бошқача. Алоҳида парвариш. Алоҳида меҳрибонлик. Алоҳида эътибор. Алоҳида эътибор бермоқ. ■ *Ўтмишдаги санъаткорлар ичиди қизиқчилар алоҳида ўрин эгалаб келганлар. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.. алоҳида ўрнак кўрсатган ходимлардан бир гуруҳини мукофотлаш тўғрисида.* Газетадан. Камталар билан машғулот Эмуродга алоҳида завқ беради. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛОҲИДА-АЛОҲИДА Ҳар бири ўзига ҳоли, мустақил, бўлак-бўлак, айрим-айрим. Алоҳида-алоҳида хона. Алоҳида-алоҳида кўздан кечирмоқ.

АЛОҲОЛ қ. алоҳа (л). *Хотинлар чекка-чеккадан тобора қаттиқ ёпишишарди.* Алоҳоҳ Шакар мингиллаб тилга кирди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

АЛП 1 Қадимги туркй халқларда икки күшин ўртасидаги жанг бошланишидан олдин яккама-якка олишувда иштирок этувчи жангчы.

2 фольк. Ўзбек халқ достонларида гайриабий куч-куввати, мардлiği, жасорати ва ш.к. билан ажralиб турадиган қаҳрамон сифати. *Ўзи экан номи кетган паҳлавон, Алп Авазни кўрдингизми, онажон.* “Зулфизар билан Авазхон”.

АЛПАНГ-ТАЛПАНГ рвsh. Лапанглаб, у ёқдан-бу ёққа чайқалиб, энтақ-тентак. *Гудак алтанг-талпанг юра бошлади.* — [Солиҳ махдум] *Алпанг-талпанг* ичкарига кириб, ўқувчи қизлар ичидаги Нигор ойимни ўз ёнига чақирди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АЛПИ-САЛПИ айн. алпанг-талпанг. [Гулнор] Кўлларини алти-салти қимиrlатиб, гёё наасини қуchoқламоқчи бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛПОЗДА с. т. (маълум сўзлар билан) Аҳволда, тарзда. *Кечакечқурун бинойидек юрган муazzam она, тун ярмидан оққандо, оёқлари зирқираб отриб, ўғониб кетди. Шу алпозда анчагача ухломай ётди.* Р. Файзий, Балли, она қизим. *Ҳоким халқа минг алпозда ўкириб, ҳаммани ҳақорат қилиб кетгандан кейингина у ўйига қайтиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бир алпозда 1) бир тарзда. *Бегижон билан оқсоқол беўхшов бир алпозда қотиб қолишиб.* “Ёшлик”; 2) ночор аҳволда. *Бир алпозда кийинган йигитни кўриб, саломига зўрга алик олинти.* “Олтин бешик”.

АЛПОН-ТАЛПОН айн. алпанг-талпанг. [Холжон хола] *Алпон-талпон* қадам қўйиб чиқар экан.. оёғи тоийиб, ўиқилиб тушди. Файратий, Довдираш.

АЛФАВИТ [юн. alfabetos – юон алиф-босининг дастлабки икки ҳарфи (алфа + бета) номидан] қ. алифбо.

АЛФОЗ [а. الفاظ – сўзлар] экск. кт. Сўз, сўзлар, иборалар. У менга яқин келгач, уни оғизмга келган алфоз билан сўка бошладим. С. Айний, Жаллодлар.

АЛФОЗДА қ. алпозда. *Муфтий эса шу алфозда токи пешингача Қуръон оятларидан тиловат қилишида давом этди.* Газетадан.

АЛЬАМОН [а. اَلْمَان – раҳм-шафқат, ёрдам] үнд. с. экск. Жангда таслим бўлган тоғоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати. *Девлар дейди: алъамон, Одамхўрку бу Замон.* “Нигор ва Замон”.

АЛЬБАТРОС [фр. albatros] Найбурунли күшлардан бири, тумшуғи узун, қанотлари ингичка ва кенг, учкур йирик денгиз қуши.

АЛЬБОМ [фр. album < лот. albus – оқ, ёрқин] Расм чизиладиган, шеър, қўшиқ, хотира ва ш.к. ёзиладиган, дафтар ҳолида муқоваланган қалин вараклар мажмуи; фотосуратлар сақланадиган ёки турли-туман марка ва ш.к. ёпишириладиган қалин муқовали дафтар; бирор мавзуга доир расмлар, суратлар, чизмалар ва ш.к. нинг изоҳлар билан тъминланган босма тўплами. *Суратлар альбоми. Чизмалар альбоми.* — альбом кўриб ўтирас экан, сұхбатни қандай бошлаш ҳақида ўйлар эди. С. Зуннунова, Янги директор.

АЛЬПИНИЗМ [Альп тоғлари номидан] Спортнинг тоғ чўққиларига, тик қояларга, муз тоғларига чиқиш билан боғлиқ тури.

АЛЬПИНИСТ Альпинизм билан шуғулланувчи киши. *Альпинист деганча бор экан. Юришинг кўп ҳаддими олган экан.* М. Мансуров, Ёмби.

АЛЬТ [итал. alto < лот. altus – юқори, баланд] мус. 1 Умумий хорда – хонанда хотин-қизлар ёки болаларнинг ингичка овози (тенордан баландроқ эшитилади).

2 Шу овоз билан ашула айтuvчи хонанда.

3 Паст регистрда камонча билан чалинадиган, скрипкадан каттароқ, торли мусиқий асбоб.

АЛЬТЕРНАТИВ Мумкин бўлган икки ёки бир неча имкониятдан бирини танлашга асосланган; муқобил. *Альтернатив хизмат.*

АЛЬТЕРНАТИВА [фр. alternative < лот. alter – иккитадан биттаси] 1 Бир-бируни инкор этувчи имкониятлардан бирини танлаш; муқобиллик.

2 Шу имкониятлардан ҳар бири.

АЛЬТИМЕТР [лот. altum – баландлик + юн. metron – ўлчам, ўлчов] Учиш аппаратларининг ердан баландлигини ўлчовчи асбоб; баландлик ўлчагич.

АЛЬЧИ Альт чалувчи созанда (қ. альт 3).

АЛЬФА [юн. alfa] Юон алифбосининг биринчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

АЛЬФА-ЗАРРАЛАР Баъзи радиоактив моддаларнинг парчаланишидан ҳосил бўладиган, мусбат зарядланган зарралар оқими.

АЛЬФА-ТЕРАПИЯ Альфа зарралар таъсирида даволаш; нур билан даволашнинг бир тури.

АЛЬЯНС [фр. alliance – бирлашма] Иттифоқ, бирлашма (одатда, давлатлар, ташкилотлар иттифоқи).

АЛЮМИН с.т. айн. **алюминий**.

АЛЮМИНИЙ [лат. alumenum, aluminis – аччиқтош] Менделеев даврий системасининг III гурӯҳига мансуб, енгил, кумушранг-оқ кимёвий элемент.

АЛҚАМОҚ с.т. айн. **олқамоқ**. .. “түпроқ олсанг – олтин бұлсın, мартабали бұлинглар”, деге алқаганлари-алқаган. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛҚАНДОЗ с. т. Қийшанғи, серқилиқ одам; масхарағоз, майнабоз.

АЛҚИССА [а. القصّة – тарих; ҳикоя] эск. кт. Шундай қилиб, хуллас қалом; қисқаси, хуллас. Алқисса, тұユ тұғрисида волида бирлан маслаҳатлашиб.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

АЛҚОР қ. архар. Тогда асов алқорымдан, ҳар нима йұғу боримдан, қаторда юрган норимдан – барисидан жудо бўлдим. “Равшан”.

АЛГОВ тар. Икки деҳқон ўртасидаги қўш ҳўқиз.

Алғов қилиб ер ҳайдаш Ўртадаги қўш ҳўқиз билан бир-бирининг ерини галма-галдан ҳайдаш.

АЛГОВ-ДАЛГОВ с. т. 1 Ағдар-тўнтар, урниқит, тартибсизлик. Ҳозир ишибилармон одамлар озми! Лекин алғов-далғовдан фойдаланиб, раислик лавозимига яна Равшан полов чиқиб олса-чи? О. Ёқубов, Ларза. Ҳамма ёқ алғов-далғов, машинаниң эҳтиёт қисмлари, автомагнитофон ва бошқа бир қанча қисмлари ўғирлаб кетилган эди. Газетадан.

Алғов-далғов ишламоқ Ўзаро ёрдамлашиб, ерларини ишламоқ. Улар ёз пайтларida, дала иши айни авжига чиққанда, бир-бирининг ерида алғов-далғов ишлаб, оғирларини енгил қилиб яшашар эди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тинчсизлик, бесаранжомлик, гулгула, галаён, тўс-тўполон. Милтиқ товушлари билан бошланган алғов-далғовлардан юраги пўкіллаб қолган муллавачча яна бир тасодиғдан қутулганига шукур қилиб, ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бу вақтда юрт алғов-далғов эди. Й. Шамшаров, Фурумсойликлар.

АЛҲАЗАР [а. الحذر – ҳазар қил, эҳтиёт, хушёр бўл, сақлан] 1 дин. Худо сақласин. Алҳазар, ярамас кўздан алҳазар. F. Фулом.

Парихон отин бир нималар деб, Баҳоуддин ниримни тилга олди-да, “ҳов ёмондин алҳазар..” деди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 унд. с. взф. Тавба. [Хусайн:] Иблис, муттаҳам, нега айтмадинг? [Мажедиддин:] Нимани, шоҳим? [Хусайн:] Алишер билан Гули ўртасидаги муҳаббатни, аблах! [Мажедиддин:] Ё алҳазар! Бу гапларни биринчи мартаба эшишиб турибман. Ўйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АЛҲАМДУЛИЛЛО(Х) [а. الحمد لله – худога шукур] Оллога шукур, худога шукур. [Ёрмат] Ҳалқумини бўғган ўигидан қўйналиб базўр гапиди: -Алҳамдулило, кўрдим, тирик экансан, ноқобиғ болам. Ойбек, Танланган асарлар. Алҳамдулилоҳ, 1993 йил ҳукуматимиз фармони билан ҳазрат Баҳоуддининг 675 йилликларини нишонлаган эдик. Газетадан.

АЛҲОЛ [а. الحال – ҳозир, шу пайтда] эск. кт. Ҳозирда, шу пайтда, айни вақтда. Алҳол сенга-да шу ҳукм жорий этилади. Т. Мурод, Отамдан қолган далалар.

АЛҲОСИЛ [а. الحال – қисқаси, алқисса] эск. кт. Ҳуллас қалом, қисқаси.

АМАКИ [ф.<а. عما – амаки] 1 Отанинг акаси ёки укаси (жиянга нисбатан). Катта амаки. Кичик амаки. ■ [Абдишукур] Бир қанча вақт бекор юргач, “ишибилармон” амакисининг ёрдами билан, ниҳоят бир бойга мирза бўлди ва хизмат учун Тўқмоқ шаҳрига жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки ҳурмат юзасидан ишлатилади. [Мирзакарим қутидор:] Мени эслай оласизми, бек? – Отабек дикқат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди:-Йўқ, амаки! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳали куёв бўлиши вақтини аниқлай олмаган ва Ҳадичанинг розилигини ололмаган бўлсам ҳам, ёшлар мени “Нормурод ака” ёки “Нормурод амаки” демасдан, “Нормурод куёв” деге бошлидилар. С. Айний, Қуллар.

3 Умуман эр киши (ўзидан кичикларга нисбатан). Зиё шоҳичи уларни Отабекка танитиди: -Амакиларингизни сиз танимагандирсиз, албатта, – деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бу иш (ёки нарса) амакингиз эмас Бу иш (нарса) ҳазил эмас, бу иш (нарса) осон эмас; жиддий, қийин.

АМАКИВАЧЧА Ака-укаларнинг ўғил-қизлари (бир-бириларига нисбатан). -Асли-

да Фотима менга туғишиган жигар, биз амакиваччамиз,— дейди Зухрахон. Н. Ёқубов, Бўсағада.

АМАЛ [а. عمل – иш, ҳаракат] 1 Илм, науция, фикр ва ш.к.нинг ҳётий реаллашуви. Илм амал билан шарофатлидир. Ф. Гулом.

Амалга ошмоқ Юзага чиқмоқ, вужудга келмоқ; барпо бўлмоқ; бажарилмоқ. Орзулар амалга ошиди. Режса амалга ошиди. ■ Бу ишга ҳам бирорта азамат бош қўиса, ажаб эмас, амалга ошиса. Ойдин, Ҳазил эмиш. **Амалга оширмоқ** Юзага чиқармоқ, вужудга келтирмоқ; бажармоқ; жорий қилмоқ. Мақсадни амалга оширмоқ. Режсани амалга оширмоқ. **Амал қилмоқ**, 1) ҳисобга олиб иш тутмоқ, риоя қилмоқ. Қонунга амал қилмоқ. Илмига амал қилмаган муллайдан устига хуржун ортилган эшак яхши. Мақол; 2) таъсир қилмоқ (дори-дармон ҳақида). Шифосиз касалга ҳар бир дори-дармон заҳардек амал қилас экан. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эътиқодга оид иш, ақида иши. Зотан, инсон хотиржам яшамас экан, унинг күнглига ибодат ҳам, ҳайру эҳсон ҳам, бошқа яхши амаллар ҳам сиғмайди. Газетадан. Ал-маъруф деганда.. бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларни тушунамиз. Газетадан.

3 Умуман, бажарилиши лозим бўлган иш, амалий иш. Вирусли гепатит касаллиги билан оғримаслик учун қўйидаги амалларга риоя қилиши лозим. Газетадан. Биз ҳам ўз ҳараратларимиз, амалимиз билан ёшлар орасига кўпроқ кириб боришимиш керак. Газетадан.

4 Мастьуль вазифа, мансаб. Амалга магнур бўлсанг – тўздирап. Мақол. ■ Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанга, ҳалқига қылган хизмати билан ўлчанади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Амал тегмоқ кест. Катта иш, мансаб тегмоқ. *Бо-о худо!* Амманга ҳам амал тегиб қолган. Кечако кундуз чурвақалар билан ўралашгани-ўралашган. Ҳ. Назир, Бир тупғўза.

5 Илож-имкон, чора. Гарчи режса бузилди, лекин бир амалини қиласиз. Ойбек, Танланган асарлар.

6 кўчма Уйғониш, ҳётий бошланиши (ўсимлик, дарахт кабилар ҳақида). Амал вақти етганда, ток, анор, анжир кўмилган жойида турбиди ҳам кўкараверади. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

Амал олмоқ Кўкармоқ, тутмоқ. Нихол жилдираб сув оқиб турган жўякка экилмаса, амал олмайди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

7 мат. Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. Тўрт амал. Арифметика амаллари.

8 этн. Иситиш, совитиш, бироннинг ишини орқага кеткизиш, турган уйидан беҳдириш ва ш.к. мақсадларда дам солинган нарса; сеҳр-жоду. Фоъбин бир нимани енг учидан чиқариб берди. Бу “амал” эди. Бу кичкина тугунчак ичидаги мозор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлук тирниғи ва ҳоказолар бор эди. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг гапига кўра, шомонлар ўз амаллари билан турли бало-қазоларни даф этиб.. Газетадан.

АМАЛДА 1 Амал с. ў.-п. к. Амалда бунга ўзи ҳам риоя қўймайди.

2 Иш-амал билан. У катта танаффусда укасининг зўрлигини амалда кўрсатмоқчи бўлди. Газетадан.

3 Ҳақиқий ҳолда, факт сифатида; ҳақиқатда. Амалда юбилей аллақачон мамлакат бўйлаб кенг нишонлана бошлади. Газетадан.

АМАЛДОР [а.+ф. عملدار – амал эгаси] Мансаб-амал эгаси, лавозимли шахс. -Аканг жуда тентак ўйгит, – деди ниҳоят пўнгирлаб бой, – ахир амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?! Ойбек, Танланган асарлар.

АМАЛИЁТ [а. عملیات – амалий масалалар] Амалий иш, амалий жараён, кундалик тажриба. Хўжалик шартномаларини ҳуқуқий экспертиза қилиши ҳам амалиётга киритилган. Газетадан. Амалиёт республикамиз маданий ҳётида ҳалқ чорғу оркестри гоят зарур эканини кўрсатиб турибди. Газетадан.

АМАЛИЁТЧИ Амалиёт билан шуғулланувчи. Унда олимлар, суд-хуқуқ амалиётчилари шитирок этди. Газетадан.

АМАЛИЙ 1 Кишининг кундалик фаолиятига оид, кундалик иш, ҳётий билан боғлиқ бўлган. Дўрмон қароргоҳида Ўзбекистон ва Туркменистон ҳукуматлари вакилларидан иборат икки мамлакат делегацияларининг амалий учрашувлари бўлиб ўтди. Газетадан.

2 Бевосита амалга ошириладиган, амалда кўриладиган, қилинадиган. Амалий ёрдам. Амалий натижга. Амалий чора. ■ Бир неча кундан кейин.. колхозчиларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари

3 Амалда татбиқ этиладиган, тажрибада қўлланадиган, татбиқий. Амалий фанлар. Амалий механика. Амалий санъат.

АМАЛИЯ эск. кт. айн. *амалиёт*. Назарияни амалия билан боғлаш.

АМАЛЛАБ 1 Амалламоқ фл. рвдш. ..мен амаллаб олдинроқ кираман-да, Рихсининг ўйдами-ўйдамаслигини билиб чиқаман. С. Зуннунова, Олов.

2 рвш. Қандай қилиб бўлмасин, бир илож қилиб, амал-тақал қилиб; эплаб-сеплаб. [Иброҳим ота:] Бир амаллаб қишидан чиқсан, Полвонбойнинг бошини ҳам кўшиб қўярмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. ..қайиқни бир амаллаб соҳилга тортиб чиқарди-да, қумлоққа ўзини ташлади. «Ёшлик».

АМАЛЛАМОҚ Илож қилмоқ, иложини топмоқ. Болам, гана алмаштириш бўлса, Абдусаттор билан ўзим амалларман. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. У ҳамон янги келган кишиларнинг тунда, очиқ ҳавода қолишидан кўрқар эди. «Кўз кўрқоқ — қўл ботир» деган кексалар, бир амаллармиз, — деди у, ўзига тасалли бериб. Ойдин, Мардлик — мангулик.

АМАЛПАРАСТ [а.+ф. عمل پرست — амални севувчи] Амални яхши кўрувчи, амалга интилувчи; мансабпаст.

АМАЛПАРАСТЛИК 1 Амалга берилиш.

2 Амалпастларга хос иш, хатти-ҳарарат. Шеровнинг баъзи ишлари амалпастлик доирасидан чиқиб кетади. А. Қаҳҳор, Сароб.

АМАЛ-ТАҚАЛ: амал-тақал қилиб с. т. Бирор чора, илож топиб, бир амаллаб, эплаб-сеплаб. Муваққат ҳукумат ҳалққа нафи тегадиган иш қўлмайди.. Меҳнаткаш омма аввалгидек бир амал-тақал қилиб кун кўрарди. Ю. Тошпўлатов, Бинокорлар.

АМАЛГАМА [лот. amalgama < a. ملغمہ — қотишма] Симобнинг бирор металл билан қотишмаси ёки металларнинг симобдаги эритмаси.

АМБРАЗУРА [фр. embrasure — шинак] Турли мудофаа истеҳкомларида тўп, пулемёт ва ш.к. нинг оғзини чиқариб ўт очиш, ўқотиш учун қўйилган туйнук, шинак. Кудрат чуқурликка талтинаркан, икки кўзи ўт очиб турган амбразурада. З. Фатхуллин, Сўннин мас юлдуз.

АМБУЛАТОРИЯ [лот. ambulatorius — юриб бажариладиган; кўчма] Қатнаб даволанувчиларга ва ўйида ётган беморларга тиббий ёрдам кўрсатадиган кичик даволаш-профилактика муассасаси.

АМВОЛ [а. اموال — моллар, ашёлар] эск. кт. Хусусий шахсга қарашли мол-мулк, мол-дунё, бойлик.

АМЕТРОПИЯ [юн. ametro — ўлчовсиз; номутаносиб + opsis — кўриш] Кўзнинг ёруғлилар нурини нотўғри синдириши натижасида хиракашуви (Бунда кўз узоқдан ёки яқиндан яхши кўра олмайди).

АМЕБАЛАР [юн. amoibe — ўзгариш] Сохта оёқлилар синфига мансуб, барқарор тана шаклига эга бўлмаган бир ҳужайрали умурткасиз ҳайвонлар туркуми.

АМИН I [а. امین — ҳалол, ишончли; вакил қилинган; назоратчи] *фақат кесим вазифа*. **1** Қатый ишонган, астойдил инонган, имони комил. Биз бу йил, шунча шодлик келтирган янги йилда, энг яхши орзуларимизнинг рўёбга чиқишига амин эдик! О. Ёқубов, Янги йил кечаси. Убита нарсага аминки, бутун трасса бўйлаб ўртага ташланган шиорда Учқўргон участкаси тилга олинади. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳимоя қилинган, кафолатланган, сақланган. Чегараларимиз ҳар қандай ҳавф-хатардан амин. Ҳушёр бўлсан, ватанимиз ҳар қандай тасодифлардан амин бўлади.

АМИН II тар. 1 Ўрта Осиё хонликларида даҳа бошлиги ёки қишлоқ оқсоқоли. -Аминларининг маҳкам ушла, элликбошилар одамларга кўз-қулоқ бўлсин,— деди у [ҳоким]. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

2 Бозорларда солиқ ундирувчи амалдор; бозор оқсоқоли. Пулнинг ҳам олти тангасини бозор аминлари олиши. «Гўрўғлиният туғилиши».

3 Чоризм даврида: Фаргона водийсида сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқсоқоли.

4 Амин (эркаклар исми).

АМИНОНА тар. Чоризм даврида: бир қатор вилоятларда бозорларда сотилган мол ва буюмлар учун аминлар томонидан олинадиган солиқ тури.

АМИР [а. امير — ҳоким, ҳукмдор; бошлиқ] **1 тар.** Бухорода ва баъзи мусулмон мамлакатларида: хонлик, подшолик унвони ҳамда шу унвон эгаси. Амирнинг ошидан фақирнинг мушти яхши. Мақол. — Зарбоф чоноплар, зардўзи этикларни фақатгина амипу амирзодалар кийишган. «Фан ва турмуш».

Амири лашкар Темурийлар даврида ва кейинчалик Туркистон хонликларида: энг юқори ҳарбий унвон; умуман: лашкарбoshi, кўшин бошлиғи. Унинг [АЗИЗБЕКНИНГ]

орқасидан кўзлари ичига ботиқроқ бир киши келар эди. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Амир (эркаклар исми).

АМИРАЛМУМИНИН [а. امير المؤمنين – мўминлар ҳукмдори] Илк ислом давридаги халифаларнинг унвони; илк дафъа иккинчи халифа Умарга берилган, кейинги барча халифалар ҳам шу унвон билан аталган.

АМИРЗОДА тар. Амирнинг ўғил ва набиралари; амир авлоди.

АМИРИ 1 Пўчоги ва эти кўкиш, хипча, узунчоқ, эртапишар қовун нави. Яна бир фикрга кўра, ҳалқ Навоийнинг табби нозиклигига ишора қилиб, пўсти юпқа қовунга «амири» деб ном берган. «Фан ва турмуш».

2 Узумнинг бир нави.

АМИРКОН [Америка қитъаси номидан] 1 Қора лок билан ишланган ялтироқ чарм. Бир этиклик амиркон. Амиркон этик. — Сал ўттамай атлас кўйлак, амиркон шиппак билан чиқди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Пахтанинг бир вақтлар Америкадан келтирилган нави. -Хоразм водийсига амиркон пахта экишини камини камтаринингиз жорий қилган, — деди Авазбой қози. Н. Сафаров, Оловли излар.

АМИРЛИК тар. 1 Амир лавозими.

2 Амир кўл остидаги мулк, мамлакат. Бухоро амирлиги.

АМЛОК [а. املاء – мулклар] 1 Катта ер-мулк, ер-сув, ҳовли-жой, боғ-роғ.

2 Умуман мулк, мол-дунё.

Амлок рўзгор Рўзгор мулклари. Шаҳарда бир неча кун қолишибдан, қишлоқдаги «амлок рўзгор»ни эгасиз ташлашдан.. ташвишланмайди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

3 тар. Бухоро хонлигига: ер-мулкдан ўлпон олиш учун ажратилган ҳар бир кичик маъмурий-худудий бўлинма.

АМЛОКДОР [а.+ф. املادار – амлок эгаси] тар. 1 Катта ер эгаси; заминдор, мулкдор. ..ушал ер ислоҳот деб, амлокдорлардан базур тасарруф қилинғон заминларни.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

2 Амлокни (қ. амлок 3) бошқарувчи ва амлок аҳолисидан солиқ, ўлпон йиғувчи мансабдор. Мехмонхонанинг тўрида.. қози, амлокдор, раис ва миришаб, яъни туманнинг чорҳокими ўтирадар эдилар. С. Айний, Қуллар.

АММА [а. عمه] Отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга нисбатан). Катта амма.

Кичик амма. — Фотима Элмуродга синфодош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АММАМНИНГ БУЗОГИ Ҳеч бир ишни эпломайдиган; лавант, шудсиз. Индамай қўя қолай дедим-у, Марзия олдида аммамнинг бузоги бўлиб ўтиргим келмади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Пешонам шўр бўлмай ўлсин, пешонам шўр бўлмаса, шу аммамнинг бузогига тегаманми? «Ёшлик».

АММАВАЧЧА Отанинг опаси ёки синглисининг фарзандлари (ўғил-қизлари).

АММИАК [юн. hammoniakon – Ливия саҳросидаги қадимги Аммоний воҳасида олинадиган новшадил шундай аталган] Азотнинг водород билан ҳосил қилган энг оддий бирикмаси; ўтқир ҳидли рангсиз заҳарли газ. Суюқ аммиак. Аммиак заводи.

АММИАКЛИ Таркибида аммиак бўлган. Аммиакли бирикмалар. Аммиакли селитра.

АММО [а. ام] 1 боғл. Кўшма гап қисмларини зидлаш муносабати билан боғлади; лекин, бироқ. Розиман, аммо ҳаммасига эмас. Бу жуда қийин иш, аммо бажарамиз. — Майли, сиз яширдингиз. Аммо ман яширмайман. Ойбек, Танланган асарлар.

2 юкл. Фикрга таъкид, кучайтириш маъносини беради; аммо-лекин. Аммо роса вақтида келибмиз-да.

АММО-ЛЕКИН юкл. Фикрни алоҳида таъкидлайди. Аммо-лекин Эш қаттиқ ишлади. С. Аҳмад, Уфқ.

АММОНИЙ [юн. hammoniakon] ким. Азот ва водороддан иборат атомлар гурухи (техника ва қишлоқ хўжалигида кент ишлатилидиган бир қатор тузлар таркибиға киради).

АММОФОС [амм(иак) + фос(фор)] Таркибида азот билан фосфор бўлган, концентранган қўшалоқ минерал ўғит.

АМНИСТИЯ [юн. amnestia – унүтиш; кечириш] Олий ҳокимият қарори билан муйайян тоифадаги судланган шахсларнинг жазосини юмшатиш ёки уларни жазодан озод этиш. Саёклиги, фирибгарлиги учун илгари ҳам жазоланган. Бироқ амнистияга илиниб, озод этилган. Газетадан.

АМНИЯТ [а. امنیت! – омонлик; кечирим] эск. кт. Хавф-хатардан омонлик; хавфсизлик, бехавотирлик. [Солиҳ маҳдум:] Амниятингиз учун бу тадбирни кўп пухта идрок қилдим. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АМОМА [а. عمامه – салла] эск. айн. **салла 1.** Тасбехи риё бирла амомангдин, аё шайх, Чин бодахўринг хум била пайманаси яхши. Ҳамза.

АМОРТИЗАТОР [фр. amortisseur – кучизлантириш, юмшатиш] Урилиш зарбини, силкинишни юмшатадиган, камайтирадиган асбоб, мослама (автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. да). *Пружинали амортизатор.*

АМОРТИЗАЦИЯ [лот. amortisatio – қоплаш] 1 иқт. Меҳнат воситаларининг (машина, жиҳоз, бино ва ш.к.) эскиришига қараб, улар қийматини муайян давр мобайнида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот устига кўя бориш, шу йўл билан эскирган воситалар баҳосини қоплаш.

2 мі. Алоҳида шахс ёки ташкилотнинг узоқ муддатли қарзни аста-секин (хиссаларга бўлиб тўлаб) ёки қарзни сотиб олиб узиши.

3 Йўқотиш, ўғирлатиш ва ҳ.к. оқибатида қарз мажбуриятини ҳақиқий эмас деб зътироф этиш.

4 Автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. нинг урилиш зарбини, силкинишни камайтириш.

АМОРФ [юн. amorphos – шаклсиз] 1 Түзилиши кристалл шаклида бўлмаган, кристалланмаган. *Аморф моддалар. Аморф углерод.*

2 кт. Шаклсиз, формасиз; уюшмаган. *Аморф ҳолат.*

Аморф тиллар Шакл (форма) ясовчи кўшимча (морфема)ларга эга бўлмаган, сўзлар орасидаги грамматик алоқалар битишув йўли билан ёки ёрдамчи сўзлар воситасида бўладиган тиллар.

АМПЕР [француз физик олими А. Ампер номидан] Электр токи кучининг ўлчов бирлиги.

АМПЕРЛИ Муайян ампер кучга эга бўлган. *Беш амперли счётчик.*

АМПЕРМЕТР Электр токи кучини ўлчайдиган асбоб.

АМПЕР-СОАТ Электр миқдорининг ўлчов бирлиги.

АМПЛИТУДА [лот. amplitudo – катталик; катта ҳажм, ўлчам] физ. Тебранувчи жисмнинг тебраниш кенглиги, унинг мувозанат ҳолатидан энг узоқ ҳолатигача бўлган масофа. *Соат моятнингининг тебраниши амплитудаси.*

АМПЛУА [фр. emploi – фойдаланиш; лавозим] Актёр имкониятларига мос тушадиган роллар туркуми.

АМПУЛА [лот. ampulla – бўғзи тор, қорни катта, қўшқулоқли шиша ёки сопол идиш] Ичига дори солинган ва оғзи пайвандлаб бекитилган найчасимон шиша идиш. *Ампулани синдириб, шприцга сиворотка (зардоб) тўйлайдирди.* С. Анербоев, Оқсој.

АМПУТАЦИЯ [лот. amputatio – кесиш, кесиб ташлаш] Қўл-оёқнинг нософ қисмини жарроҳлик йўли билан кесиб ташлаш. *Лозим бўлган жарроҳлик амали қилинган.. қорасонга мойил бўлган оёқ-қўллар холи қилиниб (ампутация), ярадор денгизчиларнинг ҳаётни сақланган.* Газетадан.

АМР I [а. امر – буйруқ, йўл-йўриқ] 1 Буйруқ, фармойиш, фармон. *Бизлар мерган, хон амрини қиласиз.* «Маликаи айёр»

Амр қилмоқ (ёки этмоқ) Буйруқ бермоқ, буюрмоқ. *Жаноблари амр қилган эканлар, хизматларига бош эгуб келдим.* Н. Сафаров, Уйгониш. *Гўрўғли амр этди: бизлар келамиз.* «Маликаи айёр». *Амри маъруф қ. амримаъруф.* **Амри маҳол қ. амримаҳол.**

2 Ихтиёр, изм. *Бунинг ҳам боиси эрмисишим аждар.* Унинг амрида эрмиси салтанат, зар. Туйғун.

АМР II [а. امر – иш, ҳолат] эск. кт. айн. иш 1. Икки диллик, икки тиллик Мен эмасман сен айтган, Ҳақ амридан юз ўғириб, Азиз имонин сотган. Ҳамза.

АМРИМАЪРУФ [а. امر معروف – яхшиликка буюриш] 1 Савоб ишларга, бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларга даъват этиш.

2 Шундай ишга бағишлиланган маросим, маътрақ.

АМРИМАҲОЛ 1 Бажарилиши жуда қийин иш. *Тарки одат – амримаҳол.*

2 асосан, кесим взф. Қийин, мушкул. ..*Ислом отага ўшаганлардан ақалли беш сўм ҷиқиши ҳам амримаҳол.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Куюқ туман тушганидан ўн қадам наридаги нарсани кўриши амримаҳол.* «Ёшлик».

«АМФИБИЯ» [юн. amphibios – икки хил ҳаёт кечиравчи] 1 Сувда ва қуруқликда юра оладиган автомобиль.

2 Ердан ва сувдан кўтарила оладиган ҳамда ерга ва сувга қўна оладиган самолёт.

3 Қорда, сувда, музда ҳаракатлана оладиган аэрочана.

4 Сувда ва қуруқликда ҳаракатланадиган жанговар машина (танк, бронетранспортёр ва б.).

АМФИБИЯЛАР [юн. amphibia – сувда ва қуруқда яшовчи] 1 зоол. Умуртқалиларнинг бир синфи, сувда ва қуруқликда яшашга мосланган жониворлар. *Бу заҳар балиқлар.. шунингдек, амфияларга зиён етказмайди.* «Фан ва турмуш».

2 бот. Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшай оладиган ўсимликлар.

АМФИТЕАТР [юн. amphitheatre – икки томонлама томоша] 1 Қадимги Юнон ва Римда оммавий томошалар, театр спектакллари кўрсатилган маҳобатли бино.

2 Томоша зали (театр, цирк) даги ёки аудиториядаги ярим доира шаклида қия кўтарилиб борувчи ўриндиклар.

АМФОРА [лот. amphora – қўшқулоқли катта идиш] Кўзасимон қўшқулоқли сопол идиш. *Ҳамто қўшқулоқли амфорада юнон конъяклари ҳам бор эди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

АНА 1 кўрс. олм. Кўз ўнгидаги турган, ўзидан нарироқда бўлган нарсани ёки юз бераётган воқеа-ҳодисани кўрсатишда ишлатилади. *-Аҳмад қани?* — Ана, келяпти.

Ана у айн. анави. Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади. А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Ана** шу 1) шу, шунинг ўзи, худди шу. *Сизни сўраган ана шу киши эди;* 2) юқорида айтилган, зикр қилинган, мазкур. *Домла бу гани менга айтганида, дарров унинг ёқасидан ушлагундай бўлибман.* Ана шу чакки бўлган экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 юкл. Кўрсатиш, таъкид маъноларини ифодалайди. *Ана кўрдингми, нима бўлди?* Ана бўлмаса, мен кетдим! Ана энди, сендан келадиган иш шу-да. *Ана тантана-ю, мана тантана!* ■ Ана, энди борсанг бўлади. С. Аҳмад, Уфқ.

Ана холос! Таажжуб, ҳайратланишини билдиради. *Ана холос, қози поччанг юртга оши берадиган бўлсалар, туяning думи ерга тегибди-да!* М. Исмоилий, Фарона т.о.

АНАБИОЗ [юн. anabiosis – жонланиш, тирилиш] биол. Баъзи бир тирик организмларда ҳаётий жараёнларнинг нокулай шароитларда секинлашув ёки тўхтаб қолиш ҳолати (мас., баъзи ҳашарот ва жониворларнинг қишида ухлаши).

АНАВИ 1 кўрс. олм. Ўзидан наридаги, тилга олиб ўтилган, ўтган нарса, ҳодисаларни кўрсатади, унга ишора қиласди. [Давлатёр] Элмуродни туртиб: -Мен сизга айтган қизни кўрсатами? Ҳӯ, анави, ўртадаги. П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек.. гарансиган*

қиёфада. *Анавилар* [Зиё шоҳичи ва унинг ўғли Раҳмат] ўзларини бирмунча тетик тутмоқда эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гапираётган вақтда кўз олдида йўқ, назарда тутилаётган шахс, нарса ва ш.к.га ишора қиласди. *Буни Отабек пайқамаган бўлса ҳам.. анави гапнинг аниқ шу мажлисда очилишига кўзи етиб, чиқиб кетишнинг иложини қилолмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анави куни мендан хафа бўлдингиз-а..* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

АНАКОНДАЛАР [исп. anaconda] Бўғма илонлар оиласига мансуб энг йирик илонлар тури.

АНАЛИЗ [юн. analysis – ажратиш, ажратиш] 1 Текшириш обьектини фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилиш усули. вид. **синтез.** Анализ шундай бир мантиқий усуздирки, унинг ёрдами билан биз буюмларни, ҳодисаларни фикран қисмларга бўлиб, уларнинг айрим қисмларни, белгиларини, хусусиятларини ажратамиз. «Логика».

2 айн. **таҳлил.**

3 Модданинг таркибини аниқлаш. Кимёвий анализ. Қон анализи. Сифат анализи.

Математик анализ Олий математиканинг бир бўлими.

АНАЛИЗАТОР опт. Ёруғликнинг қутбланиш хусусиятини аниқловчи асбоб.

АНАЛИЗАТОРЛАР физиол. Юксак даражадаги ҳайвонлар ва одам нерв тузилмаларининг мураккаб тизими (ташқи муҳит ва организмдаги таъсиротларни идрок этиб, анализ қиласди).

АНАЛИТИК Анализ, таҳлил усулига асосланган; таҳлилий. *Аналитик метод.*

Аналитик геометрия Математиканинг алгебра ва анализ ёрдамида геометрик шаклларни текшириш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик кимё** Кимё фанининг моддалар кимёвий таркибини аниқлаш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик тиллар** Гапда сўзлар маҳсус шакллар ёрдамида эмас, балки тартиб (сўз тартиби), ёрдамчи сўзлар, интонация ва ш.к. орқали боғланадиган тиллар.

АНАЛОГИК Бир-бирига ёки бошқасига ўхшаш, ўхшаган.

АНАЛОГИЯ [юн. analogia – мувофиқлик, айнанлик, ўхшашлик] 1 фил. Нарса ва ҳодисаларда бирор хусусиятнинг ўхшашлиги.

2 мнт. Хулоса чиқариш шакли бўлиб, бунда икки нарса, ҳодиса ўртасидаги бирор

жиҳатдан ўхшашик асосида уларнинг ўхшашилиги ва бошқа жиҳатлари ҳақида хулоса чиқарилади.

3 ҳуқ. Бирор аниқ ҳаракат қонунда ўз аксини топмаган ҳолда шунга ўхшашик ҳаракат (ҳодиса)ни кўзда тутадиган ҳуқуқий меъёрги мазкур ҳаракатга татбиқ этиш.

4 тли. Тил бирликларининг ўзаро қандайдир муносабат таъсирида вазифа ёки бошқа жиҳатдан ўхшашик, бир хиллик касб этиши. Мас., *боқ, қара* обьектсиз феълларининг мустақил ва кўмакчи феъл ҳолида кўр обьектли феълига вазифадош, маънодош бўлиши: ўқиб кўр – ўқиб қара – ўқиб боқ.

АНА-МАНА Ҳар хил важ-баҳона, ваъда, гап. *Ана-мана билан бу ой ҳам тамом бўлди.*

Ана-мана деб юрмоқ Ҳар хил важ-баҳоналар кўрсатмоқ, важ-баҳона йўлини тутмоқ. *Сўрасам, ана-мана деб бермади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АНАНАС I [исп. ananas] 1 Ананасдошлар оиласига мансуб ўтлар туркуми.

2 Шу ўсимликлардан бázисининг йирик, чўзинчоқ, хушбўй ва ширали меваси.

АНАНАС II Эртапишар, тўрлама, эти ва уруги қизиши куввак ва хушбўй қовун нави.

АНАРХИЗМ [юн. anarchia – ҳокимиятсизлик, бебошлиқ] Раҳбар сифатида фақат алоҳида шахснинг хоҳиш-иродасинигина тан олиб, ҳар қандай ҳокимият ва давлат тузумини рад этувчи ижтимоий-сиёсий оқим.

АНАРХИСТ Анархизм тарафдори.

АНАРХИСТИК Анархистга анархизмга оид. *Анархистик қараашлар.*

АНАРХИСТЛИК Анархистларга хос хатти-ҳаракат, ўзбошимчалик, бошбошдоқлик.

АНАРХИЯ [юн. anarchia – ҳокимиятсизлик] 1 сиёс. Жамиятнинг ташкилотчи ҳокимиятнинг, ҳамма учун мажбурий қонун-қоидаларнинг, одоб-ахлоқ меъёrlарининг ўйқилиги билан характерланувчи ҳолати; ҳокимиятсизлик.

2 кўчма Раҳбарсизлик, бошбошдоқлик, бебошлиқ. *Сиз айтгандаи қилинса, бебошлиқка катта ўйл очилади, ҳамма ёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АНАРХИЯЧИ айн. *анаҳист.*

АНАТОМ Анатомия олими, мутахассиси. *Анатом жасад тўқималарига ўзи қашф этган суюқ пластмассани шимдиради.* Газетадан.

АНАТОМИК Анатомияга оид. *Анатомик текширишлар.* *Анатомик атлас.*

АНАТОМИЯ [юн. anatome – кесаман, ёраман] Тирик организмнинг шакли ва тузилиши ҳақидаги фан.

ОДАМ АНАТОМИЯСИ Одам организмидаги айрим аъзо ва системалар шакли, тузилиши ва ривожланиши ҳақидаги фан – назарий ва амалий тиббиётнинг асосий фанларидан бири.

АНАФОРА [юн. anaphora – юқорига чиқариш] Параллел тузилган нутқ парчалари (мас., мисралар) бошида айнан бир унсур (элемент)нинг тақорланишидан иборат услубий фигура. Мас., *Бутун қараашларни, барча сезгини, Бутун ифодани, бутун севгини.* Ҳ. Олимжон.

АНБАР I [а. عنبر – хушбўй модда] 1 Кашибалотлар танасидан – ошқозон ёки ичакларидан чиқадиган мумсимон хушбўй модда (парфюмерияда атир ҳидига турғунлик бериш учун ишлатилади). [*Кўлмуҳаммад:*] *Гўзал! Фоят нафис!* [*Хондамир:*] *Ҳиди анбардин ўткур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Анбар (хотин-қизлар исми).

АНБАР II этн. Эрқаклар тобутининг тўрт бурчига тик қоқилган таёқларга ўралган газлама, сурп; шунингдек, аёллар тобутининг тепасига ишком тарзида эгиг ўрнатилган тол ёғочлари устига ёпилган мalla бўз.

АНБАРАФШОН [а. + ф. – انبر افسان – анбар таратувчи] Анбар ҳиди сочувчи; хушбўй, муттар. *Ҳусни ортар, юзда зулфин анбарафшон айлагач.* А. Навоий.

АНБИЁ [а. نبی – انبیاء «пайғамбар» сўзининг кўпл. шакли] Набийлар, пайғамбарлар. *Лўқмони Ҳаким.. хулқ-одоби, юксак диди, хушмуомаласи билан анбиё мақомига етишган эди.* Газетадан.

АНБУҲ [ф. انبوه – кўп, сон-саноқсиз] Сон-саноқсиз; кўп. *Гуноҳларим эрур анбух, кечиргайму ани субух.* «Маликаи айёр».

АНВАР [а. انور – энг нурли] 1 Нур сочувчи; ёруғ, порлоқ. *Сўзи яхши анвар Охунбобоев.* «Фольклор».

2 Анвар (эрқаклар исми).

АНВО(И) [а. اندواع – навлар, хиллар] 1 эск. кт. Тур; турлар, жинслар.

2 Ҳар хил, турли-туман. *Минг анво гуллар ичидан ёр кўзини эслатувчи нарғисни узиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шундай анвои – турли фитна-фасодларни кўра-кўра, бозорга етдим.* А. Қодирий, Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

АНГ-АНГ тақл. с. Итнинг калтак ёки бошқа нарса азобидан чиқарадиган шундай товушини билдиради.

АНГАР [фр. hangar] Самолётлар ва вертолётлар туродиган, уларга техник хизмат кўрсатиладиган ва улар таъмирланадиган иншоот.

АНГИДРИД [юн. α – инкор кўшимча-си + hydror – сув] ким. Бирор элементнинг кислород билан бирикмаси; тегишли кислотадан сувни ажратиш йўли билан олиш мумкин. *Карбонат ангиридрид.*

АНГИЛЛАМОҚ Анг-анг қилмоқ *Ит умбалоқ ошиб, ангиллаганча деворга бориб урилди.* С. Нуров, Нарвон.

АНГИНА [лат. angina – бўғилиш] Танглай муртада безларининг яллиғланиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик.

АНГИОМА [юн. angion – томир + omos – нам, зах; хом] Қон ёки лимфа томирларида пайдо бўладиган хавфсиз ўсма.

АНГИШВОНА [ф. انگوشتوانه – бармоқни сақловчи] Иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл буюм. Кўзгусини хушламай, ерга отиб ташлабди, *Ангишвона, иғнасин занлар боса бошлабди.* М. Кўшмоқов.

АНГЛАМОҚ 1 Гап, фикр-мулоҳаза ва ш.к. нинг мазмунини билиб олмоқ; тушунмоқ. *Гапингизни-ку англадим.. «Шарқ юлдузи». Бу сўзларни англамайин мерганлар, Иккови ҳам бўлиб кетди гуноҳкор.* «Маликаи айёр».

2 Идрок этмоқ, фаҳмламоқ. Эшиқобил тоғасининг раис олдидаги гирдикапалак бўлиши сабабларини бир қадар англагандай бўлди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Бобош бирдан англодики, мана шу маҳлуқдан қутулиш учун, танимай ўтиб кетармикан, деб Бобошга ёпишган. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *..ҳаётга қарашим чуқурлашиди, адабиётни янгича англай бошладим.* Газетадан.

Ўзликни англамоқ (ўзни англамоқ, ўзинини англамоқ) Ўзининг асли ва ҳозир ким эканлигини идрок этмоқ (қ. ўз, ўзлик). Биз мустақиллик туфайли ўзлигимизни англаганимиз сари *Ином ал-Бухорийнинг муборак сиймосини янада яққолроқ тасаввур этамиз.* Газетадан. *Бошқача айтганда, тарихга муоржаат этиши ўз-ўзини англаш демакдир.* Газетадан. *Ўзни англаш эса, юртбошимиз йўл кўрсатганларидек, она-Ватандаги табаррук жойларни, улувларнинг қадамжоларини зиёрат этишидан бошланади.* Газетадан.

АНГЛАТМОҚ 1 Англамоқ фл. орт. н.

2 Ифодаламоқ, билдирамоқ *Бу нимани англатади? — [Азизбекка ҳалқ:] Сенек имдан бизга қипчоқ яхши!* — Ҳалқининг бу жавоби ишнинг на даражасага етганини англатар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Косметика» аслида грекча сўз бўлиб, у «гўзлалаштириши» деган маънони англатади. «Саодат».

АНГЛАШИЛАРЛИ Англаб, тушуниб бўладиган; тушунарли. *Масала англашиларли. Жавоб англашиларли бўлмади.*

АНГЛАШИЛМАС 1 Англашилмоқ фл. сфш.

2 сфт. Англаб бўлмайдиган; тушунарсиз, ноаниқ. [Йўлчи Нижоят, ички бир туртқи, англашилмас бир кучнинг сеҳрли таъсири остида, гайришуурӣ равишда орқасига – қиз томонга қайрилди. Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОВЧИЛИК 1 Хато тушуниш ёки тушуниб етмаслик орқасида содир бўлган ҳолат; хатолик. Англашилмовчилик орқасида хафалашиб қолмоқ. — *Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бой ота, бу ерда андак англашилмовчилик борга ўҳшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзаро келишмовчилик; тушунмовчилик. *Кудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОҚ Тушунилмоқ, фаҳмламоқ. Зайнаб ялат этиб қайнанасига қарди, чунки Ўзбек ойимнинг бояги гапи энди унга англашилган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНГОР кам қўлл. қ. афт-ангор. *Унинг [Хайринине] ангори қўрққулик, сиёқи одамга ўҳшамайди. «Ёшлик».*

АНГРАЙМОҚ 1 Эс-хушини йўқотгандай, паришонхотирлик билан лоқайд қараб турмоқ. *Нега анграйиб турибсан?* — *Пул ўйқ. Аммо пул ўйқ деб анграйиб турилса, ҳовли қўлдан кетади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ҳайратда қолмоқ, ҳайратдан оғзи очилмоқ. *Балиқнинг катталигини кўриб, полон анграйиб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Вафо аттор ҳанг-манг бўлиб, йигитга анграиди.* Н. Аминов, Қаҳқча.

АНГРОВ Эс-хушини йиғиб ололмайдиган; меров, анқов. *Ангров бола.*

АНДА Қадимги турк-мўғул халқарида тутинган ақа-ука.

АНДАВА [ф. انداده – сомонли лой суваш асбоби] Сомонли лой, ганч ва ш.к. ни силлиқлаб суваш учун ишлатиладиган, дастали, таги силлиқ асбоб. *Андава юргизмоқ.*

АНДАВАЛАМОҚ 1 Андава билан сувашмоқ, текисламоқ, силлиқламоқ.

2 кўчма Бекитиб, ёпиб кетмоқ, хаспушламоқ, текислаб ўбормоқ. У ўғлининг айбини андаваламоқчи бўлди. — [Гуломжон] Сал асабайроқ, сўзини андавалаб ўтириши билмайди, шартта юзга солаверади. М. Худойкулов, Жонли ва жонсиз тўсиқларни енгиди. *Нижоят, у сир бермасликка уриниб, гапини андавалади.* М. Мансуров, Ёмби.

АНДАЗА [ф. اندازه – ўлчов, қолип] 1 Кийим-бош, пойабзал ва ш.к. ни бичиш, тайёрлаш учун қалин қоғоз, картон ва ш.к.дан ясалган нусха-қолип. *Этик андазаси.* Челак учун андаза ясамоқ. Андаза билан ишбичмоқ.

Андазаси келишган 1) бичими яхши, усталик билан бичиб тикилган, хушбичим (кийим-бош, пойабзал ҳақида); 2) кўчма қадди-қомати келишган, бўйи-басти ўзига ярашган: хушқомат, хушбичим. **Андаза олмоқ** 1) бирор нарсанинг шаклини кўчирмоқ; 2) кўчма ўрнак олмоқ, ибрат олмоқ. *Қулоқ ёзинг, қизлар, меҳнат мавжиди, Мусобақадошлар олсин андаза.* Т. Тўла.

2 Тайёр қолип, намуна. *Шарқнинг ҳаводарвозаси биз, Янгиликнинг андазаси биз.* Шайхзода, Тошкентнома. Ёдгорлик мажмунини яратишда.. ўлкамиздаги буюк бобо-калонларимиз зиёратгоҳлари андазасига таяниш зарурлигига эътибор қаратилди. Газетадан.

3 Ўлчов, меъёр. *Мамлакат раҳбарининг фармони.. миллий ҳаётимизни энг юқори замонавий андазаларда қуришига чақирияти.* Газетадан.

АНДАЗАСИЗ 1 Андазаси, қолипи йўқ, беандаза тикилган, ясалган.

2 кўчма Андазаси хунук, беёхшов.

3 кўчма Ўлчови, меъёри йўқ, беёлчов; бекиёс. *Нозу неъматга фаровон ҳимматинг андазасиз, бағри кенг меҳмоннавозу меҳрибоним, ассалом. Ҳабибий.*

АНДАК [ф. کڈا – кам, озгина] рвиш. 1 Озгина вақт, бирпас. *Андақ сабр қилинг.* — Сиз шу ерда андақ ўтириб туринг, она! —

деди ҳалиги қиррабурун одам. П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўракдан кейин андақ мизгимоқчи бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Бирмунча, бир қадар. *Касал андақ бери қаради.* Иссик андақ пасайди. *Ош андақ тирик бўлибди.* — *Саидий хатни икки-уч қайта ўқигандан сўнг, ўзини андақ босиб олиб, атрофга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Унча катта ёки кўп эмас; бир оз, қиттак. *Сендан андақ хатолик ўтди.* Сизда андақ ишим бор. *Менга андақ туз беринг.* — Аммо оғиз теваракларида андақ қон аломатлари ҳам намоён эрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНДАЛИБ [а. عبدالیب – булбул] эск. кт. айн. булбул. *Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас, Зоф минг савт этса, қайси дил паришиондир анга.* Ҳамза.

АНДАРМОН [ф. اندرمان] Банд, машгул.

Андармон бўлмоқ Бирор машғулот, иш ва ш.к. га берилмоқ, қизиқиб кетмоқ. *Обид Йўлдошевич, бошқа ишларга андармон бўлиб, газета чиқаршига бевосита қатнаша олмадик.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Робия билан андармон бўлиб, Комил табибникига ҳам боролмадим.* Ў. Ҳошимов. Икки эшик ораси.

АНДИ с.т. 1 Бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; келгинди. *Чолу кампирнинг ҳар бир ўтиришларида сўз.. марғилонлик «анди» келин устида бўлар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Таги, зоти паст (зодагонлар, бойлар назаридан).

АНДИЗ Истеъмол қилинадиган қўкатнинг бир тuri. ..йўдан келтирилган таомлар қаторига Отамурод териб келган равоч, андиз, кийик ўти, алқар ўтлари ҳам қўшилиб кетади. «Ёшлиқ». Қора андиз.. намерларда, ўтлоқларда, тоғ ёнбагирларида ўсади. Газетадан.

АНДИША [ф. شىدە – фикр, ўйлаш] 1 Кетини, оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза. *Андишанинг оти қўрқоқ.* Мақол. — *-Ғўзаларингизни жуда ўт босиб кетибди-ю, – чўчитиб ўбормайлик деган андиша билан оҳиста сўрадик.* Газетадан.

2 Умуман фикр, мулоҳаза. Қандайдир андиша тутди тилини. А. Мухтор.

3 Шарм-ҳаё, оп-номусга амал ҳисси. Биз Зулфия опанинг ёнларида бўлиб, у кишидан нафақат журнал ишини, одоб-андишани, ҳалолликни ҳам ўргандик. «Саодат». Ҳалол ва

пок, вижданли ҳамда инсофли бўлайлик, андиша ва ҳаёни унумтайлик. Газетадан.

АНДИШАЛИ Андиша, мулоҳаза билан иш тутадиган. *Андешали йигит.* ■ Лекин андишали, мулоҳазакор Аҳмадали опасига бунақа гапларни айтишига.. журъат қилолмаслиги ойдек равшан. «Ёшлик».

АНДИШАСИЗ Андиша билан иш тутмайдиган, андишаси йўқ.

АНДОЗА айн. андаза.

АНДОМ [ф. اندام] – бадан, гавда] кам қўул. Қад-қомат, қиёфа, бичим. *Икки ою икки ўил Юрсанг маҳкам боғлаб бел, Маконига борарсан, Андомига қарапсан.* Ҳ. Олимжон, Семурғ. Дилдор баланд бўйли, жуссалигина, бутун андоми ўзига келишиган, тиниқ оқ юзли, ингичка нафис қошли.. қиз эди. Ойбек, Навоий.

АНДУҲ [ф. اندوھ] – гам, қайгу] экск. кт. Руҳий азоб, ғам, гусса, хафагарчилик, қайгу. [Кумуш онасига:] *Мен сиёҳбахт дунёга' келмаган бўлсан эди, сизга мунчалик кулфатлар, мунчалик андуҳлар ўйқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНЕМИЯ [юн. an- – инкор қўшимчаси + haîma – қон] Қонда эритроцитлар ва гемоглобин миқдорининг камайishi билан характерланувчи касаллик; камқонлик.

АНЕМОМЕТР [юн. anemos – шамол + metreo – ўлчайман] Шамолнинг, ҳаво ҳараткининг тезлигини ўлчайдиган асбоб.

АНЕРОИД [юн. a – инкор қўшимчаси + neros – намлик, сув + eidos – қўриниш] Атмосфера босимини ўлчаш учун ишлатилидиган асбоб.

АНЕСТЕЗИЯ [юн. an – инкор қўшимчи-си + aesthesia – сезги, ҳис этиш] Кўпинча жарроҳлик ва бошқа ҳолларда турли воситалар ёрдамида амалга ошириладиган оғриқ-сизлантириш, сезгини ўйқотиши.

АНЖИР [ф. انجیر – анжир] 1 Тутдошлар оиласига мансуб, сутсимон ширадор, шапалоқ баргли ўсимлик. *Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон занжир кесар.* Мақол. ■ Анжир Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида ўсади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Шу дараҳтнинг серуруғ, ейишли меваси. Қора анжир. Ҳоки анжир. Анжир қоқи. Анжир қиём. ■ *Агар кирсанг бир кишининг бояига, Қўл узатма анжир, узум, нокига. «Қўшиқлар».*

Анжир шафтоли Меваси анжирга ўхшаш шафтоли тури. **Анжир бўлмоқ** (ёки анжирни

чиқмоқ) Жисмонан қаттиқ эзилмоқ. Автобус тиқилинчидан анжир бўлган одамни қандай ўзига келтирса бўлади. «Аския»дан.

АНЖИРЗОР Нукул анжир билан бандер, боғ.

АНЖОМ [ф. انجم – тугаш, охир] 1 Уйрўзғор нарса-буюмлари, асбобларига тегишили нарса. *Торроқ бўлсаям ўй-жой, анжомларимиз бор.* С. Нуров, Нарвон. *Анжомини туяга ортди, Бола-чақа, кучуклари ҳеч қолмайин чиқиб кетди.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 Хар қайси соҳанинг ўзига хос нарслари, керак-яроғлари; асбоб-қуроллар. *Ўйл анжомлари. Уруши анжомлари. Ҳарбий анжомлар. Ўқув анжомлари.* ■ *Мана шу зираклар, пардоз анжомлари солинган чамадонимни кўтариб, ўттис ўйл қишлоқма-қишлоқ.. кездим.* С. Зуннунова, Олов. *...манам дунёйи боумид Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот ўигиб, тўй анжомларини бутлаб қўйганман.* Н. Сафаров, Оловли излар. Европада безорилик анжомлари музейи илк бор Венгрия пойтахтида очилди. Газетадан.

АНЖУМАН [ф. انجمن – ўигин, мажлис] Умуман, бирор ҳодиса, тантана муносабати билан бўладиган ўигин, мажлис. *Одатда у [Аваз] бир газал айтар, келаси анжуманда шоари замонлар мазкур газалга назира боғлар эшилар.* С. Сиёев, Аваз. *Мазкур анжуманда олий ўқув юртлари тайёрлаган 118 иш намошии этилди.* «Фан ва турмуш». *...Илом ал-Бухорий таваллудининг 1200 ўйлиги муносабати билан Ўзбекистонда биринчи марта ҳалқаро анжуман ўтказилиди.* Газетадан.

АНЗУР: **пиёзи анзур** Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг тоғли худудларида ўсадиган кўп йиллик ёввойи пиёз.

АНИЛИН [а. انليلن – нил бўёғи; кўк бўёқ] Ҳар хил бўёқ, дори-дармон, портловчи моддалар тайёрлаш учун ишлатилидиган бадбўй, заҳарли, туссиз суюқлик; нил бўёғи.

АНИҚ [а. عنیق – нафис, нозик; равшан, тушунарли] 1 Эшитиш, кўриш, тушуниш жиҳатдан яхши, тўла ифодали. Аниқ жавоб. Аниқ кўрсатмалар. Аниқ эшитмоқ. ■ *Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантиратар эди.* С. Зуннунова, Олов. *Кўпчилик томонидан маъқулланган амалий, аниқ таклифлар киритилди.* Газетадан.

2 Ҳақиқатга мос, ҳақиқий. Буни қарангки, шундай соддагина, лекин аниқ фактлар-

га асосланган фикр-мулоҳазалар республика партия ташкилотининг ўша вақтдаги раҳбарида қаҳр-ғазаб ўйготибди. Газетадан.

3 Бекам-кўст ва тўғри. Аниқ ҳисоб-китоб ва режса билан бошланган иш унумли бўлади. «Саодат».

4 Белгили, маълум. Келиш вақти аниқ. — Гулрўйнинг фарёди сабабми ё оқсоқолларнинг ўзлари аниқ бир тұхтамга келишидими, ишқилиб, шу түннинг ўзидаётқ қабристонега ўйл олиши. «Ёшлиқ».

5 мод. с. взф. Фикрнинг чинлигини билдиради; албатта, шубҳасиз. Холмирза ақа ичидан «шу ғайратинг бўлса, икки йилда Хирмонтепадан аниқ айраламиз», деб ўйлайди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. Энди кимга оғиз солсанг, гиринг демай тегиши аниқ. С. Аҳмад, Юлдуз.

АНИҚЛАМОҚ 1 Сўраб-суриштириб, аниқ маълумот олмоқ, билиб олмоқ. Мехмонларнинг кимлар эканини аниқламоқ. Масалани аниқламоқ. Вазифани аниқламоқ. — Йигитлардан бири меним ким эканлигимни аниқлаб олди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Тайинини, воқе ҳолатни белгиламоқ. Оғирлигини аниқламоқ. Масофани аниқламоқ. — Беруний мучал ҳисобининг асли сабабини аниқлай олмаган бўлса ҳам, таҳмини ҳақиқатга анча яқин туради. «Фан ва турмуш».

3 Воқе ҳолатли қилмоқ; топмоқ. Ер ости конларини аниқламоқ.

АНИҚЛАНМИШ тлш. Аниқловчи аниқлаб келган гап бўллаги; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг ҳоким қисми.

АНИҚЛАШМОҚ 1 Аниқламоқ фл. бирг. н. 2 Аниқ-равшан бўлмоқ, аниқ тус олмоқ. Масала аниқлашди. Вазифа аниқлашди.

АНИҚЛИК Аниқ ифодалилик. Ўлчов асбобларининг аниқлиги. Фикрнинг аниқлиги. — Энди бизга аниқлик кўпроқ ёқади. «Саодат».

АНИҚЛОВЧИ 1 Аниқламоқ фл. сfdsh. Оғирликни аниқловчи асбоб.

2 тлш. Предмет билдирувчи бўлакка то-беланиб, унинг белгисини англатадиган (иккинчи даражали) бўлак; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг аниқланмишга тобе қисми. Мас., қизил олма бирикмасида қизил сўзи аниқловчилик. Аниқловчининг уч тури бор: 1) сифатловчи (к.), 2) қаратувчи (к.), 3) изохловчи (к.).

АНИҚ-ТАНИҚ Жуда ҳам аниқ, тайинли, белгили. Аниқ-таниқ одам. — Алижон

автомашиналарга тикиларди. Уларнинг бирини Норқўзи ҳайдаб кетаётганини ҳам аниқ-таниқ кўрди. Мирмуҳсин, Чиниқиши.

АНКЕР [нем. Anker — якорь, лангар] 1 Соат механизмининг мўътадил, бир маромада юриб туришини таъминлайдиган қисми.

2 Станок, машина, иншоот ва ш. к.нинг қисмларини бириктириш ёки ўрнатишда ишлатиладиган унсур (деталь). Анкер болт.

АНКЕТА [фр. enquête — суриштириш, хабар, маълумот олиш] 1 Тегишли маълумот олиш, тўплаш учун белгиланган сўрок варақаси, сўровнома. Кадрларни ҳисобга олиш анкетаси. Анкета маълумотлари. Анкета тўлдирмоқ. Анкета сўрови. Анкета асосида сўров ўтказиши. — Кейинги вақтларда жамиятимизда анкета сўрови ёки тест ўтказиш ўзига хос модага айланаб бораётгани кўзга ташланади. «Тафаккур».

2 Сўроқ (савол) орқали тўпланган маълумотлар, шундай йўл билан маълумотлар тўплаш. Анкета ўтказмоқ.

АННЕКСИЯ [лот. annexio — қўшиб олиш] Бирор давлат ёки ҳалқа тегишли ҳудудни зўрлик билан қўшиб олиш, босиб олиш сиёсати.

АННОТАЦИЯ [лот. annotatio — мулоҳаза, қайд; эслатма] Китоб, мақола ва ш.к.нинг мазмуни, аҳамияти ҳақидағи қисқача маълумот, қисқача таъриф. Китоб аннотацияси. Аннотация ёзмоқ.

АННУЛЯЦИЯ [лот. annulare — йўқ қилмоқ] Ҳужжат, шартнома, ҳуқуқлар ёки вақолатларнинг бекор қилиниши, ҳақиқий эмас деб топилиши.

АНОВ с. т. Анави, ана у. Анов, ким, ҳа, Йўлчига чиқиб айт, айвонда ётсин. Ойбек, Танланган асарлар. Сен ўзинг билмайсан, анов булутилар юрагинг оҳлари, ҳўрсиниқлари. «Ёшлиқ».

АНОВИ олм. 1 Ўзидан наридаги шахс, нарса ва ш.к. га ишора қиласди, уни кўрсатади. Сен отингни чиқарган бўлсанг, анови тутга боғла. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

2 Гапирилаётган вақтда кўз олдида йўқ, аммо маълум шахс, нарса ва ш.к.га ишора қиласди. Ўтган ўли анови омборчи Абдусамаддинг ўғли ҳам имтиҳондан ўтолмаӣ қайтиб келди. С. Зуннунова, Олов.

АНОВ-МАНОВ с. т. Унча-мунча, жўн. Ҳусанбек тўрам анов-манов одамни меҳмонга чорламайди. С. Сиёев, Аваз. Бу анов-ма-

нов ғап эмас, афандилар. Кўпчилик ичидаги шигармаларни чакки бўлибди. К. Яшин, Ҳамза.

АНОВ-МАНОВ билан У-бу қилиб, жиддий бўлмаган юмушлар билан. Кундузларини-ку анов-манов билан ўтказиб овуняпман-а.. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АНОД [юн. anodos – юқорига ҳаракатлашиш; кўтарилиш, юқорилаш] физ. Мусбат зарядланган электрод; зид. катод. *Мис анод. Анод токи.*

АНОЙИ Ўз ишига пухта эмас, биронинг сўзига лақса учадиган; содда, гўл. Бойлар, бойваччалар анои эмас, унга ўз меҳмонхоналаридан жой бераб, зиёфат қилишлари бежиз эмас экан. Ойбек, Танланган асарлар..*...огзидагини олдирадиган анои борми..* Т. Ашуроев, Оқ от.

АНОМАЛИЯ [юн. anomalia – нотекислик; меъердан четлашиш] Меъердан, умумий қонуниятдан четга чиқиш; нормага, умумий қонуниятга хилофлик. *Ўсишдаги аномалия. Жисмоний ривожланишдаги аномалия.*

АНОНИМ [юн. aponymos – номсиз] 1 Хат ёки асарнинг ўз номини яширган муаллифи.

2 Муаллиф номи қайд этилмаган хат ёки асар. *Аноним хат.*

АНОНИМКА с. т. Муаллифи кўрсатилмаган, имзосиз хат; аноним хат, юмалоқ хат.

АНОНИМЧИ Аноним ёзувчи, аноним ёзишни касб қилиб олган шахс. *Буюк ва бекиёс ҳамда ветеран анонимчи устидан тупроқ тортилди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АНОНС [фр. appnonce – оммавий ахборот, эълон] Гастроль, спектакль, концерт ва ш.к. ҳақида олдиндан тарқатилган эълон. *Анонс тарқатмоқ.*

АНОР [ф. انور] 1 Анордошларга мансуб, кичикроқ дараҳт ёки бута шаклидаги субтропик ўсимлик. *..ҳар жой-ҳар жойда кўмилган анор туплари дўмбайиб ётибди.* С. Зунунова, Олов.

2 Шу дараҳтнинг ичи қизил доналар билан лиқ тўла юмалоқ меваси. *Аччиқ анор. Чучук анор. Анор суви.* — Учинчи куни Ҳафиза олма, асал.. анорлар билан тўла септакни.. бир қиздан Умида киритиб юборди. Мирмуҳсин, Умид.

3 Анор (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

АНОРГАНИК [юн. an – инкор кўшимчаси + organismus – тирик мавжудот] Ўсим-

лик ёки ҳайвонот оламига мансуб бўлмаган, ноорганик. *Анорганик моддалар.*

АНОРГАНИК КИМЁ Кимёвий элементлар ва улардан ҳосил бўлган бирикмалар ҳақидаги фан.

АНОРДОШЛАР Ёпиқ уруғлилар бўлимига мансуб ўсимликлар оиласи.

АНОРЗОР Нуқул анор билан банд ер, боғ.

АНОРМАЛ [юн. a – инкор кўшимчаси + лот. norma – қоида, меъёр, раҳбарий кўрсатма] Нормадан четта чиқсан, нормага, умумий қонуниятга хилоф, ноонормал. *Анормал ҳолат. Анормал ҳодиса. Анормал ўсиш.*

АНСАМБЛЬ [фр. ensemble – бирга, биргаликда; бирлик, уйғунлик, оҳангдошлиқ] 1 Ўзаро мос ва уйғун қисмларининг биринкувидан иборат бино ва иншоотлар мажмуми. *Шаҳар марказида улуғвор архитектура ансамблари барто этилди.* «Фан ва турмуш».

2 Бир бутун бадиий жамоа бўлиб томоша кўрсатадиган артистлар гурухи, жамоаси. *Ашула ва рақс ансамбли.* — «Баҳор» Давлат рақс ансамблининг бадиий раҳбари.. Қундуз Миркаримова бундай деди. Газетадан.

3 Театр санъатида: драматург, режиссёр, рассом, композитор ва актёрлар ижодининг уйғунлиги.

4 Амалий санъатда: туси бир хил, бичими бир-бираига монанд бўлган кийим-кечаклар мажмуми.

АНТАГОНИЗМ [юн. antagonisma – баҳс, кураш] Келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршилик, зиддият. *Синфий антагонизм.*

АНТАГОНИСТ Муросасиз душман, келиштириб бўлмайдиган душман.

АНТАГОНИСТИК Бир-бираига тамоман зид, душман бўлган; келиштириб бўлмайдиган, бартараф қилиб бўлмайдиган. *Антагонистик синфлар. Антагонистик қарама-қаршиликлар.*

АНТАРКТИДА Антарктика (Жанубий кутб) худудининг марказий қисмини эгаллаган материк.

АНТАРКТИКА [юн. anti – қарши, тескари + Арктика] (*A – катта*) Ер шарининг жанубий қутбий худуди: унга Антарктида материги, унинг атрофидаги ороллар киради.

АНТЕННА [лот. antenna – кема мачтасидаги кўндаланг ёғоч; ҳашарот мўйлови] Электромагнит тўлқинларни фазога узатувчи ёки қабул қилувчи қурилма. *Radio антенна.*

наси. Телевизор антеннаси. Узатувчи антена. Қабул қулувчи антенна.

АНТИ- [юн. antī – қарши, зид] Майдум сўзларга олд томондан қўшилиб, шу сўз ифодалаган нарса (белги, ҳаракат)нинг қархисини, зиддини билдирувчи қўшимча. *Mac., антифашист.*

АНТИБИОТИК қ. антибиотиклар.

АНТИБИОТИКЛАР [анти.. + юн. bios – ҳаёт] Баъзи микроорганизмлар, ҳайвонлар ва ўсимликлар ҳаёти жараёнида ишланиб чиқадиган ва турли хил микробларнинг ўсиши ва ривожланишини тўхтатиб қўядиган моддалар.

АНТИГЕНЛАР [анти.. + юн. genos – насл; келиб чиқиш] Организмга юборилганда, қон ва бошқа тўқималарда антитаналар ишланиб чиқиши ва иммунитет ҳосил бўлишига сабаб бўла оладиган моддалар.

АНТИК [лом. antiquus – қадимги] Қадимги Юнон (Греция) ёки Рим ижтимоий тузумига, маданиятига, санъатига оид ёки ҳос бўлган. Антик фалсафа. — Жумладан, антик давр олимлари Геродот, Аристотель.. ва бошқаларнинг асарларини келтирди. Газетадан.

АНТИНОМИЯ [юн. antinomia – қонуннинг ички зиддияти] Мантиқан ҳар бири исботланадиган икки қонун, мулоҳаза ёки хулоса ўртасидаги зиддият.

АНТИПАТИЯ [юн. anti pathēia – кимнидир ёки ниманидир яхши кўрмаслик] Хуш кўрмаслик, ёқтирмаслик муносабати, соvuқ муносабат. зид. симпатия.

АНТИСЕМИТИЗМ [анти.. + Сом – Нуҳ пайғамбарнинг ўғилларидан бирининг номи] Миллий ва диний муросасизлик шаклларидан бири бўлиб, у яхудийларга душманлик кўзи билан қарашда ифодаланади.

АНТИТАНАЛАР Организмга оқсил табиатли модда (антиген) киритилганда, унга қарши ҳосил бўладиган моддалар.

АНТИТЕЗА [юн. antithesis – қарама-қарши қўйиш] 1 ад. Қиёсланувчи фикр, тушунча, образларни қарама-қарши қўйишдан иборат услубий йўл. *Mac.: Яхши топиб гапирап, ёмон қониб гапирап.* Мақол.

2 айн. антитезис.

АНТИТЕЗИС флс., мнт. Тезисга қарши қўйилган ҳукм, муҳокама, фикр; қарама-қарши тезис.

АНТИТЕЛОЛАР қ. антитаналар.

АНТИФРИЗЛАР [анти.. + ингл. freeze – музлатиш] Паст температурада ишловчи ичдан ёнув двигатели ва б. турли қурилмаларни совитиши учун ишлатиладиган, анча паст температурада (-75° гача) музламайдиган суюкликлар.

АНТИФАШИСТ [анти.. + фашизм] Фашизм душмани, фашизмга қарши курашувчи; фашизмга қарши кураш қатнашчиси. *Антифашист ҳаракат.*

АНТИЦИКЛОН [анти.. + циклон] метеор. Ҳаво оқимлари ҳаракатидан ҳосил бўладиган жуда катта атмосфера гирдоби.

АНТИҚА [лом. antiquus – қадимги] 1 эск. Қадимдан қолган, қадимга оид. У [Искандар] энди девор гишталарини бузиб, антиқа белгиларини ўигитларга узатар экан.. хумча очилиб боргани сари юрагидаги гулгула ҳам ортар эди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Жуда қойил, ҳайратга соладиган. *Отамурод оддий бодринг, помидорларни турли усулларда қирқиб, антиқа салатлар тайёрлар.. Зулхумор бўлса, унинг бу санъатига маҳиё бўлиб ўтирад эди.* М. Мансуров, Ёмби. «Дўстлик» меҳмонхонасигача бўлган масофани эринмай босиб ўтсангиз, антиқа бозорга дуч келасиз. Газетадан.

3 Юқори навли қоракўл терининг бир тури.

АНТИҚИЙ айн. антиқа.

АНТОЛОГИЯ [юн. anthologia < anthos – гул + lego – териш; гуллар дастаси] ад. Турли муаллифларнинг танланган асарлари (кўпинча шеърлари) тўплами.

АНТОНИМЛАР [анти.. + юн. опута – ном] тли. Қарама-қарши, зид маъноли тил (нутк) бирлеклари. *Mac., оқ – қора, қаттиқ – юмшоқ, аччиқ – ширин* антоним сўзлар.

АНТОНИМИЯ Антонимлик ҳодисаси

АНТРАКТ [фр. entracte < entre – орасида, ўртада + acte – иш, ҳаракат] 1 Спектакль пардалари ёки концерт бўлимлари орасидаги танаффус.

2 Опера ёки драматик спектакль пардалари, кўринишларига муқаддима ҳисобланадиган мусиқа асари.

АНТРАЦИТ [юн. anthrakos – кўмир] Тим қора, ялтироқ, зич, кучли иссиқ берадиган тошкўмир.

АНТРОПО- [юн. anthropos – одам] Одамга алоқадорликни билдирувчи ясама сўзларнинг таркибий қисми.

АНТРОПОЛОГ Антропология олими, мутахафесиси. *Антропологлар қадимги одамлар тұғрисида нодир маълумотлар олишида.. имкониятлардан көнг фойдаланышмоқда.* «Фан ва турмуш».

АНТРОПОЛОГИК Антропологияга оид. *Антропологик текширишлар. Антропологик музей.*

АНТРОПОЛОГИЯ [антропо... + юн. logos – тәулимот, түшүнчә] Одамнинг келиб чиқиши, одамзод ирқларининг пайдо бўлиши, одамнинг тана тузилишидаги табиий фарқтафовут, ўзгарувчанлик ҳақидаги фан.

АНТРОПОМЕТРИК Антропометрияга оид. *Антропометрик маълумотлар.*

АНТРОПОМЕТРИЯ [антропо.. + юн. meteo – ўлчайман] Антропологик тадқиқотларда одам танаси ва унинг аъзоларини ўтчашиб усуулларидан бири.

АНТРОПОНИМИКА [антропо.. + юн. onyma – ном] Ономастиканинг киши исмлари, уларнинг келиб чиқиши, тарқалиши ва ш.к. масалаларни ўрганувчи бўлими.

АНУВ с.т. *анави.*

АНУРИЯ [юн. an – инкор қўшимчаси + iron – сийдик] Сийдик тутилиши (буйракда ҳосил бўлган сийдик қовуққа тушмайди).

АНЧА рвш. Нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг миқдор, дараҷа, вақт нуқтаи назаридан «кўпроқ» белгисини билдиради. *Комилжон ана шу боғни тикилашга киришган, анчагина жойига кузги кўчатлар ўтқаздирган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Асроранинг хати Низомжонни анча руҳлантириб қўйганди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кел, қизим, меҳмонларинг сени анча кутиб қолишиди-ку.* С. Зуннунова, Олов.

АНЧАЙИН 1 Сезиларли дараҷада, анчагина. *Албатта, [Амир Темур тимсолини] яратиш жараёнининг анчайин қийин кечганини айтуб ўтиш жоиз.* Газетадан.

2 Йўли учун, шунчаки. *Ўқтам бу тақлифлар чинми ё анчайин одамгарчиликми, шлайшишининг маъноси не экан, деб ичида ўйлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АНЧАКИ айн. *анчайин.*

АНЧА-МУНЧА Талайгина, анчагина. *Анча-мунча нарса. Анча-мунча одам йигилди.* Анча-мунча иши қилинди. — Чорбогдаги дарахтлар ҳам анча-мунча. «Ёшлик».

АНЧАР [малайяча] Танасининг ниҳоятда заҳарли сут шираси тибиётда фойдаланиладиган тропик дараҳт; заққум.

АНШЛАГ [нем. Anschlag – афиша, оммавий эълон] Театр, кино ва б.нинг кассасида билетлар сотилиб бўлганлиги ҳақидаги маҳсус эълон.

АНЬАНА [а. عنانه – наслдан наслга ўтувчи қоида] Ҳаётда қарор топган (топаётган) удум, урф-одат ва бошқа амаллар. ..*Яни табиат гўзаллигидан баҳра олиш – бу оиласнинг авлоддан авлодга ўтиб келаётган анъанаси!* «Тафаккур». *Қолаверса, хайрия тадбирларини марказимиз ўшлари учун доимий анъанага айлантириши мўлжалланмоқда.* Газетадан. ..*лавозимини суиштевъмол қиласётган раҳбарлар.. милий расм-русларимизга путур етказмоқдалар, муқаддас анъаналаримизнинг обрӯсизланишига сабаб бўлмоқдалар.* Газетадан.

АНЬАНАВИЙ Анъанага айланган. *Бу йилги анъанавий навоийхонлик республика поитахтида бошланди.* Газетадан.

АНҚАЙМОҚ 1 Ҳайронлик билан қарамоқ, ҳайрон бўлиб оғзи очилиб қолмоқ. *Күёвимизнинг ўзи лақабини эшигандан, ростдан ҳам анқайиб қолди, қизарди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Миршаблар Йўлчига зуғум билан ўқраиб ўтишиди.* Йўлчи бир минут анқайиб қолди-да, юкни нари-бери орқалаб, уларнинг [миршабларнинг] изига тушди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бепарво, лоқайд қарамоқ; анграймоқ. –*Анқайманглар, тезда гўёжа тайёр бўлади, – деди ишлабётганлар олдига бориб навкар, мўйловини буаркан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шодиёр.. жиянига ўшқирди:* –*Сувдан қўй, нега анқаясан.* «Ёшлик».

АНҚИМОҚ Тарқалмоқ, туркураб турмоқ (ҳид ҳақида). *Саодатхон акация ҳиди анқиб ётган маданият ва истироҳат боғига ёндош кўчага бурилди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

АНҚО [а. عنقا – афсонавий қуш; самандар] Оти бор, ўзи йўқ афсонавий қуш (Гўё Қоф тоғида қушларнинг подшоҳи бўлиб яшар эмиш).

АНҚОНИНГ УРУГИ (ёки тухуми) ёки анқога шафе Сира топилмайдиган ёки фоят кам учрайдиган нарса ҳақида. [Кенжас] Ҳар ёққа аланглаб, бошпана кўзлашга тушди. Дашибда бундай бошпана анқонинг уруги. Ҳ. Назир, Маёқ сари.

АНҚОВ Эс-хушини ҳадеганда йигиб ололмайдиган, гапга ҳадеганда тушуниб етолмайдиган; овсар, эсар. *Элмуород ичида:*

«Анқовни топдинг, билганингни маъқуллай бер, чол!» — деб қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кекса эшон эса ўз тажрибасидан чиқарган лўнда хуросани анқов отинойига чайнаб бермоқда. П. Турсун, Ўқитувчи.

АНҚОВЛАНМОҚ айн. анқовсирамоқ.

-Йўқ, — деди Баширжон анқовлануб, — тушиунмадим. Н.Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АНҚОВЛИК Анқовга хос ҳолат, хатти-ҳаракат. Боша ўзим анқовлик қилдим. Бўлмаса, ўз қўлим билан қўзичоқдай боқиб ўстирган қизни эшикдан кириб келган бегона одамлар қўлига топшириб ўтирадидим? П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЗИНИ АНҚОВЛИККА СОЛМОҚ Ўзини анқов, меров қилиб кўрсатмоқ. Викторнинг нимага шама қилаётганини сезса ҳам, ўзини анқовликка солиб: -Қанақа ишлардан? — деди. З. Фатхулин, Сўнмас юлдуз.

АНҚОВСИРАМОҚ Анқовлардек довдидармоқ ёки ўзини анқовликка, овсарликка солмоқ. Ортиқ унинг тенасида нима қиласини, нима деярини билмай, анқовсираб турарди. М. Мансуров, Ёмби. Элмурод секин кулиб қўйди. Муса эса анқовсираб сўрай берди: -Тавба! Бунинг ишқи нимага экан-а, ота? П. Турсун, Ўқитувчи.

АНГИЗ 1 Экини ўриб-йигиб олинган ер, майдон. Сувонжон.. қир бағридаги ангизга қўйларни ёйиб юборди-да, ўзи ажриқ устига ёнбошлади. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Муайян экин ўриб олингандан кейин унинг далада тиккайиб қолган пояси. Аҳёнда бир беда ангизида ўтлаб юрган жўқиз ва отлар кўринади. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

АНГИРТ Фозсимонлар туркумининг ўрдаклар оиласига мансуб парранда; тўрамижоз.

АНГИШЛАМОҚ фольк. Ирғишлаб ўйнамоқ, гижингламоқ. Кетди бедов от ангислаб, Авазнинг вақтини хушлаб. «Интизор». Ангишлайди Заргарнинг мингандан оти. «Маликай айёр».

АНҲОР [а. انهار — дарёлар] Катта ариқ, катта суфориш канали. Тоғдан эриб тушган қор ва ирмоқлардан каттагина анҳор ҳосил бўлган. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Илгари канал тўғрисида гап бўлгандা, Сидиқжон уни бирон тегизрмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди, тупроқни қўриб: -Э-ҳа, — деди, — каттакон анҳор-ку. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АОРТА [юн. aorte < aeigo — кўтараман] анат. Юракнинг чап қоринчасидан бошланадиган энг катта томир, шотомир, шоҳтомир. Ундан тарқаладиган артериялар бутун аъзо ва тўқималарни кислородга бой қон билан таъминлайди.

АПАРТЕИД [африкаанс. apartheid — алоҳида-алоҳида яшаш] Ирқий камситишнинг энг ашаддий кўриниши.

АПАТИТ [лот. apatetikos — алдовчи, адаштирувчи] Вулкандан отилиб чиқсан кўпгина жинсларнинг доимий таркибий қисми бўлган минерал (асосан фосфатли ўғитлар ишлаб чиқариш учун ишлатилади).

АПАТИЯ [юн. aратеia — локайдлик, қизиқишининг йўқолиши; ҳиссизлик] 1 Одамнинг теварак-атрофидаги воқеа ва ҳодисаларга локайд бўлиб қолиш ҳолати.

2 тиб. Ташиб мухитга қизиқмай, бутунлай бепарво бўлиб қолиш билан ифодала-надиган касаллик ҳолати.

АПЕЛЛЯЦИЯ [лот. appellatio — мурожат, шикоят] 1 Бирон-бир қарор, фикр, олинган натижа юзасидан юқори ташкилот ёки идорага шикоят аризаси билан муроjaат этиши.

2 Суд ҳукми юзасидан норозилик билдириб, уни моҳиятига кўра қайта кўриб чиқиши ҳуқуқига эга бўлган юқори судга шикоят қилиш шаклларидан бири. Тарақкий этган чет мамлакатлардагидай бизда ҳам апелляция судларини ташкил этиши пайти келди. Газетадан.

3 Маслаҳат бериш, қўллаш учун муроjaат.

АПЕЛЬСИН [голл. appelsien — айнан “хитой олмаси”] 1 Жануб томонларда ўсадиган доим яшил цитрус дараҳт ёки бута.

2 Шу дараҳтнинг пўстист тўқ сариқ, гўшти юпқа пардалар билан каржаларга бўлинган юмалоқ ёки чўзинчоқ серсув меваси. Апельсин, лимон ва мандариннинг бебаҳолиги қобигида ифори мойи бўлишилигидир. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

АПИЛ-ТАПИЛ рвс. Тезлик билан, наридан-бери, шоша-пиша. Апил-тапил кийинмоқ. ■ Ҳожия.. чўчиб қўзини очди-да, апил-тапил сочларини тузатди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПИР-ШАПИР рвс. Шапир-шупур, тезтез, наридан-бери. Апир-шапир ювинмоқ. ■ Башорат овқатни ўғил болалардай тез,

апир-шапир ичиб, ҳаммадан олдин тугатди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПОГЕЙ [юн. ἀρογεῖος – Ердан узоқда (жойлашган) *астр.* Ер йўлдоши орбитаси-нинг Ер марказидан энг узоқ нуқтаси.]

АПОПЛЕКСИЯ [юн. ἀροπλέσσο – зарб билан шикаст етказаман] *тиб.* Бош мияга қон қўйилиши ёки мия томирига қон қўй-қаси тиқилиб қолиши натижасида хушдан кетиш ёки бирор-бир фалаж билан ўтадиган касаллик ҳолати.

АПОРТ(ЛАР) [лот. arporto – келтираман, олиб келаман] Сотилган акцияларга тўлов сифатида акциядорлик жамиятига келиб тушадиган мулк.

АПОСТЕРИОРИ [лот. a posteriori – кейингидан, кейин турганидан] *флс., мнт.* Тажрибага асосланган, тажрибадан келиб чиқадиган; зид. **априори.** *Апостериори мулҳаза.*

АПОСТРОФ [юн. apostrophos – четга, орқа томонга қараган, қаратилган] Ёзувда (баъзи тилларда) ҳарфий белги билан кўрсатилмайдиган унли ўрнида сатр устига қўйиладиган, вергул кўринишидаги белги (').

АПОҚ-ЧАПОҚ Ўзаро аҳил; иноқ, тутув. Хўш, энди даромаду буромадингни қўй, иккинчи хотининг билан апоқ-чапоқмисан? [сўради шериги шофёрдан]. «Муштум». [Қозикалон:] *Тортшишманглар, апоқ-чапоқ яшанглар.* И. Раҳим, Ихлос.

АПОҚ-ЧАПОҚЛАШМОҚ Иноқлашмоқ, апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ. *Фотима билан апоқ-чапоқлашиб юрганларингизни ўз кўзи билан кўрганлар бор-ку!* М. Жабборов. Севинч ёшлари.

АППАРАТ [лот. apparatus – тайёргарлик; жиҳоз, ускуналар] 1 Муайян бир ишни бажариш учун хизмат қиласидиган асоб, мослама, механизм ва ш.к. нинг умумий номи. *Телефон аппарати. Фотография аппарати.* ■ *Хозир армиямиз.. радиотехника ва электрон-ҳисоблаш аппаратларига.. эга.* «Фан ва турмуш».

2 *физиол.* Маълум вазифани бажарувчи аъзолар мажмуи. *Кўриши аппарати. Нафас олиш аппарати.*

3 Бошқарма ёки хўжаликнинг бирор соҳасига хизмат қиласидиган муассасалар мажмуи, мазкур муассасаларнинг ходимлари. *Давлат аппарати. Партия аппарати. Бошқарув аппаратини қисқартироқ.* ■ *Rais (оқсоқол), котиб ва аппарат ходимларига*

туман, шаҳар бюджети маблаглари ҳисобидан ҳақ тўланади. Газетадан.

АППАРАТУРА Муайян бир ишни бажарувчи аппаратлар мажмуи; лаборатория, цех, катта қурилма ва ш.к. нинг асбоб-ускуналари. *Кимёвий аппаратура.* Электр билан бошқарши *аппаратураси.*

АППАРАТЧИ Аппаратлар ишини бошқарип ёки назорат қилиб, тўғрилаб турувчи ишчи.

АППЕНДИКС [лот. appendix – ортиқ, ўсимта] *анат.* Кўричакнинг чувалчангсимон ўсимтаси.

АППЕНДИЦИТИТ *тиб.* АпPENDикснинг яллигланиши.

АППЛИКАЦИЯ [лот. applicatio – мойиллик; бирлашиш, қўшилиш] 1 Бирор газлама, қоғозга ранг-баранг газлама ёки қоғоз парчаларини ёпиштириб ёки тикиб нақш солиши усули.

2 Шу усул билан солинган сурат, нақш; шундай нақшли буюм.

АПРЕЛЬ [лот. aprilis < apriсus – қўёш иситадиган] Янгича йил ҳисобида тўртинчи ой. *Биринчи апрель. Апрель кунлари.*

АПРИОРИ [лот. a priori – аввал бошдан, аввал тургандан] *флс. мнт.* Тажрибага асосланмаган, тажрибадан олинмаган, тажрибадан олдинги; зид. **апостериори.** *Априори дайво.*

АПРОБАЦИЯ [лот. approbatio – маъкуллаш, тасдиқлаш] 1 Текшириш, синаш ва мухокама асосида расмий суратда маъкуллаш. *Ўқув дастурларини апробация қилиши.*

2 қ. х. Энг яхшиларини уруғликка ажратиши мақсадида экинларнинг ҳосили сифатини аниқлаш.

АПТЕКА [юн. артеke – омбор, склад] 1 Врачларнинг ёзib берган рецептларига қарабдори тайёрлайдиган, шунингдек, дори-дармон ва бошқа тиббиёт молларини сақлайдиган ва сотадиган муассаса, дорихона.

2 айн. *аптекча.*

АПТЕКАЧИ 1 Аптекада дорилар тайёрлайдиган ходим; фармацевт.

2 эск. Аптека эгаси, хўжайини.

АПТЕЧКА Биринчи тиббий ёрдам кўрсатишида, асосан, ўз-ўзига ва ўзаро ёрдам беришда ишлатиладиган дори-дармонлар ҳамда улар сақланадиган қутича.

АПШУ тақл. с. Аксирish товушининг ёзувдаги шартли ифодаси.

АПШУРМОҚ кам құлл. айн. аксирмоқ.

АР [фр. агэ < лот. ага — майдон, сатх, юза] Метр ўлчови тизимида юз квадрат метрға тенг ер ўлчов бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ [а. عَرَبٌ] 1 Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта дengiz орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (миллат) номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс, мамлакат ва ш.к.). *Араб зиёллари. Араб тили.*

АРАБИ Арабларга ва Арабистонга оид. *Араби гилем. Араби от.* ■ Дуторбўйин араби отлар, Чу деса бир қирдан хатлар. «Равшан».

АРАБИЗМ т.иши. Араб тилидан ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

АРАБИЙ эск. Арабларга, араб тили ва адабиётига оид; арабча. *Арабий адабиёт.* ■ Яна ўша арабий ва форсий иборалар тўла, биз тушунмайдиган машақкатли ўқишга шўнгиг кетдик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АРАБЛАР Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта дengиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомий тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАБЧА 1 Арабларга, араб алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Арабча ёзув. Арабча кийим.* ■ Тожибай саводсиз эди. *Фақат кимдантир ўрганилган учта арабча ҳарф билан «Тож» деб жуда ғалати қилиб қўл қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Араб тили. *Сиз арабчани биласизми?* Арабча гапирмоқ.

АРАБШУНОС Араб тили, ёзуви, маданияти ва тарихи бўйича мутахассис олим.

АРАБШУНОСЛИК Араб халқининг тили, маданияти, иқтисодиёти ва тарихи-ни ўрганувчи фанлар мажмуси.

АРАВА, араба [а. عَرَبٌ — арава, вагон, автомашина] Асосан икки ёки тўрт фидирекли, от, эшак ёки хўқиз қўшиладиган транспорт воситаси. Кун ботгандан кейин келин ва унинг дугоналари тушган узун соябон аравалар етиб келди. М. Осим, Карвон йўлларида. Устига икки-уч боғ беда ташланган арава келиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

Оташ арава с. т. эск. Поезд. Шайтон арава с. т. эск. Велосипед. Аравангни торт Жўнаб қол, юришингни қил, ишингни қил. Ҳа, ҳа, мен сенларнинг хизматкоринг бўламанми, аравангни торт, шуни билиб қўй, оч қолсан

қоламанки, бу ишларни қилмайман. Р. Файзий, Биринчи баҳор. **Аравани (куруқ)** олиб қочмоқ Куруқ, баландпарвоз гап қилмоқ, беҳуда мақтамоқ. -Сайдози ака! — деди [Назаров] кинояли жилмайиб, — ҳадеб аравани қуруқ олиб қочаверманг. Сиз билган сиёсатни биз ҳам биламиз. С. Аноробеев, Оқсой. Ўз аравасини тортмоқ Ўз ишини, тириклигини ўзи қилмоқ. Бу қунгача ҳар икки бригадир ўз улушига тушган вазифани бажариб, содда қилиб айтганда, ўз аравасини тортуб келишарди. Ҳ. Нуъмон, Мехр.

АРАВАВАК шв. Булоқи (бурунга тақиладиган сирға).

АРАВАКАШ 1 от От-арава билан юк ташувчи, арава минувчи, ҳайдовчи одам. [Йўлчи] Отнинг жиловидан тортди, аравакаш гидиракдан тортди. От силжимади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Аравага қўшиладиган, юк тортадиган. *Аравакаш от.*

АРАВАСОЗ Арава ясовчи уста. Энди сизга битта арава керак. Мен уста Мадамин аравасоз билан гаплашиб келдим. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

АРАВАСОЗЛИК Арава ясаш касби.

АРАЗ [а. عَرَضٌ — рад, инкор қилиш; тескари қараш] Айбситиб, гина-қудурат саклаб гаплашмаслик, мулоқотда бўлмаслик ҳолати. Шунга ҳам аразми? У мендан араз. Ака-ука бир-биридан араз. ■ Жўрахон йигламисираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати хафа қилинган жажжи қизнинг аразига ўхшар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қирқ ышл қадрён дўст бўлиб ажралиб кетган одамдай, ҳам соғинч, ҳам араз аралаш мавхум бир тўйғу ичра тўлғаниб эслади. С. Сиёев, Азас.

АРАЗЛАМОҚ Араз қилмоқ. *Моҳлар ойим маҳдумдан аразлаб, Марғилон кетишига мажбур бўлди.* А. Қодирий, Мехробдан чаэн. Ҳеч бир мусулмон киши ўз биродаридан уч кечадан ортиқ аразлаб юриши жоиз эмасдир. Газетадан.

АРАЗЛАШМОҚ Аразламоқ фл. бирг. н. Бир-бiri билан аразлашганилар кўришмайди. ■ Сиз билан биз аразлашганимиз йўқ, шекили? П. Турсун, Ўқитувчи. [Кумуш:] Мендан бошқа хотин бўлса, Зайнабингиз билан биринчи кунданоқ аразлашар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЗЧИ Ҳар нарсага аразлайверадиган, бўллар-бўлмасга тумшаяверадиган. Аразчи

қиз. Аразчи одам. — Аразчи дессангиз ҳам шу [Кумуш], ичи қоралык дессангиз ҳам шунда. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЙИШ [ф. آرایش — безак; тартиб] Бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча жойи, кўсти.

Арайишини олмоқ 1) бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча ерини қийиб тўғриламоқ, бичимини келтирмоқ; 2) қўчма бирор нарсадан бир қисмини ўғирламоқ, ўмармоқ.

АРАЛАШ 1 сфт. рвш. Кўшилган, қоришган, бирга ҳолатда (турли хил кишилар, нарсалар). Аралаш ўрмон. Аралаш сонлар. — ...теразадан мўраласам, бир уй хотин, эркак аралаш! А. Қодирий, Жинлар базми. Ёшу қари, эркак-аёл аралаш, олти даврага бўлинди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўм. взф. Билан. Бобо бирдан қорни аралаш кўкрагини ушлаб қолди. С. Аноробеев, Ҳамсуҳбатлар. Ортиқ жаҳз аралаш четга тупурди. М. Мансуров, Ёмби. -Кўн ўрнида кўрасизлар-да энди, — деди хижолат аралаш. М. Мансуров, Ёмби.

АРАЛАШИБ-ҚУРАЛАШИБ рвш. Аралаш-қуралаш бўлиб, қўшилиб-қоришиб. Тўйда аралашиб-қуралашиб юраверади, киши. Ойбек, Танланган асарлар.

АРАЛАШИГА рвш. Катта-кичик, яхши-ёмони биргаликда. Аралашига икки сўмдан. Аралашига танқид қилмоқ.

АРАЛАШМА Турдош, жинсдош бўлмаган моддаларнинг, элементларнинг механик қўшилмаси; турли моддаларнинг қўшилвидан ҳосил бўлган маҳсулот. Алейастр билан қўн аралашмаси. — Бемор ётган хона поллари.. хлорли аралашмадан фойдаланган ҳолда 2-3 марта артилади. Газетадан.

АРАЛАШМОҚ 1 Бир-бирига қўшилмоқ. Икки томон қўйлари аралашиб кетди. — Кўчаларда наизабозлик жанги бошланиб.. ярим кечага боргандা, икки томон аралашиб кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор гуруҳ, тўда ва ш.к. га қўшилмоқ, кирмоқ. Ўқимайдиям, ишламайдиям бу тақасалтанглар. Сен нимага буларга аралашиб қолдинг? «Ёшлик». Одамларга ҳам аралашмай, бир чеккага бориб, бошини эгиб ўтираверди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳаром аралашган турмушда баҳт бўлмайди. С. Зуннунова, Олов.

3 Бош қўшмоқ; қотишмоқ, қатнашмоқ (тап, сўз, иш ва ш.к. га). Ноилож менинг ҳам

аралашишимга тўғри келди. Газетадан. [Ёрмат:] Бу оиласда нима сир ўтса, барчаси менга аён. Тўй, аза — барисига аралашаман. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Алоқа, муносабатда бўлмоқ; одамларга қўшилмоқ. Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб кулмас эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Оқибатда маҳаллага чиқиб аралашиб юришдан ҳам тортилдим. Газетадан.

АРАЛАШ-ҚУРАЛАШ Аралаш (аралашган) ҳолатли; қоришган. Үнинг бошидаги фикрлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди. — Келинлар, жувонлар, кампирлар аралаш-қуралаш бўлиб, Мирзакаримбойнинг дангиллама дарвозасига кирадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

АРАНГ рвш. Катта қийинчилик билан, қаттиқ уриниш, машаққат билан; зўр-базўр, зўрга. Йўлчи «дўппи бозор»дан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотин-қизлар. Ойбек, Танланган асарлар. Гишит зинадан Зулфизар аранг чиқиб келар, у бемажол, рангида ранг қолмаган эди. К. Яшин, Ҳамза.

АР-АР I: ар-ар қилмоқ Унар-унмасга арилламоқ, ариллаб йигламоқ.

АР-АР II:[a. عرب — ар-ар терак Пирамидасимон терак; шотерак. Taxta kўyrikning нариги томони.. янги бинолар бўлиб, олдиларига қатор ар-ар тераклар экканлар. А. Қодирий, Обид кетмон.

АРАСОТ [a. عرصات — майдонлар; ҳовлилар] 1 дин. Ислом динида айтилишича, қиёмат қойим бўлганда, жамики одамзод тирилиб тўпландиган қўрқинчли дашт, қиёмат майдони.

2 қўчма Шовқин-сурон, ола-тўполон, қирғин-барот. Арасот солмоқ (кўтармоқ).

Арасотда қолмоқ На у ёқли ва на бу ёқли бўлмай, аро йўлда қолмоқ; қилар ишидан янглишиб, гангиб қолмоқ.

АРАФА [a. عرفه — Макка ш. яқинидаги тоғ номи; билиш, таниш] 1 дин. Рамазон ёки Қурбон ҳайитидан олдинги кун. Арафадан уч кун олдин. — Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. Эшон қўй сўйиб, қурбонлик қилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ёлғон арафа Ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинга ҳайит деган кун. **Чин арафа** Ҳайитдан олдинги кун, эртага ҳайит деган кун.

2 Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун (кунлар). Янги йил арафаси. *Тўй арафаси.* — Бугун байрам арафаси, — деди Тургенев, жанғчиларга ўйчан тикилиб. И. Рахим, Чин муҳаббат.

АРАФАСИДА 1 Арафа с. ў.-п. к.

2 кўм. ваз. Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган нарса, ҳаракат-ҳодиса олдидаги кун (кунларни билдиради). *Наврӯз арафасида кексалар оқ кийим тайёrlашади, ёшлар ранг-баранг гулли кўйлаклар тиктиришиади.* «Саодат». Сессия арафасида сайлов округларида Олий Мажлис депутатлари билан учрашувлар ўтказилганлиги алоҳида таъкидланди. Газетадан.

АРАҚ [а. عرق – тер; буғланиш] Сув билан вино (этил)спирти аралашмасидан иборат ичимлик.

АРАҚИ архит. Шипнинг гир айланасига, бўғот остига, эшик, дераза тепасига ишланган ёғоч нақш; карниз.

АРАҚҲҮР Ичкиликка берилган, арақни кўп ичадиган киши; пиёниста.

АРАҚҲҮРЛИК Арақни кўп ичиш; майхўрлиқ, ичкиликбозлиқ.

АРБИТР [лат. arbiter – гувоҳ, томошибин; ҳакам, судья] Томонларнинг розилиги билан тайинланган судья; ҳакам.

2 Спорт ўйинлари, мусобақаларининг қоидаларига риоя қилинишини кузатиб баҳоловчи судья.

АРБИТРАЖ [фр. arbitrage – ҳакамлик суди] ҳук. **1** Низоли масалаларни ҳал қилиш учун маҳсус ташкил этилган ва доимо фаолият кўрсатувчи суд органи, ҳакамлик. *Транспорт ва алоқа соҳаси, божхона, банк, арбитраж ва сугурта тизимларида келажакда икки томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлиги эътироф этилди.* Газетадан.

2 Фойда олиш мақсадида бир валюта бозоридан сотиб олинган хорижий валютани курсдаги фарқига қараб иккинчи валюта бозорида сотиши.

АРБОБ [а. ارباب – жаноблар; хўжайинлар; амалдорлар] **1** Фан, маданият, санъат соҳасида ёки давлат ишида ўз фаолияти билан танилган, шу соҳада ўзини кўрсатган шахс. *Жамоат арбоби. Маданият арбоби. Санъат арбоби. Сиёсий арбоб.*

2 Давлат, ҳукумат аппаратида ишловчи юқори мартабали шахс, раҳбар. *Ўрта Осиё*

аёлларидан давлат арбоблари, меҳнат қаҳрамонлари, олимлар етишган. Ойбек, Нур қидириб.

3 тар. Бухоро хонлигига: маҳалла бошлиғи, элликбоши ёки қишлоқ оқсоқоли. *Ҳайдар учинчи ғалвирни тўлдираётгандা, қишлоқ томонидан ҳар бири бир хурҷун кўтариб имом, сартарош ва арбоб шошибнишиб етиб келдилар.* С. Айний, Куллар.

АРВОХ [а. اروح – «руҳ» сўзининг кўплиги, руҳлар] **1** Диний тасаввурларга кўра: фақат одам тириклигига, ҳаётида у билан бўладиган, вафотидан кейин тандан чиқиб, абадий мавжуд бўладиган файримоддий асос; руҳ. *Тирик мўминлар қарғишидан қўрқмасанг, марҳумлар арвоҳидан қўрқ.* Газетадан. *Шу ерни обод қилинглар. Ҳар ҳолда ота юртинг. Отангнинг арвоҳи ҳам шод бўлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.

Арвоҳ оши Ўтган ота-боболарнинг руҳига бағишлаб ўтказиладиган кичикроқ маърака, йўқлов. *Султонбек сўз олди: «Арвоҳ оши» бермайман, ўғлимни тўй қиласоқчиман, тўй дедим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Арвоҳи пир ёки арвоҳи пири** Устоз кўлида касб-хунар ўрганиб, мустақил иш бошлаш учун фотиҳа олаётган шогирднинг шу муносабат билан ҳамкасаба усталарга ва ўтган пирлар арвоҳини шод этиш мақсадида берадиган зиёфати. *Бўлмаса, уста Олим ўз ўйига дўкон қурибдириң денг-чи!* — Дўкон қурибдири. *Арвоҳ пири бермасдан-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Марҳумнинг киши хаёлида кўринган шарпаси. *Севгувчи ўигитни солмишидир ўлга, Тунда эртак айтган бир мудҳиш арвоҳ.* Ҳ. Олимжон. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.* С. Сиёев, Ават.

Арвоҳ капалак Одатда, кечаси чироқ ёруғига келадиган йирик қўнгир капалак (ўлган кишининг руҳи ўз уйига гўё шу капалак суратида келармиш). **Арвоҳ урди** Ишнинг расво бўлиши, ёмон ҳодиса юз беришини руҳнинг ёмон таъсиридан кўришин билдиради. *[Қози] Таъба қилдим, худо!* [Мулладўст:] *Арвоҳ урди, қози!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Оч арвоҳ ёки арвоҳга ўшаган** Жуда ориқ, қилтириқ; гўё жонсиздек кўринишили.

АРГО [фр. argot – жаргон] тлиш. Ясама тил. Бирор ижтимоий гуруҳ, тоифанинг (мас., талабалар, спортчилар, ўғрилар ва б.) ўзига хос, бошқалар тушунмайдиган луғавий бирликлардан иборат тили.

АРГОН [юн. argos – ҳаракатсиз] Кимёвий элемент, ҳаво таркибида бўладиган туссиз ва ҳидсиз газ (электр лампалари ва ёритувчи reklama асблоблари ичини тўлдириш учун ишлатилади).

АРГОТИЗМЛАР [*фр. argotisme* < *argot* – жаргон] *тлиш*. Бирон аргодан адабий тилга ўзлашиб қолган сўз ва иборалар. Mac., қўён (чиптасиз йўловчилар – шофёрлар тилида).

АРГУМЕНТ [*лот. argumentum* – яқъол исбот, аниқ далил] 1 Фикр, даъво ва ш.к. ни исботлаш учун асос, далил.

2 мат. Эркин ўзгарувчи миқдор.

АРГУМЕНТАЦИЯ [*лот. argumentatio* – далиллаш, далил келтириш] Керакли фикр ёки қоидани исботлаш учун далилларни ташкил этиш, муҳокама қилиш.

АРДОБ 1 [*ف. ارب* – ун + *ب* – сув] Молларга ичириш учун сувга ун чалиб тайёрланган озука.

2 кўчма Ундан, дондан пишириладиган ёғсиз суюқ овқат.

АРДОҚ Иzzат-хурмат, эъзоз-эътибор хисси, шундай ҳис-тўйгули муносабат. *Айни дамда фарзандлар ардоғида, иззат-хурматда умр кечирмоқда*. Газетадан.

АРДОҚЛАМОҚ 1 Иззат-хурмат, ардоқ билан муносабатда бўлмоқ. ..эл ардоқлаган санъаткорлардан бири. Газетадан. *Қишлоқларимизнинг энг иззатли, энг ҳурматли, халқимиз ардоқлаб, қўлида кўтараётган кишилари.. механизаторлардир*. С. Абдуқаҳор, Олтин водийларни кезганда.

2 Эҳтиёт қилмоқ, авайламоқ. *Мен сени ардоқлаб ғубордан, чангдан, Йўлингга ҳар куни сув сепармидим!*? Шуҳрат. Умр бўйи ардоқлаган азиз нарсасини йўқотгандек эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

АРДОҚЛИ Эъзоз-эҳтиромга лойиқ. *Ардоқли меҳмон*. — Элимга таниқли, ардоқли чоллар, Ҳамиша беллари белбоғли чоллар. Миртемир.

АРЕАЛ [*лот. area* – майдон, макон] 1 Үсимлик ёки ҳайвонларнинг бирор тури, туркуми ёки оиласи тарқалган ҳудуд.

2 Тил ҳодисалари – фонетик, лексик ва б. ҳодисалар тарқалган ҳудуд, лингвистик ареал.

Ареал лингвистика 1) тилшуносликнинг лингвистик ареалларни ўрганиш билан шугулланувчи соҳаси; 2) тилшуносликда лингвистик ареалларни ўрганишга алоҳида эътибор берувчи йўналиш.

АРЕОМЕТР [юн. *agaios* – зич бўлмаган, бўш; суюқ + *metreο* – ўлчайман] Суюқлик ва сочиувчан қаттиқ жисмларнинг зичлигини ўлчайдиган асбоб.

АРЕСТ [*нем. Arrest* – қамоққа олиш; тақиқлаш < *лот. arrestum* – ҳукм, қарор]: **арест солмоқ** ҳуқ. *мл.* Мулк ёки пулдан фойдаланиш ҳуқуқидан вақтингча маҳрум этмоқ, мол-мулкни хатлаб, муҳрлаб қўймоқ.

АРЖУМАНД [*ф. ارجمند* – қадрли, иззатли] эск. *кт.* Азиз, қадрли; қимматли. *Фарзанди аржумандига гўдакликдан гўзал тарбия, ҳусн-ахлоқ берган*. Ойбек, Навоий.

АРЗ I [*a.* عرض – баён, изҳор; тақдим этиш] Дард-ҳасрат, шикоят тарзидағи (асосан оғзаки) гап, мурожаат. Чол бу бегона ийгитнинг вазиятида тараффудланиш сезиб, қайтадан сўради: -Хўш, ўғлим, нима арзинг бор? Ойбек, Танланган асарлар. *Подшойим, бизлар сизга арзга келдик*. «Равшан».

Арзи ҳол ёки арзи бандачилик Ўз аҳволи ҳақидағи оғзаки баён; дард-ҳасрат; ўтичли илтимос. *Мен минарман энди аста қушимга, Арзи ҳолим айтдим денгу дўшимга*. «Маликаи айёр». *Қуш тилини қуш билади* деганларидек, *Нодиранинг самимий арзи бандачилиги Моҳлар ойим билан Ниғор келининг юракларини эзди*. А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Арз қилмоқ 1)** билганини, ўйлаганини ёки дард-ҳасратини оғзаки айтмоқ, баён қилмоқ; ўтичли илтимос билан мурожаат қилмоқ. *-Мен хонни Тошкентдан жўнатиш олдидা унинг холи вақтини топиб, бу фикримни бир даража арз қилиб ўтган эдим, – деди [қўшибеги]*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар; 2)* шикоят қилмоқ. *{Фоғир бой ва қозиларга:} Ҳой, бўрилар!* Сўзларингдан қайт! *Бўлмаса, ҳокиминг бормайман, мингбошингга ялинмайман, халққа арз қиламан, халққа!* Ҳамза, Бой или хизматчи. **Арз сўрамоқ** эск. Илтимос ёки шикоят билан келгандарга, уларни эшитиб, тегишли жавоб-муомала қилмоқ. *Арк – қадим Хоразм шоҳларининг арз сўрайдиган жойи*. Ж. Шарипов, *Хоразм*.

АРЗ II [*a.* ارض – ер, замин] эск. *кт.* Ер шари ёки унинг бир қисми.

Курраи арз Ер шари. *Глобусни боболар* **Курраи арз, дебдилар**. Яшаган сайёрангни билмоқлик фарз, дебдилар. А. Орипов. **Арзу Румтар**. Рим империяси. **Арзу само** Ер билан осмон, бутун коинот.

АРЗА с.т. 1 айн. арз I. Ҳар тарафга арза қилиб, Номи бекларни йигарман. «Гўрўелининг туғилиши».

2 айн. ариза. [Қодирқул:] Обор, менга арза керак эмас, ерни берсанг, қутуласан.. Ҳамза, Бой или хизматчи.

АРЗАНДА [ф. ارزند - арзийдиган, лойиқ] 1 Орзу қилиб етишган ёлғиз ўғил ёки қиз. Беш яшар қиззасини чақириб, у болага кўрсатиб: -Ана қўрмайсанми, бу қандай оп-поқ, дўйндиқча! Мана шу менинг бирдан-бир арзандам, — деди. С. Айний, Эсадаликлар.

2 Энг севикли, эрка ўғил ёки қиз. Лутфи-нисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ қўпориб, шу кенжса, арзандасига сарф қилиш учун уринар, бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қиласар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор кишининг ҳаммадан ортиқ кўрган суюкли кишиси, эркаси. Гулнорга худо берди, у эрка-арзанда хотин бўлиб, эрига суялиб, кўнглига нима келса, шуни қиласди. Ойбек, Танланган асарлар.

АРЗАНДАИ-КИРОМАНДА [ф. арзанда + қраманд - очиқ кўнгил, олижаноб] Жуда ҳам арзанда. [Шарофат] Биттаю битта арзандаи-кироманд қизи билан умри ўтиб кетганини сезмади ҳам. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

АРЗАЧИ с. т. 1 Одамларга ариза ёзиб беришни касб қилиб олган киши; аризанавис. Шу яқинда, ўзи ўрдада турадиган бир арзачи бор эмиш. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Мансабдор шахсга ёки бирор идора, муассасага ариза берган, арз қилган шахс. Золимлиги, пораҳўрлиги, арзачиларни қақшатганлиги туфаъли ҳалқда: «Бизнинг ҳоким - Фишмандир.. Пули ўйққа душмандир!..» деб таърифланган эди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

АРЗГЎЙ [ф. عرضگوی - арз айтувчи] эск. Арз билан келган ёки мурожаат қилган киши. Қабулхонада кутуб ўтиравериб тоқати тоқ бўлган арзгўйлар раис олдига киришга интиладилар. З. Сайд, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

АРЗ-ДОД, арзу дод Тўлиб тошган дард ҳасрат ва ундан шикоят. Камбағал ҳар ерда мушт ерди, четга қокишаарди, арзу додини ҳеч ким тингламасди. Ойбек, Танланган асарлар.. арз-дод учун борғонларни отиб ташлаб, гуноҳсиз қонларни сув каби ичишини қўмсайсан. А. Қодирий, Фиронлик Маллавой.

АРЗИГУДЕК айн. арзийдиган 2.

АРЗИГУЛИК айн. арзийдиган 2. Арзигуллик совга.

АРЗИГУНДАЙ айн. арзийдиган 2.

АРЗИЙДИГАН 1 Арзимоқ ф.сфдш.

2 сфт. Мақтовга, диққат-эътиборга молик; лойиқ. Мақтаса арзийдиган йигит. Ўрнак олса арзийдиган хўжалик. ■ Кошки иззатга арзийдиган азиз меҳмон бўлса! Ойбек, О. в. шабадалар.

АРЗИМАГАН Унча қиймати, аҳамияти бўлмаган; арзимас. Арзимаган баҳона. Арзимаган гап. Арзимаган жанжал. ■ Арзимаган нарсага овора бўлиб, ишдан қолибсиз-да, оқсоқол? М. Исмоилий, Фаргона т. о. Нега ўзингизни ерга урасиз? - Нега арзимаган бир одамга ўз ихтиёрингизни бериб қўясиз? — деди Саид Қаландаровга. А. Қаҳҳор, Синчалак. [Бой Ғоғирга:] Тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим. Ҳамза, Бой или хизматчи.

АРЗИМАС айн. арзимаган. Арзимас баҳона. Арзимас сабаб. Арзимас гап. ■ Шу арзимас хаёр-саҳоватидан ўз қалбида мамнунлик, таскин сезиб роҳатланади. Газетадан.

АРЗИМОҚ 1 Белгиланган ёки сўралган (олингган, сотилган) нархга лойиқ, мос бўлмоқ. Бу нарса неча пулга арзийди?

2 қўчма Қиймати ёки аҳамияти жиҳатидан тенг келмоқ, баравар бўлмоқ. Ёлғиз ўғлинигиз ўнта йигитга арзийдилар. Ҳ. Фулом, Машъал. [Йўлчи] Эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди: -Ҳай, ўт йигит, ҳалиги тузларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма! Ойбек, Танланган асарлар.

3 Лойиқ, муносиб бўлмоқ. Уни мукофотласса арзийди. ■ [Қози Қодирқулга:] Юзида оз-моз чироғи бўлгани билан ўзи таги паст. Сизнинг останонагизга сира арзимайди. Ҳамза, Бой или хизматчи.

4 Оқламоқ, зое кетмаслик. Тер тўйканга арзимайдиган иш. Мен сизга ҳар қанча яхшилик қиласам арзийди. ■ Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аскар болаларни кафтишимизда кўттарсан арзийди. Ойбек, О. в. шабадалар.

Арзимайди «Раҳмат»га камтарлик билан қайтариладиган жавоб сўз. Ёрдамларингиз учун катта раҳмат. — Арзимайди.

АРЗИРЛИ айн. арзийдиган 2. Арзирли совга. Мақтовга арзирли иши. ■ Ўқиганингиз

убуш воқеаларда ўйлаб кўрса арзирли муаммалор бисёр. Газетадан.

АРЗНОМА эск. Илтимоснома; ариза. Шу қизгин дамларда.. арзнома ёзиш, идорама-идора сарсон бўлиб юришга Ойдинойларни нимадир мажбур қилган. Газетадан. Бу – арзнома эмас, тараб бу, нўриса, айнома. С. Сиёев, Аваз.

АРЗОН [ф. ارزان – баҳоси паст, қадри кам] 1 Баҳоси, нархи юқори бўлмаган. Арzon мол — Қаранг, ҳаммаси арzon нарсалар. С. Зуннунова, Олов.

2 Меъёрдагидан паст нарх, паст нархда. Бизнинг Қаландарбой кузда камбагалларнинг нахтасини арzon-арzon сотиб олиб, саройига босиб кўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АРЗОН-ГАРОВ рвш. с. т. Асл қийматидан анча камига, арзимаган пулга, паст баҳо билан, текиндай. Арzon-гаров сотиб олмоқ.

АРЗОН-ГАРОН [арzon + ф. گران – қиммат, баҳоси баланд] айн. арzon-гаров.

АРЗОНЛАМОҚ с. т. Арзонлашмоқ.

АРЗОНЛАШМОҚ Арzon бўлмоқ, баҳоси, нархи пасаймоқ. Моллар анча арzonлашиди. Механизация туфайли ҳар бир центнер нахта икки сўм арzonлашиди.

АРЗОНСИНМОҚ Асл баҳосидан, нархидан арzon сўрашияти, деб билмоқ; олувчи айтган баҳони, нархни кам деб ҳисобламоқ.

АРЗОНЧИЛИК Нарх-навонинг арzon ҳолати, пайти; зид. қимматчилик.

АРЗОНҚҮЛ с. т. Озгина ҳақ бадалига ишлайдиган, меҳнати эвазига кам ҳақ оладиган. Ҳозир олмалар пишган вақт бўлгани учун менга ўхшаш оштомогига юрадиган арzonқўл кишиларни эшигидан қувламас экан. F. Фулом, Шум бола.

АРЗ-ҲОЛ, арзи ҳол қ. арз I.

АРИ Парда қанотли ҳашаротларнинг йиртқич ва ҷақадиган бир тури. Сариқ ари. Тукли ари. Қизил ари. Қовоқ ари. Ёмон арида бол бўлмас, сувсиз ерда тол бўлмас. Мақол. — Ари.. бешиктерватарни чақиб фалаж қиласди. «Фан ва турмуш».

АРИЗА [а. عرضه – арзнома; илтимоснома] Муайян муассаса ёки мансабдор шахс номига ёзилган илтимос, таклиф, шикоят мазмунидаги расмий ҳужжат. Ариза бермоқ. Ариза ёзмоқ. Ариза ташламоқ.

АРИЗАБОЗ Ариза ёзишга берилган шахс.

АРИЗАБОЗЛИК Ариза ёзишга берилиши, аризалар ёзиш билан машгуллик.

АРИЗАНАВИС тар. Одамларга қалам ҳақи бадалига ариза ёзib берувчи шахс. Махмадражаб кейинги бир ҳафтани турли.. аризанавислардан ўйл-йўриқ сўраш билан ўтказди. А. Қаҳҳор, Сароб.

АРИЗАЧИ 1 Ариза берувчи, ариза берган шахс. Мингбоши шошиб бориб, меҳмонхона айвонига чиқди-да, ҳар вақт аризачиларни сўраб, айбордорларни тергов қиладиган ерига келиб ўтироди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. аризанавис.

3 тар. Фуқародан тушган ариза, илтимоснома, шикоятларни ўзидан юқори амалдорга маълум қилиб турувчи мансабдор шахс.

АРИЛЛАМОҚ 1 с. т. Бақириб йиғламоқ, ҳадеса йиғлайвермоқ, ар-ар қилмоқ (бала ҳақида).

2 фольк. Пишқирмоқ (от ҳақида). Оғзини карракадай очган, ариллаган аргимоқ отларнинг ҳар қайсиси томдай келади. «Авазхон».

АРИМОҚ Борлиги кетмоқ, йўқолмоқ (бор ҳолда давом этаётган нарсалар ҳақида). Касали аримоқ. — Машариф ака анча тузалиб, танидаги дард ариган бўлгани билан дилидаги дард аримаган эди. Мирмуҳсин, Қизил дурралар. Ота, юшиоққина қилиб, қадр ариган хонадонни қурғоққа чиқиб қолган балиққа қиёслади. «Ёшлик». Кексалар бор хонадонлардан ҳайру баракот аримайди. Газетадан.

АРИСТОКРАТ Аристократияга, оқсуякларга мансуб шахс; оқсуяқ, аслзода.

АРИСТОКРАТИЗМ Аристократларга, оқсуякларга хос сифатлар, аристократик феъл-атвор, юриш-туриш.

АРИСТОКРАТИК 1 Аристократияга, киборларга, оқсуякларга оид. Аристократик жамият.

2 Аристократларга, оқсуякларга хос бўлган; назокатли. Аристократик хулқ-атвор.

3 Аристократиянинг ҳукмронлигига асосланган. Аристократик республика. Аристократик идора усули.

АРИСТОКРАТИЯ [юн. aristokratia – яхшилар ҳокимиият] 1 Иқтисодий ҳукмрон синф, зодагонларнинг сиёсий ҳокимиияти, ҳукмронлиги.

2 Кулдорлик ва феодал давлатларда энг имтиёзли табақа (буржуза давлатида ҳам маълум имтиёзларни сақлаб қолган).

АРИСТОН [нем. Arrestant – қамоққа олинган киши] с. т. Қамоққа олинган, қамоқдаги киши; маҳбус, банди. -Қўрқманг,

уста, мен сиздан аристонларни қандай қочиртирганингизни суриштирмоқчи эмасман,— деди Тешабой шарақлаб кулиб. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

АРИТМИЯ [юн. arhythmia — маромнинг, ритмнинг бузилиши] тиб. Юрак уришидаги одатий ритмнинг, маромнинг бузилиши. *Мен, ўн йилдирки, каравотда шифтга тикилиб ётаман. Юрак касал — аритмия.* Газетадан.

АРИФМЕТИК Арифметикага оид. *Арифметик масала. Арифметик амаллар.*

АРИФМЕТИКА [юн. arithmetike — ҳисоб ҳақидаги фан < arithmos — сон] Математиканинг сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни (кўшиш, айриш, кўпайтириш, бўлишни) ўрганадиган бўлими; ҳисоб. Арифметиканинг тўрт амали. ■ Ал-Форобий математикани арифметика, геометрия, оптика ва механикадан иборат деб қаради. «Фан ва турмуш».

АРИФМОМЕТР [юн. arithmos — сон + meteo — ўлчайман] Арифметик амалларни механик равишда бажарадиган ихчам ҳисоблаш машинаси.

АРИХОНА 1 с. т. Ариси кўп бўлган, арилар гужгон ўйнаган жой.

2 Асалариларни боқишиш ва асал тўплаш учун махсус ясалган яшик, кути.

АРИЧИ қ. асаларичи.

АРИЧИЛИК қ. асаларичилик.

АРИШ I Аrimoқ фл. ҳар. н. Абдулвоҳид. Аҳмаднинг фалокати ариши эҳтимоли борлиги ҳақида қисқагина сўзлади. Ойбек, Нур қидириб.

АРИШ II Фалла ўсимликларидан бири, қора буғдой ва унинг дони, фалласи. Ариши уни. Ариши нони. Ариши бошоқ чиқарди. Бир тоннна ариши.

АРИЯ [итал. aria — кўшиқ] Оркестр ёки бошқа мусиқа асбоблари жўрлигига бир киши ижро этадиган (айтадиган) вокал асар, ашула (кўпинча опера, оратория ва ш.к. нинг таркибий қисмини ташкил этади).

АРИҚ 1 Сунъий равишида ҳосил қилинган сув йўли, ўзани ва ундаги сув. *Бир одам ариқ қазийди, кўп одам сув ичади.* Мақол. Отанг мироб бўлса ҳам, ариқни тозалаб сув ич. Мақол.

Ариқ оқсоқол тар. Туркистонда 19-асрда қишлоқ мироби. Бу киши [Мадамин] қишлоқ-

нинг мироби бўлиб, кўччилик бу одамни «Ариқ оқсоқол» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Экин экиш ва суғориш учун экин майдонида тортилган маҳсус сув йўли, жўяқ.

ЎҚ АРИҚ Экин майдонида жўякларга сув тарқатиш учун олингган марказий ариқ.

АРИҚЧА 1 Кичкина ариқ, жилға(ча). Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди, ариқчада ўрта бармоқдай сув эринчоқлик билан.. оқиб турибди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 тех. Турли деталларнинг ариқсимон ўйилган ери. *Поршень ҳалқасининг ариқчаси.*

АРҚ I [ф. ارک — ички қалъа] тар. Пойтатхдаги қаср; хон ёки амирнинг атрофи баланд девор билан ўралган кўргон-саройи. Фитначилар амир жўнаб кетган куннинг эртаси тунда аркка ҳужум қилиди. Б. Аҳмедов, Улуғбек. Арк ичи кимхоб ва зар чакмон кийган, кумуш камар боғлаган ва катта салла ўрганилар билан тўлди. Ж. Шарипов, Хоразм.

АРҚ II с. т. Арка.

АРҚА [лот. arcus — ёй, ёйсимон эгик] 1 архит. Тепаси ярим доира шаклида солинган дарвоза, эшик, дераза ва ш.к.

2 Шундай дарвоза шаклидаги ҳашаматли иншоот. Кўргонга кираверишда баланд ёғоч арка бор. Аркага: «Урганч районидаги Охунбобоев номли колхоз» деб ёзилган. З. Сотиев, Юрак сўзлари.

АРКОН [а. ارکان — «руқн»нинг кўплиги, яъни устунлар, асослар] эск. кт. Улуг мартаба эгалари, катта амалдор, мансабдор, арабблар. Супага ўн чоғлиқ аркон чиққандан сўнг, хон ҳудайчига яна бир нарса деб қўйди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Аркони давлат Давлат арабблари, юқори мартаба эгалари. **Аркони дин** Дин асослари **Аркони ҳарб** Кўшинларнинг бош штаби, ҳарбий кўмандонлик.

АРКОНИ(Й) Қовуннинг ширин бир нави.. бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли незматларнинг умроқи, аркони каби номларини ҳамма вақт ҳам билавермайдилар. «Фан ва турмуш».

АРКТИКА [юн. arktikos — шимолий] (*Акката*) Ер шарининг шимолий кутб қисми.

АРМАН(И) 1 Арманистон Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи ҳалқ (миллат)нинг номи.

2 Шу ҳалқка (миллатга) мансуб (шахс, тил ва ш.к.). Арман(и) аёл. Арман тили.

АРМАН(И)ЛАР Арманистон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АРМАТУРА [лот. *armatura* – қурол-аслаҳа, қурол тури] *тех.* 1 Аппарат, машина, иншоот ва ш.к. нинг асосий қисмига кирмайдиган ёрдамчи қисмлари мажмуи. *Буғозонининг арматураси.*

2 Темирбетон иншоотларнинг пўлат чивиқлардан иборат каркаси, синчи, шунингдек, иншоотларни мустаҳкамлаш учун уларнинг ораларига қўйиладиган металл қисмлар мажмуи. *Шлюз деворлари арматураси.* ■ Кечаги катта котлован ўрнини.. арматура симлари қоплаган. А. Мухтор, Опасингиллар.

АРМАТУРАЧИ Арматура тайёрловчи ёки ўрнатувчи ишчи.

АРМИЯ [лот. *armare* – қуроллантиримоқ] 1 Давлатнинг барча қуролли кучлари мажмуи. *Республикамиз армияси.* ■ Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида ҳунари йўқ она икки бола билан қолди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Ҳаракатдаги армия Армиянинг уруш вақтида фронтда бўлган қисмлари.

2 айн. ҳаракатдаги армия *Шу узилиб тушган иккита бармоқ туфайли у армиядан қолиб кетди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Биз ўстирган ўғилар Армияга борурлар, Тикилиб келса душман, Жазосини берурлар.* «Қўшиқлар».

3 Куруқликдаги қуролли кучлар.

4 Бир ёки бир неча қўшин турларининг бир неча корпус ёки дивизиядан ташкил топган, уруш ҳаракатларини олиб бориш учун белгиланган қўшилмаси. *Танк армияси.*

5 кўчма Умумий иш, умумий мақсад билан бирлашган кишилар. *Механизаторлар армияси.*

АРМОН [ф. *ارمان* – кучли истак, орзу] 1 Кўнгилга тутилган, лекин(ҳали)юзага чиқмаган, амалга ошмаган орзу-ният. *Шунингдек, минглаб ватандошларимиз умра амалларини бажариб келишияптики, бу илгари қанчадан-қанча юртдошларимизнинг армонлари эди.* Газетадан. *Шоир юрагида элнинг дарди, раиятнинг эртакка солиб қўмсанган тилаклари.. армонлари акс садо бермагайми, Аваз?* С. Сиёев, Аваз.

2 Кўнгилга тутилган орзу-ниятнинг рўёбига чиқмаслигидан афсус-надомат. -Э, беар-

мон одам бўларканми, *Назар ака, – дея таскин берган бўлдим.* – *Айтишларича, худоям Одам Атони тўжисроқ яратолмаганидан армонда экан.* М. М. Дўст, Лолазор.

Армон қилмоқ Амалга ошмаган орзуниятдан афсусланмоқ. *Эрта эккан хирмон қилур, кеч эккан армон қилур.* Мақол.

АРМУГОН [ф. *ارغان* – совға, тұхфа] кт. назм. Совға, тортиқ, тұхфа. *Бугуним яхши, аминманки, эртага ҳаёт менга ўз армугонларидан яна қанчасини тайёрлаб туррабди.* А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда. *Уч ўғлондир Андижон, Намангану Фарғона, Юртга айлар армугон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

АРНА 1 Баъзи шеваларда (мас., Хоразм шевасида) – бош канал.

2 Баъзи шеваларда (мас. Жиззах шевасида) – кичик жар. *Арна келса иргитди, Ўркелса ўрмалатди, Шундай Ҳаким йўл тортди.* «Алпомиш».

3 Шимолий ўзбек шеваларида (Қозогистонда) – дарё ўзани, қуруқ ўзан.

АРО юқ. усл. 1 айн. *ора.* Эрои бу сўзда *Тўтию Булбул, Ки етишиди ароға Қирғовул.* Нишотий, Күшлар мунозараси. *Манга қилди бори фикри хиёнат, Ародин кўтариб дину дёйнат.* С. Қосимий, Садоқатнома. *Хирож тўллар эди Шош фуқароси, Ҷўзилди, узилмай жанглар ароси.* Шайхзода, Тошкентнома.

2 кўм. Ораси, орасида. *Оҳ уриб майдон аро Рустам каби солсам уриш.* «Нурали». *Лашкар аросида ўғлонни кўрдим.* «Нурали».

3 кт. Кўплик шаклидаги отларга қўшилиб, шу сўз билдириган нарсалар «ўртасида», «ўртасидаги» маъносини билдиради. *Республикаларо, давлатлараро, хўжаликлараро.*

АРОБА эск. усл. Арава. ..*Отлар ҳуркуб, узуб, аробалар олуб қочуб, неча одамларни босиб ўлдумадими?* Ҳамза.

АРОСАТ с. т. Арасот. *Махмудхонга бўлиб турур қиёмат, Алғов-далғов Оқтоши шаҳри аросат.* «Нурали». *Товушқон түёкли, марал беллидир, Аросат кунида ажаб ҳоллидир.* «Маликаи айёр».

АРОҚ [а. عرق – тер] 1 эск. тер. *Тўқмаса дехқон ароқ, поёни бел, Емишининг фойдасин топмас эл.* Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асрор.

2 айн. ароқ. *Ароқдан сақланинглар, чунки у барча ёмонликларнинг қалитидир.* “Фан ва турмуш”. *Кассир акамни қаранг, Ароқ ичиб маст келади.* «Қўшиқлар».

АРОҚХҮР айн. арақхүр. *Ароқхүр – ўзига қонхүр.* Мақол.

АРПА Фалладошлар оиласига мансуб, дони овқатта ва ем сифатида ишлатиладиган бир ва кўп йиллик фалла ўсимлиги ва унинг дони, фалласи. *Арпа эккан арпа олар, буғдой эккан буғдой олар.* Мақол. *Арпа қаерда пишса, чумчук ўша ерда.* Мақол. — Сополитепаликлар, кўпинча, буғдой, арпа ва тариқдан тайёланган атала истебмол қилишгани аниқланди. «Фан ва турмуш».

Арпанги хом ўрдими? Нима ёмонлик қилди? (ёмонлик қилмаганликни қайд этувчи ибора). *Алишер Навоийга қарши тилларингни мунача қайрай бердиларинг!* У жаноб сенларнинг арпаларингни хом ўрдими? Ойбек, Навоий.

АРПАБОДИЁН Уруғи, мевасида асосан эфир мойи, шунингдек, оқсил ва бошқа моддалар бўлган, зирадошлар оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик. Сўнгра арпабодиённи туйиб ёки кафт орасида уқалаб, димламага ва лагмон вожусига солинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

АРПАПОЯ 1 Арпа экилган ер, майдон.

2 Арпа ўсимлигининг пояси.

АРПАГОН Буғдойдошлар оиласига мансуб, чўлда ва адирларда ўсадиган паст бўйли бир йиллик ўсимликлар туркуми. [Бобо] *Кўйларнинг арпагон.* каби ўтларни талашиб-тортишиб ейишларини завқ қилиб кузатди. С. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи баҳши.

АРРА [ф. ḥarr – arra] Ёғоч, металл, тош ва ш. к. нарсаларни қирқиш, кесиш учун ишлатиладиган қирра тишли асбоб. *Камон арра.* Лентасимон арра. *Қул арра.* *Қўл арра.* *Арра тиши.* *Арра тортмоқ.* — Бошқа бир ҳовлида икки бола эринчоқлик билан арра тортади. «Ёшлик».

Арра қилмоқ Тенг бўлишиб олмоқ. *Ортиқ-ча.. сутдан келган даромад жиноятчилар ўтрасида арра қилиб келинган.* Газетадан. **Аррани баравар тортмоқ** Бирор иш, меҳнатда тенг иштирок этмоқ. *Рўзигор аррасини баробар тортишиб келади.* Шуҳрат, Умр поғоналари.

АРРАКАШ [ф. اَرْكَش – arra tortuvchi] Арралаш, арра тортиши билан шуғулланувчи шахс.

АРРАКАШЛИК Арракаш иши. *Қиши билан арракашлик қилиб, тўнгак кавлай-диган бўлиб турибмиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АРРАЛАМОҚ 1 Арра билан кесмоқ, бўлмоқ. *Ёғоч арраламоқ.*

2 қўчма Тинч қўймай, гап-сўз билан жонга тегмоқ. *Бу ёқда қариб қўйилмаган хотин арралаб турса..* М.М. Дўст, Лолазор.

АРРАЧИ с. т. Арракаш.

АРСЕНАЛ [фр. arsenal < a. – ишхона, устахона] 1 Қурол-аслаҳа ясайдиган, тузатадиган, сақлайдиган жой; қуроляроғ омбори.

2 Кўп сонли бирон нарса, катта заҳира.

АРСЛОН 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб баҳайбат йиртқич сутэмизувчи ҳайвон; шер. *Йигит сўзидан, арслон изидан (қайтмас).* Мақол. *Арслоннинг ўлиги, сичқоннинг тириги.* Мақол.

2 қўчма Баҳодир, забардаст, довюрак одам ҳақида (шу жониворга нисбат берилади). *Машъум Калон минорасидан ўлимга имтраглан эл арслонларининг наъраси қалъа осмонини ҳамон ларзага келтирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

3 Арслон (эркаклар исми).

АРТЕЗИАН [фр. artesian – Франциядаги Артуа (лот. Artesium) вилояти номидан]: **артезиан сувлари** Босим таъсирида бўлган ер ости сувлари. Улар сув ўтказмайдиган қатламлар оралигига ҳосил бўлади. Бургулаб очилганда (бургу қудуқлардан) отилиб чиқади. **Артезиан қудуқ** Бургулаб кавланган теран қудуқ; бургу қудуқ. *Ойқиз бу ерларда артезиан қудуқлари қазилаётганини яхши билади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АРТЕЛЬ [фр. artel < ital. artiere – ҳунарманд] Фуқароларнинг, касб-ҳунар эгаларининг биргаллашиб, жамоа бўлиб ишлаш учун тузилган уюшмаси шаклларидан бири.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ [arteria + юн. sclerosis – қотиб қолиш] тиб. Артериялар деворларининг қалинлашуви ва зичлашуви натижасида юз берадиган сурункали касаллик.

АРТЕРИЯ [юн. arteria – нафас йўли; aertereo – сақламоқ] анат. Кислородга тўйинган қонни юракдан аъзолар ва тўқималарга элтувчи томирлар. *Ўпка артерияси.* Қўз артерияси. Артерия босими.

Үйқу артерияси Бўйин бўйлаб кетган катта қўш артерия.

АРТИЗАН с.т. айн. артезиан. Улар қудуқдан сугоради, энди бизга атаганиям бордир. *Қани у, артизан деган матоҳинг, ўртоқ Махсумов.* М.М. Дўст, Лолазор.

АРТИКЛЬ [лот. articulus – нутқ қисми, бўлаги] тлиш. Баъзи тилларда отнинг олди-дан кўшилиб, унга аниқлик ёки ноаниқлик ва б. маъноларни бағишлайдиган кўрсаткич. *Аниқлик артикли.*

АРТИКУЛ [лот. articulus – бўлим, қисм] 1 Баъзи қонун ва расмий хужжатларда маҳсус модда.

2 Маҳсулот, товар тури, шунингдек, унинг рақамли ёки ҳарфий ифодаси.

АРТИКУЛЯЦИЯ [лот. articulatio < articulare – аниқ талафуз қилмоқ] 1 тлиш. Нутқ аъзоларининг (лаб, тил ва ш.к. нинг) товуш ҳосил қилишдаги ҳаракат-фаолияти ва ҳолати.

2 Мусиқада: асарни созда ёки овоз билан ижро этиш усули.

АРТИЛЛЕРИЯ [фр. artillerie – тайёр-ламоқ, шайламоқ] 1 Тўп, миномёт ва ш.к. отиш қуроллари мажмуи. Зенит артил-лерияси. *Ўзиорар артиллерија.*

2 Шундай қуроллар билан қуролланган кўшин тури. *Шу чоғ артиллерија қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Тўп-замбараклар, уларнинг тузилиши ва урушда қўлланиши ҳақидаги фан.

АРТИЛЛЕРИЯЧИ Артиллеријада хизмат қилувчи аскар, офицер.

АРТИНМОҚ Артмоқ 1 фл. ўзл. н. Бадан-даги ёки унинг бирор қисмидаги нам, ҳўлни сочиқ, латта билан ишқаб кетказмоқ. *Шо-шилмай, ваннахонага кириб, юз-қўлни ча-йиб, артиниб, шундан кейингина ичкарига ўтди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 айн. артмоқ 3.

АРТИСТ [лот. ars, artis – касб, ҳунар; санъат] 1 Санъат асарларини томошибин-лар учун намойиш қилувчи ижрочи. *Опера артисти. Эстрада артисти.* ■ Концерт ту-гагач, Элмурод артистларни ўз ертўласига тақлиф этди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 кўчма с. т. Бирор иш-ҳаракат, ўйин ва ш.к. ни артист каби ижро этиувчи, унинг ҳади-сини олган, артистга хос хатти-ҳаракат, қи-ликларга эга шахс.

АРТИСТКА Артист аёл.

АРТИСТЛИК 1 Артист касби. *Мурзин.. ўзининг артистлик ҳам қилганини Элму-род билан биринчи марта қўл бериб кўри-шаётганда айтган эди.* Шуҳрат, Шинел-ли йиллар.

2 Артистга хос хатти-ҳаракат, қилиқ (қ. артист 2).

АРТМОҚ 1 Нарса юзасига ўрнашган (илашган, юқсан) кир, чанг, сув ва б.ни ишқаб кетказмоқ. *Хонани супуриб, ҳўл латтада артиб тозалади.* «Ёшлиқ». ..*сан-сариқ олмалардан юрикргони танлаб, белбоғ учига артган бўлди-да, очкўзлик билан карсиллатиб тишлади.* «Ёшлиқ». ..*бейхтиёр думалаб тушган ёшни артиш учун бошини эгди.* С. Зуннунова, Олов. *Ошхонада кўрдим бир бадмасст сатанг Кўл, оғзин артганин нон билан қаранг.* Воқиф. ..*чақалоқнинг териси жуда нозик бўлади.* Шунинг учун чўмилтиргандан сўнг арт-манг, сочиқни баданига аста-аста босиб олинг. «Саодат».

2 шв. Пўстини, пўчогини олмоқ; арч(и)-моқ. *Сабзи артмоқ. Картошка артмоқ.*

3 Ҳўл сочиқ, латта билан бадани иш-қаламоқ (бадани чиниқтириш учун).

АРТРИТ [юн. arthrōn – бўғим + it(is) – яллиғланишни ифода этувчи қўшимча] Бўғимларнинг яллиғланиши.

АРТРОЛОГИЯ [юн. arthro(n) – бўғим + logos – таълимот; фан] Бўғим ва унинг ка-салликларини ўрганадиган фан.

АРУЗ [а. عروض – шеър ўлчовлари, вазн-ларига солиштириб ўлчаш] ад. Шеър тузи-лишида узун ва қисқа бўғинларнинг мъя-лум тартибда алмашиб келишига асослан-ган ва Шарқ назмida, хусусан, ўзбек мум-тоз назмida кенг қўлланган шеърий ўлчов, шеър тизими. *Аруз вазни.* Аруз вазнида ёзил-ган шеър.

2 Шеър вазнлари, ўлчовлари ҳақидаги илм, фан. *Илми арузда сендеқ устоз оз қолди, Вокифга чин мураббий, пири гарон, Чархий.* Вокиф.

АРФА [нем. Harfe < итал. агра] Учбурчак шаклидаги қадимий кўп торли тирнама мусиқа асбоби.

АРФАЧИ Арфа чалувчи созанда.

АРХАИЗМ [юн. archaios – илк, қадимги] тлиш. Маълум давр учун эскирган, истеъмолдан чиқа бошлаган тил бирлиги – сўз, ибора, грамматик шакл. Mac., сурур (севинч), ҳаён (фойда) – лугавий архаизмлар.

АРХАИК Эскирган, истеъмолдан қол-ган. *Архаик сўз.* Архаик ибора.

АРХАР Жуфт түёқлилар туркумига ман-суб ёввойи қўйларнинг умумий номи; ал-

кор, тог күйи. Мөхмөн ўз насибаси билан келди, хұжайин. Бугун әрталаб битта архар отиб эдим! С. Анорбоев, Оқсой. Баланд төг яйловларида яшайдыған архарларнинг галати бир одати бор. «Фан ва турмуш».

АРХЕОЛОГ Археология олими, мутахассиси. Ҳазорасп шаҳри ҳаробаларини тәдқиқ этишини.. устод археолог Яхё Ғуломов бошлаб берди. «Фан ва турмуш».

АРХЕОЛОГИК Археологияга оид. Археологик экспедиция. Археологик қазилмалар.

АРХЕОЛОГИЯ [юн. archaios – қадимғы + logos – таълимот] Қадимий маддий маданият ёдгорликлари асосида ҳалқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи фан. *Археология музейи*.

АРХИВ [лот. archivum ва юн. archeion – муассаса] 1 Эски ҳужжатлар, ёзма ва график ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан шуғулланадиган маҳсус муассаса. *Давлат архиви*.

2 Муассасанинг эски ҳужжатлар, тугалланган ишлар ва ш.к. сақланадиган бўлими. *Институт архиви*.

З Бирор муассаса ёки шахснинг иш фаолиятига алоқадор бўлган ҳатлар, қўлёзмалар, фотосуратлар ва ш.к. йигиндиси, мажмуй. *Ёзувчининг шахсий архиви*.

АРХИВАРИУС айн. **архивчи**.

АРХИВЧИ Архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВШУНОС Архив ишлари бўйича мутахассис олим.

АРХИВШУНОСЛИК Қўлёзмаларни, ҳужжатларни тўплаш, тартибга солиш ва сақлаш, шунингдек, архив иши тарихини ўрганиш, ташкил қилиш каби масалалар билан шуғулланувчи илмий соҳа.

АРХИЕПИСКОП [юн. archi – ясама сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «юқори», «юқори даражা», «кatta» маъноларини билдиради: archiepiskopos – катта епископ] Епископдан юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

АРХИЕРЕЙ [юн. archiereus – биринчи, катта руҳоний] Христиан черковларида: юқори даражали руҳонийлар (епископ, архиепископ ва митрополит)нинг умумий унвони.

АРХИМАНДРИТ [юн. archimandrites] Эрекклар монастири бошлиғининг ва монахларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АРХИПЕЛАГ [юн. arche – ибтидо; бош + pelagos – денгиз] Бир-бирига яқын турган дениз ороллари гуруҳи, ороллар тўдаси.

АРХИТЕКТОНИК Архитектоникага оид. Архитектоник формалар.

АРХИТЕКТОНИКА [юн. architektonike (techne) – қурилиш (санъати)] синт., архит. Санъатда, хусусан архитектурада бир бутуннинг айрим қисмлари ўртасидаги ўйғунлик, мутаносиблик, мослиқ; бадиий элементларнинг ўзаро монандлиги, мослашуви.

АРХИТЕКТОР [юн. architekton – архитектура мутахассиси] Архитектура мутахассиси, бино ва иншоотларни лойиҳаловчи ёки қурувчи мутахассис; мэймор.

АРХИТЕКТОРЛИК Архитектор касби.

АРХИТЕКТУРА [лот. architectura < юн. architektonike] Бино ва иншоотларни лойиҳалаш, қуриш ва безатиш санъати; мэйморлик. Самарқанд архитектураси. Замонавий архитектура. ■ Шаҳар марказида улуғвор архитектура ансамблари барто этилди. «Фан ва турмуш».

АРЧА 1 Сарвдошлар оиласига мансуб, доим яшил бута ёки дараҳтлар туркуми. *Чинор чиримас, арча қуримас*. Мақол.

2 айн. **қорақарағай**.

3 Шу дараҳтнинг янги йил кунларида кесиб олиб безатилган шохи ёки тупи. *Арча ясатмоқ*.

Арча байрами Безатилган арча атрофида ўтказиладиган болалар байрами. *Қишлоқ мактабида ва уйларда арча байрами ўтказишни одат қилган киши ҳам шу эди*. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

АРЧАЗОР Нуқул арча билан банд ер, майдон. *Қўксой ўзанидан кўтарилаётган қуюқ туман.. арчазор устига салобат билан бостириб бормоқда*. С. Анорбоев, Оқсой.

АРЧ(И)МОҚ 1 Пўстини олмоқ. *Жувон Сиддиқжондан пичноқ сўраб олиб, иккита бодрине арчиди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Севаргул қутидаги нақш олмалардан бирини олиб, пўстини арчмай, карсиллатиб тишлади. «Ёшлиқ».

2 Пўстлонини олмоқ, шилмоқ. *Терак пўстлонини арчимоқ*.

АРШ 1 [а. عرش – тахт; шийпон] 1 Осмоннинг энг юқори қавати, юқориси.

2 маж. Энг юқори жой. *Саҳарлар сийнадин оҳу фифоним аришга чиққанда..* Зебинисо.

Арши аъло 1) энг юқори арш. Кўз юмиб очгунча ер ютиб кетдими, ё арши аълого ўтиб кетдими? М. Кўшмоқов, Али Қамбар; 2) маж. юксак жой, осмон, фалак. Ёғимас ҳеч чалпак сабабсиз арши аълодан. Воқиф. **Арши аълого қўтармоқ** Кўкка қўтармоқ, юқори тутмоқ. **Бир вақтлар унинг олдида ўзини арши аълого қўтартган Жамол Карими Улфат** энди ўзининг шеърларини бериб, унинг фикрини сўрап эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

АРИШ II: арш қўлмоқ с. т. Кайф-сафо қилмоқ, айш-ишрат қўлмоқ. **Аввалидан қўра каттароқ арш қилиб юрибди.** Ойбек, Танланган асарлар.

АРИШИН 1 Метрик система жорий қилинганга қадар кўлланган узунлик ўлчов бирлиги (0,71 метрга тенг).

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби; газ, газчўп.

Ўз аршинин билан ўлчамоқ Ўз нуқтаи назари, ўз ўлчови билан баҳоламоқ. Ҳар ҳолда, кимки ким ҳақида ёзмасин, ўша одамнинг ўзига ўхшашини хоҳлайди, бошқача айтгандা, ўз аршини билан ўлчайди. М.М.Дўст, Лолазор.

АРЬЕРГАРД [фр. arrigere – орқадаги + garde – соқчи, кўриқчи] Ҳарбий юриш, ҳужум ёки чекиниш вақтида асосий кучларнинг кетидан борувчи ва уларни душманнинг орқадан келиб ҳужум қилишидан сақловчи аскарий қўшилма, қисм. Учинчи октябрь куни кечаси душман марказ группасининг аръергард қисмлари Чайка дарёси бўйига чиқди.. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРҚИРАМОҚ фольк. Қудратли товуш чиқармоқ, наъра тортмоқ, пишқирмоқ. Арқираган эрдай бўлиб, борди девларнинг устига. «Маликаи айёр». Арқираган шердай бўлиб.. от кўй арабнинг устига. «Юнус пари».

АРҚОН Зифир, каноп, наша пояси толаларидан, ипдан ёки жундан эшиб тайёрланган, боғлаш учун ишлатиладиган буюм; аргамчи. Қил арқон. Жун арқон. Каноп арқон. Илон чаққан ола арқондан қўрқади. Мақол. **Матпано шуни ўйлаб, арқонни омоч дастасига чирмади.** С. Сиёев, Аваз.

Арқон солмоқ этн. Янги келаётган келинчак ўйланин арқон билан тўсмоқ (келин олиб кетаётганлардан пул, рўмол ва ш.к. лар олиш мақсадида). «Арава пойга»-нинг гумбури, аравакашарнинг қўйқириғи, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бо-

раркан, қандайдир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, ўйлга арқон солдилар. Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйнига арқон солгандай айн.** бўйнидан бойлагандай. қ. бўйин. **Арқонни узун ташламоқ** Бирорвнинг ноўрин, ножёя хатти-ҳаракати учун танбех беришда, қўлга олишда шошмай, «ўзига қўйиб бериб» иш тутмоқ. **Арқонни устига ташлаб юбормоқ** Сафдан чиқармоқ, ҳайдаб юбормоқ. Ячейка унинг арқонини устига ташлаб юборган. А. Қаҳҳор, Сароб.

АРҚОНЛАМОҚ Ўтлаш учун узун арқон билан қозиқ ёки бошқа нарсага боғлаб қўймоқ (уй ҳайвонларини). Отни бедапояга арқонламоқ. **Бир дехқон сигирини ёт-зувор четига арқонлаб қўйган экан, илон чақиб ўлибди.** С. Сиёев, Ёруғлик.

АРҚОҚ тўқм. Газламанинг ўриши билан кўндалангига кесишуви илпари. Ўриш-арқоғи мустаҳкам мато ало тўқилгуси. Воқиф.

АРҒАМЧИ шв. Арқон. Аргамчига қил қувват. Мақол. **Кал ўроғи билан аргамчисини бир кўкатнинг тагига беркитибдида, товушини чиқармай ётаверибди.** «Зумрад ва Қиммат».

АРҒИМЧОҚ 1 Дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига икки учини боғлаб осилган арқон; ҳайнчак. Аргимчоқ солмоқ. Аргимчоқ учмоқ.

2 Умуман, шундай учиб ўйнаш учун ишланган мослама, курилма. ..арғимчоқларни тўла таъмирдан чиқариб, болаларга ҳадя этишиди. Газетадан.

АРҒУВОН [ф. ارغوان] 1 Ёғоч ўймакорлигига ишлатиладиган, баҳорда очиладиган қирмизи гулли бир дараҳт (бурчоқдошлар оиласига мансуб дараҳтлар туркуми). **Ибодилла.. отни бино олдидағи қатор аргувон дараҳтларининг бирига боғлаб қўйди.** Ҳ. Фулом, Машъял.

2 Шу дараҳтнинг гулига ўхшаш, қирмизи ранг. Аргувон юз. Аргувон шафақ. **Юзларинг олмадек ёнар, гунчай аргувонмусан.** Машраб.

АРҒУВОНИЙ Аргувон гули рангли. Кўиди уфқининг пиёласига Аргувоний бодасини шом. «Ёшлик».

АРҒУМОҚ, аргумоқ от Зотли чопқир отларга берилган умумий ном. ..баҳмал ёп-қичли аргумоқлар кўкка сапчиди. С. Сиёев, Аваз. **Остимда ўйнайди аргумоқ отим.** «Маликаи айёр».

АСАБ [а. عصب – нерв; пай, томир] 1 *анат. физиол.* Бош ва орқа миядан барча аъзоларга тарқалган ва уларнинг фаолиятини бошқариб турадиган жуда ингичка нерв томирлари тизими ва шу томирларнинг ҳар бири. Ўзи ёш, асаблари бутун. С. Зуннунова, Олов.

2 Организм фаолияти ва инсон хатти-ҳаракатларини ўз ичига олган шундай тизимлар мажмуи.

3 Шу тизимлар мажмуининг ҳолати. *Бошнинг тараң асаблари бўшашиб, енгил тортди-да..* А. Мухтор. Бўронларда бордек ҳаловат. Гўзал манзара руҳингизни бардам, асабларингизни осойишта қиласди. «Саодат».

4 Асабий ҳолат. *Адолат асабдан титраб, бошини ушлаб, ўтириб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Асабига тегмоқ Асабини қўзғатмоқ, гижинтироқ, жигига тегмоқ. У *Карим билан Мехрини мақтаб, Қодировнинг асабига текканини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Асаби бузилмоқ Кайфияти ёмон томонга ўзгармоқ. *Бўлар-бўлмасга асанг бузилмасин.*

АСАБОЗЛИК Асаб билан ўйнашиш. Э, каттаконинг билан қўшмозор бўл, деб ўйлади Яхшибоев, бунақа асаббозликда соғайиб бўладими. М.М.Дўст, Лолазор.

АСАБИЙ 1 Салга асабийланаверадиган, бўлар-бўлмасга қизишиб, тутикаиб кетадиган; зардаси тез, жizzаки. *Асабий киши. Асабий бола.* ■ *Отам асабий одам эди.* Шундай бўлса ҳам, мени қаттиқ урмаган ва ёмон.. сўқмаган эди. С. Айний, Эсадаликлар.

2 Асабларнинг кўзғалиши билан боғлиқ. *Асабий ҳолат. Асабий товуш.* ■ *- Бегонадан ҳам баттарсиз!* – қизишиб кетган Холиснинг лаблари асабий титради. С. Нуров, Нарвон. Юзини асабий тимдалаётган онаси-нинг аҳволига ачинибми, аёл жаҳлдан тушди. «Ёшлик».

АСАБИЙЛАНМОҚ айн. **асабийлашмоқ**. -Нима қилай, қўлимдан келган бутун яхшиликни қилиб кўрдим, – чой хўплади *Махмудов ва асабийланиб, титраб, газаб билан сўзида давом этди.* Оидин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

АСАБИЙЛАШМОҚ Асаби қўзғамоқ, асабий ҳолатли бўлмоқ. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У

нимадандир асабийлашиб, тез-тез қошини чимирап, ўшинга тезроқ якун ясашга ошиқар эди. Н. Аминов. Қаҳқаҳа.

АСАБИЙЛИК Асабий ҳолат. Элбек ўз кабинетига қайтгандан кейин асабийлик билан нари-бери юриб, узоқ ўлади. А. Мухтор, Тугилиш.

АСАБИЯТ 1 айн. **асаб**. *Унинг асабиятга тегувчи.. сўзлари ҳар куни Саидийнинг еганини заҳар-заққумга айлантирасди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Асабий ҳолат; асабийлик. [Ҳакимбой-ваччанинг] *Ранги ўчган.. ҳаракатларида қўрқув ва асабият.. сезиласди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АСАД [а. آساد – арслон, шер] 1 (А – каттама) астр. Ўн икки буржнинг бири, Саратон ва Сунбула буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида бешинч ойнинг арабча номи (22 июль – 21 август оралиғига тўғри келади). Кекса паҳтакорларимиз «асад – гўзани ясат» дейдилар. Саратонда сув қўй, Асадда тинч қўй. Мақол.

3 Асад (эрраклар исми).

АСАКА (А – катта ҳарф билан) Жой номи.

Асакаси кетмайди Кам бўлиб қолмайди. Шу ердан жой ажратилса, кимнинг асакаси кетибди.. Газетадан.

АСАЛ [а. عسل] 1 Ўсимликлар гулидаги шира (нектар)нинг ишчи асаларилар организмида қайта ишланишидан ҳосил бўладиган ширин, суюқ озиқ маҳсулоти. *Мехнат қилиб топганинг – қанду асал топганинг.* Мақол. ■ ..кунига уч маҳал бир стаканига бир ош қошиқдан асал аралаштириб ичган маъқул. «Саодат».

2 кўчма Жуда ширин нарса ҳақида. Куз ойлари бошланишида бу ерда ҳовли атрофидаги етинқираган мевалар, сўридаги ҳусайнни узумлардан асал томиб туради. Туйгун, Дўстлик севинчлари. Ҳа, ўзимизникидан: *Қорабулоқнинг.. сувини ичади-ю, асал бўлиб кетмайдими?* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Асал (хотин-қизлар исми).

АСАЛАРИ Ўсимликлар нектарини йигиб, асалга айлантирувчи ари. *Асалари ўзининг ҳалокати билан атроф мухит зарарланганлиги ҳақида ташвиши хабар беради.* «Фан ва турмуш».

АСАЛАРИЧИ Асал олиш учун асалари урчитиш, уни парвариш қилиш билан шугулланувчи шахс; асаларичилик мутахассиси.

АСАЛАРИЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг асал олиш учун асалари урчитиш ва уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи тармоғи. Янтоқ қишлоқ хўжалигига ем-хашак сифатида ишлатилиши билан бирга асалари чиликда ҳам асқатади. «Фан ва турмуш».

АСАР [а. اسر – аломат, белги, нишон] 1 Бирор нарсадан қолган ёки ундан дарак берувчи белги. ..танада ҳасталик, шикастланиши ёки зарарланиши белгиларидан асар ҳам йўқ эди. Газетадан. Илгарилари анҳорларни тўлдириб оққан зилол сувлардан бугун асар ҳам йўқ. Газетадан.

2 Киши ёки нарса ҳолати, фаолиятини ўзгартирувчи ташқи омил; таъсир. Асари тегмоқ. Асари урмоқ.

Асар қилмоқ 1) таъсирини ўтказмоқ, таъсир қилмоқ. Дори асар қилмади. ■ [Кумуш:] ..айниқса мусофиричилигим ёмон асар қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Отнинг ориклиги асар қилиб, ғадир-будур ерга бориб, суруниб ўқилди. “Гўрўғининг туғилиши”; 2) кўчма қаттиқ тегмоқ; нашъя қилмоқ. Абдулазиз баққолга қайнисининг ундан ҳазар қилгандай, “баққол” деб сансирағ гапириши қаттиқ асар қилди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ижодий меҳнат маҳсулни. Адабий асар. Босма асар. Илмий асар. Саҳна асари. Музыка асари. Танланган асарлар тўплами. Асар ёзмоқ. Асар яратмоқ. ■ Отажон Ҳошимовнинг кўп асарлари, суд ишига ҳеч қандай алоқаси бўлмаса ҳам, ўйқотилди. «Фан ва турмуш». Рассом 50 йиллик ижоди давомида кўплаб графика асарлари яратди. Газетадан.

АСБЕСТ [лот. asbestos – ўчмайдиган, емирилмайдиган] Ўтга чидамли, кислота ва ишқор таъсир қилмайдиган, иссиқлик ва электрик ўтказмайдиган толали минерал; тошпахта.

АСБОБ [а. اسباب – сабаблар] Умуман, фаолиятда ишга солинадиган, фаолият учун хизмат қиласидиган нарсалар: қурол-яроғ, уй-рўзгор буюмлари ва б. Уруши асбоблари. Қишлоқ хўжалиги асбоблари. Дурдгорлик асбоблари. Чолғу асбоблари. Жарроҳлик асбоблари, Косибчилик асбоблари. Иситиш асбоблари.

АСБОБ-АНЖОМ [асбоб + ф. انجام – охир, оқибат; ижро] Асбоб ва анжомлар мажмуи. Унинг ўз таърифича, бу сўзлар илгари бизнинг ҳаётимизда мутлақо бўлмай, эндиғина оммалашаётган фанлар ва техника

қуроллари, буюм ва асбоб-анжомларнинг «ўзбекча атамаси» эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АСБОБСОЗЛИК Турли асбоблар ишлаб чиқариш, саноатнинг шу иш билан шуғулланувчи тармоғи. Асбобсозлик заводи. Асбобсозликни ривожлантирмоқ.

АСБОБ-УСКУНА Асбоб ва ускуналар мажмуи. Завод асбоб-ускуналари.

АСЕПТИКА [юн. α – инкор қўшимчаси + septikos – йирингли] Йирингли жароҳатларга инфекция туширмасликка қаратилган чора-тадбирлар тизими.

АСИЛ [а. اصیل – насли, зотли] 1 Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф (қалбаки, паст эмас). Асил мол. Асил шоини. Асил буюм. Асил айнимас, айниса ҳам чиримас. Мақол. ■ Оёққа ҷулғов қилсанг ҳам, асил ишак бўз бўлмас, деб шуни айтади. А. Мухтор, Кумуш тола. Кен қолинг, лалми қовун, мармар тарвуз, сабзининг асили. Газетадан.

Асил тош Қимматбаҳо тош (мас., лаъл, зумрад, бриллиант).

2 кўчма Яхши хислатларга, фазилатларга эга бўлган; олижаноб, бебаҳо; соф, пок. Асил одам. Асил фарзанд. ■ [Комилов Қодирга:] Яна бўрк ол десам, бош олиб юрма! Дадавой ака каби одамлар бизга керакли одамлар. Ҳатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асил кўринади. Уйғун, Навбаҳор.

3 Асил (эркаклар исми).

АСИЛЗОДА Феодал ва буржуа-дворян жамиятида: юқори табақали зотларга мансуб шахс; оқсуяк.

АСИММЕТРИК Симметрик бўлмаган, симметриясиз; зид. **симметрик**.

АСИММЕТРИЯ [юн. asymmetria – ўлчови бир хил эмаслик] Симметриянинг йўқлиги ёки бузилганлиги; симметриясизлик; зид. **симметрия**.

АСИР [а. اسیر – тутқун, банди; мафтун, шайдо] 1 Уруш вақтида душман қўлига тушшиб, озодликдан маҳрум бўлган шахс; банди. Асир олмоқ. Асир тушмоқ. Асирларни алмашмоқ. ■ Турдиев асирни тўғри баталён штабига олиб жўнади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. -Кўрбоши қани? – деб сўради Ботирили ҳамон кўйл кўтариб турган асирлардан. Ҳ. Гулом, Машъял. Тўхона қурилишида, биз билан бирга, асир тушган австралиялик солдатлар ҳам ишларди. А. Толибов, Ҳақиқат енгди.

2 кўчма Тутқун, банди ҳолатида яшовчи шахс. Тўрт девор асир бўлиб ўтирган аёл-

лар бундай пайтларда каттакон боғда қафасдан чиққан қуш сингари яйрап. Х. Ахропова, Орифнинг давлати.

З кўчма Бирор кимса ёки нарсага ўзини бутунлай топширган, унинг «кули» ҳолатидаги шахс. Мана шу кундан бошлаб йўлчи шу қизнинг асири, мафтуни бўлди. Ойбек, Танланган асралар.

Асири қилмоқ (ёки этмоқ) 1) душманни кўлга туширмоқ, асири олмоқ; 2) кўчма ўзига тортмоқ, жалб этмоқ, мафтун, шайдо қилмоқ. У [Халоват] хаёл суруб қолди, эҳ, хаёллар.. сиз кишини асири этишига нақадар устасиз. Н. Орифжонов, Халоват.

АСИРА Асири аёл. Ҳасан ота ўлгач, Соjида чин етимлик гирдобида асира бўлди. П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

АСИРЛИК Асири ҳолат. Асирилик даҳшатли ўлимдан ҳам кучлироқ эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АСКАР [а. عسکر – лашкар, қўшин] 1 Ҳарбий хизматдаги шахс. ..бир гурӯҳ ота-оналар Қашқадарё вилоятидаги аскарларнинг ҳаёти билан танишиши мақсадида келдилар. Газетадан.

2 Давлатнинг қуролли кучлари мажмуюи ёки уларнинг бир қисми; қўшин, армия.

Отлик аскар тар. Иккинчи жаҳон урушидан олдин от билан хизмат қилувчи аскар, қўшин. Қоронгидаги отлик аскарларнинг қанчалигини билмаган эканман.. Файратий, Унутилмас кунлар. **Қизил аскар тар.** Совет армиясининг ва унга мансуб жангчининг урушдан олдинги номи.

АСКАРБОШИ Катта аскарий қисм бошлиғи, саркарда. Остонақул доддоҳ ва аскарбошилар қиличларини пешоналарига тўғрилаб таъзим қилдилар. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

АСКАРИЙ Аскарга, қўшинга оид, ҳарбий. Аскарий қисм. Аскарий қўшилмалар. ■ Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят, Аҳмаджон аскарий хизматга чақирилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АСКАРЛИК Ҳарбий хизмат, аскар хизмати. Аскарликка олмоқ. Аскарликка чақирмоқ. ■ Аниқ билган одамларнинг айтишига қарагандо, Мадрайим аскарликка ўзи ариза берган ва ҳатто бунинг кетидан хийла овора бўлган экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Улар аскарликка от тайёрлаши керак экан. С. Сиёев, Ёруғлик.

АСКАРЧА рвш. Ҳарбийларча, ҳарбий-часига. Аскарча юриши.

АСКЕТ [юн. asketes – машқ қилувчи; зоҳид] Аскетизм тарафдори, тарки дунё қилган киши; зоҳид.

АСКЕТИЗМ 1 Ҳамма дунёвий нарсалардан воз кечиши, тарки дунё қилишни, зоҳидликни тарғиб қилувчи диний-ахлоқий назария.

2 Эҳтиёжларни қондиришдан, ҳаёт лаззатларидан, ҳамма дунёвий ишлардан, баҳтсаодатдан воз кечиши, тарки дунё қилиш; зоҳидлик, гўшанишинлик.

АСКИЯ [а. ازکیا (бирл. بزرگ) – зийраклар, закийлар] 1 Ўзбек ҳалқ оғзаки ижодининг бир жанри бўлиб, унда сўз ўйинига, қочириқларга асосланган ҳолда икки ёки ундан ортиқ киши ёки тарафлар мусобақалашади. Аския, одатда, тўй-томоша, сайл, зиёфат каби йигинларда ўтказилади. Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини бутқул унумтиб, роса кулишдик. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Латифа, лоф, аския, топишмоқ ва мақол жанрлари янги воқееликни ўзига хос ихчам шаклда акс эттиради. «ЎТА».

Аския айтишмоқ Шундай мусобақада (аскиядага) тарафкаш сифатида қатнашмоқ. **Аския қилмоқ** 1) айн. аския айтишмоқ; 2) сўз ўйини, қочириқлар билан масхара, майна қилмоқ.

2 с. т. Аскиябоз, аскиячи лақаби.

АСКИЯБОЗ Аскияга уста, аския айтишини яхши кўрадиган ва айтадиган одам. Аскиябоз ва масхараబозлар тўй мабракасига жон киргизиб турди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСКИЯБОЗЛИК Аския айтишиш. Мулла Наби.. чапани йигитлар билан чойхонадан чойхонага юриб, аскиябозлик, улфатчилик билан умр кечира бошлади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. ..ҳазил-хузул, кўлги, ана аскиябозлигу мана аскиябозлик. «Ёшлик».

АСКИЯЧИ айн. аскиябоз. Буларга.. колхозчи ҳаваскор ашулачилар, ўйинчилар, қизиқчилар, ниҳоят, тарафма-тараф аскиячилар қўшилиб, концерт қоронги тушгунча давом этди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АСЛ [а. اصل – келиб чиқиши] от 1 Келиб чиқиши, келиб чиқиши эътибори билан қарашлилиги; насли, таги. Мен аслимни, чўпон,

сенга айтанин, Кўхи Қофда Ойша пари боласи. «Ойсулув». Мадамининг асли кимлигини, Тожибой уни қачондан танишини сурishi тирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келиб чиқсан (асос) жойи. Асли тошкентлик. — Мен ҳам дехқон боласиман. Аслимиз Қудашдан. А. Қаҳхор. Қўшчинор чироқлари.

3 Яратилишдаги, бош, дастлабки. Асл нусха. — Бундан икки йил аввал хон саройининг ички бинолари таъмирланаб, асл ҳолига қайтарилган эди. Газетадан.

4 сфт. Чин, чинакам, ҳақиқий. Асл муддоа. Асл ном. — Отабек, уялмай, тортишнай жавоб берингиз, бу гал Тошкентдан чиқшинингиздаги асл мақсадингиз нима эди? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Билим олишига асл йўл энди очилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АСЛАН [а. اصلأ - аслига кўра] кам қўлл. Келиб чиқиш жиҳатидан, насл-насаб томонидан.

АСЛАХА [а. اسلخ - қуроллар] Урушжанг қуроллари, қурол-яроғ. Уруш аслаҳалари. Ҳарбий аслаҳа. — Лашкарлар.. ёв-яргини ғамлаб, ҳар ким ўз аслаҳасини олиб, жўнашга ҳозирлик қўрди. «Маликаи айёр».

АСЛАХА-АНЖОМ Уруш-жанг учун керакли қурол-яроғ ва анжомлар. -Тўгри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин янги кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди,— деди генерал. Ойбек, Кўёш қораймас.

АСЛАҲАҲОНА 1 эск. айн. арсенал 1.

2 кўчма Уруш эҳтиёжлари учун яроғ-аслаҳа ва керак-яроғлар етказиб берадиган база. Бунинг устига, Афғонистон ҳудуди ва ҷегаралари назорат қилиб бўлмайдиган қурол-яроғ аслаҳаҳонасига айланган. Газетадан.

АСЛИ 1 Асл с. З-ш. шакли. Одамларнинг яхиси — ғазаби секин келиб, аслига тез қайтадиганидир. «Фан ва турмуш».

2 айн. асл 1, 2. Ҳилолий Равшонбекнинг асли зотини сўраб.. бир сўз деди. «Гўрўғлиниң туғилиши». Асли ўсган ерим менинг Кўйистон. «Маликаи айёр».

3 Ҳақиқат эътибори билан; аслида. Қарови буздан бўлгани билан.. мол асли Жовливойники.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Гапнинг қисқаси, таомилимизда асли бор бўлиб, сўнгги даврларда истеъмолдан чиқиб кетган. Газетадан.

4 Одатта кўра, табиатан; аслида. Дадам асли хотами онда-сонда ёзади. С. Сиёев, Ёруглик.

5 мод. с. взф. Фикрнинг тўғрилигини (сўзловчининг шундай муносабатини) билдиради; аслида. Асли, либос эмас, улугдир одам.. Воқиф. Асли, одам насли девдан улугдир.. «Маликаи айёр».

АСЛИДА айн. асли 3-5. Аслида бу хурсандчилик Рамазон ойи кириб келиши билан бошлилади, десам муболага бўлмайди. Газетадан. Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгил сўраш учун борилади, аслида. Газетадан.

АСЛИЙ: аслий сифат тлиш. Предметнинг белги-хусусиятларини бевосита англатувчи сифат, туб сифат (мас., оқ, яшил, енгил, иссиқ, совук).

АСЛО [а. اصل - бутунлай.. эмас] юкл. Таъкид, кучайтирув ифодалайди. Асло мумкин эмас. — Ҳаёсизда ор бўлмас, асло вафодор бўлмас. «Кўшиқлар». Зебихоннинг отаси қизининг нозига қарайдиган кишими? Йўқ, асло йўқ! Чўлпон, Кеча ва кундуз. Юртим, сенга шеър битдим бу кун, қиёсингни топмадим асло. А. Орипов.

АСНО [а. اسن - замон, вақт; замон ораси] кт. кўм. (асно, аснода, асносида шаклларида) Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган вақтга оидликни билдиради. ..ғайришурорий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди. «Ёшлик». Суҳбат асносида ён чўнтағидан маҳорка олиб, оддий қофозга авайлаб ўрай бошлади. Газетадан. Шу аснода бир қора мушук лип этиб, ўзини ташқарига олди. «Ёшлик».

АСО [а. اس - таёқ, ҳасса] эск. айн. ҳасса. Соялар тагида — дилкаш сухбатда Асога суюнган кексалар қатор. Миртемир.

АСОВ 1 Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ювош тортмаган. Асов тия. — Кулги учун бўлса керак, ноиб.. уни асов бир отга миндирган эди. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. Чўлга ўрганган асов қўй оғилини бузиб юборгудай тиширичилайди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

2 кўчма Инсон иродасига бўйсундирмалмаган, жиловланмаган (табиат кучлари ҳақида). Норин. Шўх дарё, асов дарё. Тумқич бермас телба дарё. Н. Сафаров, Оловли излар.

АСОРАТ 1 [а. اسارت - асирилик, тутқунлик] Озодлик (эрк) дан маҳрумлик, тутқунлик. [Фурқат] Жуда кўп асарларида зулм ва асорат иссанжаларida инграган меҳнаткаш халқнинг орзу-умидини куйлади. Газета-

дан. Адолат бошингга озодлик байроғини илди, Асоратдан қутулган меҳри дарё, меҳрибон ўлкам. Воқиф.

АСОРАТ II [а. سارت – излар; қолдик] 1 Одатда, салбий татьсир. Узоқ, оғир йўл ва жадал юришининг асорати бўлса керак, отларнинг сагриси совундай кўпиреб турибди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 тиб. Бирор нарсадан қолган ёмон оқибат; асар. Групп ва у қолдирадиган асоратнинг олдини олиш учун қўйидагиларга эътибор бериш лозим. Газетадан. Аёллар болани олдиришига.. шошилишади-ю, бунинг қандай асоратлар қолдириши ҳақида ўйлаб ҳам кўришмайди. «Саодат».

АСОС [а. اساس – негиз; манба] 1 Нарсанинг барча қисмларини тутиб ёки кўтариб турувчи қисми, таянчиги. Шамдон асоси. Станок асоси.

2 Ижтимоий ҳаёт ёки табиат ҳодисаларининг негизини ташкил этган нарса; таянч, негиз, пойдевор. Илмий асос. Назарий асос. ■ Ижодий меҳнат қадр-қимматининг хуқуқий асосларини яратиши керак. Газетадан.

Асос солмоқ Асосини яратмоқ, юзага келтирмоқ. Шаҳарга асос солмоқ. ■ Демак, бундан беш минг йил муқаддам асос солинган дехқончиликда шоли ҳам бўлиши керак. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик. Камол Иқоний асос солган иқония тармоғи тарикат шаҳарасининг Зангиота тармоғидан бошлигади. «Фан ва турмуш».

3 (фақат кўпл. шаклида) Бош қоидалар, элементлар, асосий принциплар. Фан асослари. Кимё асослари.

4 Содир бўлган ёки қилинган иш-ҳаракат, айтилган фикр ва ш.к. ни далилловчи нарса. Мен бу йигитнинг ишини текшириб кўрдим. Маҳкамни айблашга асос тополмадим. Н. Сафаров, Ўйғониш. -Ишонишга асос бор, – деди Рамазонов дадишилик билан. «Шарқ юлдузи».

5 ким. Кислоталар билан ўзаро таъсиридан ҳосил этадиган бирикма.

АСОСАН рвш. 1 Асос эътибори билан, умуман олганда. Тўғон участкасида ер иши асосан битди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Республикаизда кўп болали оналарнинг катта қисми асосан қишлоқларда яшайди. «Саодат».

2 (ж.к. с. билан) кўм. взф. Сабаб, асос муносабатини билдиради; кўра, биноан. Қонунга асосан. Буйруққа асосан бажармоқ.

АСОС(И)ДА 1 Асос с. ў-п к. шакли. Бу гапнинг асосида жуда кўп маъно бор. Сўзлашувдан.

2 кўм. взф. 1) сабаб, асос муносабатини (маъносини) билдиради; кўра, биноан. Қонун асосида. Лойиҳа асосида қурмоқ. ■ Жамиятимизнинг рисолаидагидек қонунлари асосида яшаши ўрганяпмиз. Газетадан.; 2) ҳаракат-ҳодисанинг йўли, тарзини билдиради; йўли билан. Шу асосда. Шерикчилик асосида. ■ ..институтларнинг ташкилот ва муассасалар билан хўжалик шартномалари тузиш асосида олиб бораётган тадқиқотлари кўлами тобора кенгаймоқда. «Фан ва турмуш».

АСОСИЙ 1 Аҳамият эътибори билан муҳим, бирламчи. Асосий вазифа. Асосий масала. ■ Конкурсда ёш тадқиқотчиларнинг дикқати фан ва техниканинг энг асосий ўйналишиларига қаратилгани намоён бўлди. «Фан ва турмуш».

2 Асос ҳисобланувчи, асосида ётувчи, белгиловчи. Асосий фонд. Асосий хуросалар. ■ Мумдан ясалувчи валиклардан нусха олиб бўлмайди, фонографнинг асосий камчилиги ана шунда эди. «Фан ва турмуш». Чекиши энг оғир касаллик – қон томирларининг тиқилиб қолишига асосий сабабчи ҳисобланади. Газетадан.

3 Шахсни иш-фаолият жиҳатдан белгиловчи, унинг ҳаёти асосан боғлиқ бўлган. Асосий касб. Асосий иш жойи.

4 ким. Асос ва кислоталарнинг ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар. Асосий тузлар.

АСОСЛАМОҚ 1 Далил-исботлар билан мустаҳкамламоқ. Ўз фикрини асосламоқ. Лойиҳани асосламоқ. ■ Арасту [Аристотель] Ернинг шарсимион тузилиши ҳақида ги таълимотни кенгайтирди ва асослади. «Астрономия».

2 кам кўлл. Асос солмоқ, пойдевор қурмоқ, бошлаб бермоқ.

АСОСЛАНМОҚ 1 Асосламоқ фл. мажҳ. н. Даъво тўла асосланди. Асосланмаган мулоҳаза.

2 Асосида иш кўрмоқ; таянмоқ, суюнмоқ. Мана шу ўлка сунъий сугоришга асосланган энг ҳосилдор дехқончиликнинг ватани бўлган. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик. Аёлнинг берган таъриф ва тафсилотларига асосланиб, ҳожатбарор «юлдуз»ни тутиб келтиришиди. Газетадан.

АСОСЛИ 1 Етарли асосга эга бўлган, далиллар билан мустаҳкамланган, исбот қилинган. Асосли хуроса. Асосли даъво.

2 Асоси, таянч қисми бўлган. Чўян асоси лампа.

АСОССИЗ 1 Етарли асоси бўлмаган, далиллар билан мустаҳкамланмаган. *Асоссиз хуолоса. Асоссиз таъна. Асоссиз далил. Асоссиз хуомнираш.*

2 Ноҳақ. Асоссиз хафа бўлмоқ.

АСОСЧИ Бирор нарсага асос солтган, пойдевор қурган шахс; бирор нарсани барпо қилган, таъсис этган ёки бошлаб берган киши; яратувчи. *Бутун дунё олимлари Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг сафдошларининг фанга улкан ҳисса қўшганликларини тан олиб, уларни жаҳон илм-фани асосчилари сифатида ҳурмат қиласидар.* Газетадан.

АСОТИР [ا. اساطير – ривоятлар, үйдирмалар] Ривоятлар. ...Жамишид афсона ва асотирларини ўқигандаги жуда ҳам жонли чиқарди. А. Қодирий. *Фирвонлик Маллайой. Илонлар жаҳон халқларининг қадимий тасаввурлари ва асотирларида сезиларли ўрин тулади.* Газетадан.

АСОТИРИЙ Асотирга оид, ривоятларга асосланган, турли афсона, нақллар асосидаги. *Биз қўнида ажоддодларимизнинг асотирий дунёқарашидаги илон томеми билан бевосита боғлиқ айрим саҳифалар билан танишамиз.* Газетадан.

АСП [ف. اسب – от] 1 шв. От. *Майдонда ўйнаткин аспу тозингни. «Равшан».*

2 шахм. От шаклидаги сипоҳ; от. Аспни юрмоқ.

3 айн. от II 2. Унинг ўили асп.

Асп ўили айн. от ўили. қ. от, ўил.

АСПАЛАСОФИН с. т. қ. асфаласофилин.

АСПЕКТ [лат. aspectus – нуқтаи назар; кўриниш] Нарса-ҳодиса, тушунча ва ш.к. нинг ўрганилишига асос бўладиган нуқтаи назар. *Масалани турли аспектда текширмоқ.*

АСПИЖАЛЛОБ [ف.+ا. اسب جلاب – от сотиб олиб келувчи] эск. От олиб сотувчи савдогар.

АСПИРАНТ [лат. aspirans, aspirantis – интилувчи] Аспирантурада шуғулланувчи, яъни номзодлик диссертацияси устида иш олиб борувчи шахс. ...*Институт биносига кирди-да, тўйна-тўғри аспираントлар ўтирадиган умумий хона эшигини очди.* Мирмуҳсин. Умид.

АСПИРАНТКА Аспирант аёл.

АСПИРАНТУРА Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми, олий малакали илмий ва илмий-педагогик ходим-

ларни (фан номзодларини) тайёрлаш тизими. *Аспирантурага қабул қилинмоқ. Аспирантуруни тамомламоқ.*

АСР I [ا. عصر – давр, замон] Юз йиллик давр, юз йил. *Йигирманчи аср. ■ Ўтган асринг сўнгги кузи Қорабулоққа очиқ чехра билан келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу дараҳтлар бир неча аср умр кўрган. Ойбек, Нур қидириб.*

АСР II [ا. عصر – тушдан кейинги, қўёш ботишига яқин вақт] Қўёш ботиши чоғидан бир соатча олдинги пайт ва шу пайтда ўқилалигидан намоз. Кечки соат тўртлар, асрдан бир оз эртароқ ҳукумат аскари билан ҳалқ орасида уруш бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баззоз дўконини катта ўғлига қолдириб, ҳар кун аср намозини уйига келиб ўқир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

АСРАМОҚ 1 Ёмон таъсирандан, салбий ҳодисадан ҳимоя қилмоқ. *Мақсадимиз элни асраш. ■ Шундан бўён Үнсин ўнглайди. Шокир ота: «Золимнинг зулмидан асра!» деб Ўлчи учун қайғуради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ бўлиш ва ш.к. га қўймай, эҳтиёт ҳолда тутмоқ. *Ўғли Муҳаммад Расул Мирзабоши отасидан қолган ва ўзи тўплаган икки мингдан зиёд.. китобларни ҳеч кимга бермай, келажак учун асрайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Оролни асраш комитетининг ташабbusи билан Ўзбекистон мелиорация ва сув хўжалиги вазири К. Санаев билан учрашув бўлиб ўтди.* Газетадан.

3 Бирор мақсадда парваришлаб қарамоқ; боқмоқ. *Мол асрамоқ. Куш асрамоқ.*

АСРАНДИ Бошқа ота-она қарамогига, фарзандлигига олиб тарбия қилинган. *Асранди бола. Асранди ўғил. Асранди қиз. ■ Лиза ўн учга кирган бўлса ҳам, ўзининг асранди эканлигини мутлақо билмайди.* Н. Назаров, Замон.

АСРДОШ Бирор шахс билан бир замонда, бир даврда яшаган ёки яшаётган шахс; замондош. *Навоийнинг асрдошлиари.*

■ Эй, жаҳонга арзиган инсон, Асримизга асрдош бўлган, Кўнглимиизга чин сирдош бўлган. Э. Аббос.

АСРИЙ кт. Асрлар бўйи яшаб, давом этиб келаётган. *Асрий обидалар. Мехнаткашларнинг асрий орзулари.* ■ Чўққиси булутлардан ошган асрий тоғлар, ер юзига мангу нур сочиб турган тўлин ой ва чарақлаб

турган сон-саноқсиз юлдузларга ҳасад билан қарайди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АСРОР [а. اسرار – сирлар] 1 эск. кт. Сир; сирлар. Зайнаб энди ўз асрорини, Армонини, истак, зорини Опасига этиб ошкора, Қилмоқчидир дардига чора. Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон. Сергей Қобилнинг юрагида кўмилиб ётган сиру асрорини билиши учун олисдан гап бошлишга қарор берди. Ҳ. Гулом, Машъял.

2 Асрор (эркаклар исми).

АСРЧИЛИК: ўрта асрчилик Тарихда 5–15-асрларни ўз ичига олган давр ва шу даврга хос ҳамма нарса. *Мавзу устида узоқ.. сўзлаб, шеърдаги экслик, ўрта асрчилик, сунъийликка кескин қарши чиқди.* Ойбек, Нур қидириб.

АССАЛОМ [а. السلام – тинчлик; соғлиқ] 1 Тўғри шакли: ассалому алайкум қ. алайкум.

2 Салом йўллов, қутлов шакли. *Ассалом, тошкентлик уста пахтакор, Мирзачўл бағрига келтирдинг баҳор.* А. Пўлат.

АССАМБЛЕЯ [фр. assemblee – мажлис, ўйнилиш] 1 Халқаро ташкилотларда баъзи раҳбарлик органлари номи (мас. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси).

2 Йиғилиш.

АССИМИЛЯЦИЯ [лот. assimilatio – ўхшатиш, қиёс, тенглаштириш] 1 биол. Ўсимлик ёки жонивор организми фаолияти жараённида ташқаридан қабул қилинган моддаларнинг ўзлашиши, сингиши, ҳазм бўлиши; ўзлаштирилиши, сингдирлиши, ҳазм қилиниши.

2 Бир халқ (ёки унинг бир қисми)нинг бошқа бир халқ урф-одатларини, маданийти ва тилини ўзлаштириб, ўз тили, маданийти ва миллий онгини йўқотиши натижасида ўша халққа қўшилиб кетиши.

3 тлш. Бир товушнинг бошқа бир товуш таъсирида ўхшашлик (бир хиллик) томон ўзгариши. Масалан: ошиши < ошини, туссиз < тусзиз.

АССИСТЕНТ [лот. assistens, assistentis – қатнашашётган, ёрдамлашашётган] 1 Мутахассиснинг ёрдамчиси. *Профессор ассистенти.* ■ -Курсини берироқ суринг, – деди ассистентга кўзини аппаратдан узмаган холда. Ҳ. Аҳмар. Омонат.

2 Олий ўқув юртларида кичик ўқитувчилик лавозими ва шу лавозим эгаси.

АССИСТЕНТЛИК Ассистент иши, лавозими. *Ассистентлик қўимоқ.*

АССОРТИМЕНТ [фр. assortiment – терма, йифма, тўплам, сараланган] Товарларнинг турли хиллари, номлари ва навларига кўра тўплами. *Корхонани реконструкция қилиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментини кенгайтириши бўйича дадил қадам ташланди.* Газетадан.

АССОЦИАЦИЯ [лот. associatio – қўшилма, бирлашма] 1 Умумий мақсадга эришиш учун тузилган уюшма, иттифоқ. Ўзбекистон Бухгалтерлар ва аудиторлар ассоциацияси сизни ўқишига тақлиф қиласди. Газетадан. Ассоциациянинг асосий вазифаси йўлбошчимиз судлар фаолияти моҳиятини тубдан ўзгартириши борасида қўйган вазифаларни изчилик билан бажаришдан иборатdir. Газетадан.

2 исх. Нерв-мия фаолияти билан боғлиқ бўлган алоҳида психик актлар, яъни тасаввурлар, фикрлар, ҳис-туйгулар орасидаги боғланиш ва шу боғланишга асосланган идрок. Ўхшашлик натижасидаги ассоциация.

АСТА рвш. 1 Паст тезлик билан; секин. Шоқосим ўрнидан турди, этагининг чангини қоқиб.. ўз чайласи томон аста жўнади. Ойбек, Танланган асарлар. *Тўқай устига тун қоронгилиги аста бостириб келаётган пайтда, у қамишлар орасидан чиқди.* С. Аҳмад. Уфқ.

2 Паст даражадаги товуш билан; секин. *Мирзакаримбой яна ўшшайиб тикилди, аммо маслаҳатгўйлик билан аста ганирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Сезилар-сезилмас даражада, шундай хатти-ҳаракат билан, секин. *Аста кўзини очмоқ.* Эшикни аста ётмоқ. ■ Аҳмад дик этиб туриб, елкамга аста уриб кўйди. С. Сиёев, Ёруғлик.

АСТА-АСТА рвш. Секинлик билан, секин-аста. қ. секин ва аста. Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгилашди, иссиги озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашибди. Ойбек, Танланган асарлар. *Қизлар бўлса, нималарнидир аста-аста сўзлашиб, пиқирип киқур кулишарди.* Ойдин, Келин ўғил туғди.

АСТАР [а. استار – ёпинчлик, парда; ф. استار – ичдан тикилган мато] Кийим ёки кўрпа, кўрпача сингари нарсаларнинг ички қавати, ички томонига тикилган материал. *Бўз астар.* Кўрпанинг астари. ■ У чап қўлини силтаб тортиди, кейинги силташда тўнининг астари «типп» этиб ўиртилди. «Ёшлик».

АСТАР-АВРА Астар ва авра.

Астар-аврасини ағдармоқ айн. авра-астарини ағдармоқ қ. авра-астар.

АСТАРЛИК Астар қилишга ярайдиган; астарбоп. *Астарлик чит. Астарлик газлама.*

АСТАР-ПАХТА: астар-пахтасини чиқармоқ (ёки ағдармок) 1) тит-пит қилмоқ, тилкапора қилмоқ, дабдаласини чиқармоқ; 2) қаттиқ койимоқ, танқид қилмоқ; 3) бутун кирдикорларини очиб ташламоқ, фош қилмоқ.

АСТА-СЕКИН рвш. 1 айн. *аста.* Отлар ўз- ўзидан аста-секин юриб кетди. А. Қаҳхор, Хотинлар. [Мастура Норга:] Ахир, сиз, қизиқ- сиз! Беш кун сабр қилинг, күёв-пүёвга чиқ- син, бир ой, ярим ой ўтсин, ундан кейин аста- секин қашлаб, ишига солайлик-да. Ҳамза, Паранжи сирлари. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

2 айн. *аста-аста.* Узоқдаги төғ оралықла- ридан бошланган қоронгулик аста-секин ҳамма ёққа тараға бошлиди. А. Қаҳхор, Ол- тин юлдуз. [Раҳматилла] Аста-секин ўзини ўнгарди, уй-жой қилди, хотин олди. А. Қаҳ- хор, Кўшчинор чироқлари.

З Асталик билан ва давомий тарзда. зид. жадал. *Фолбинлик ва ғойибдан билиш сирла- рини очишига олимлар аста-секин яқинлашиб келишияти.* «Фан ва турмуш».

АСТАФИРУЛЛО [а. әстғаруулло – худо, ўзинг сақлагин; худо, ўзинг кечир] унд. с. 1 Ажабланишни, ҳайратни билдиради. *Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади: «Астагфирулло!»* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Фазаб, аччиқланиш аралаш ҳайратни, норозиликни билдиради. *Олишида – бисмил- ло, беришида – астагфирулло. Мақол.* ■ *Мах- дум айвонга чиқиб ўтирадар чогида яна бир «ас- тагфирулло» деб қўйди. Чунки кайфи жуда ҳам бузилган эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АСТЕРОИДЛАР [юн. aster – юлдуз + eidos – кўриниш; ўхшаш] *astr.* Қуёш тизимишнинг Марс ва Юпитер ўрталиғида айла- надиган кичик планеталари, кичик осмон жисмлари; кичик сайдералар.

АСТИ с. т. Асло. *Бир нарсага асти чида- ёлмайман.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен бешик қучоқ- лаб, асти киприк қоқмай чиқдим.* Ҳамза. Бой или хизматчи.

АСТМА [юн. asthma – ҳаллослаш, бўғи- либ қолиш] Бронхлар тешигининг тўсатдан торайиб қолиши ёки юрак касаллуклари натижасида тутадиган бўғилиш хуружи. *Шол- гом шарбати.. бронхиал астма касалликла- рига тавсия этилади.* «Саодат».

АСТОЙДИЛ [ф. دل تىچىرىلىكىن – юракнинг чукур жойидан] рвш. 1 Чин кўнгилдан, сид- қидил билан. У [Зебо] Элмуордни астойдил севиб қолган эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бекор қилаётурсиз, оға.. мен сизга астойдил хизмат қилмоқчи эдим.* С. Сиёев. Ават.

2 Жиддий равиша; ростакамига. *Сафар аканинг астойдил аччиқланганини сездан имом орага тушди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Астойдил куйиб гапираётган меҳмон, Ҳакимжоннинг кўзи ўйқуга кетганидан ке- ўнгина сўздан тўхтади.* «Шарқ юлдузи».

3 Ҳалоллик билан, вижданан. Ҳамма кеча демай, кундуз демай, астойдил ишила- яти. Ж. Шарипов, Саодат.

АСТРО- [юн. astron – юлдуз] Кўшма сўзлар таркибида биринчи сўз бўлиб, юлдуз ва сай- ёраларга алоқалорликни билдиради.

АСТРОБИОЛОГИЯ [астро.. + биология] Коинотда кечадиган ҳаётнинг барча кўри- нишдаги турларини ўрганадиган фан.

АСТРОБОТАНИКА [астро.. + ботаника] Астрономиянинг сайёралардаги (биринчи галда Марсадаги) ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

АСТРОЛОГ Астрология билан шуғул- ланувчи шахс, мунахжим.

АСТРОЛОГИЯ [астро.. + юн. logos – би- лим, тушунча] Қадимда осмон ёритқич- ларининг ҳолатига қараб фол очишдан ибо- рат бўлган соҳта фан, илми нужум. Давр- ларнинг ўтиши ва тажрибаларнинг тўпла- ниши натижасида соҳта фан бўлган илми нужум – астрология юзага келган. «Фан ва турмуш».

АСТРОЛЯБИЯ [юн. astrolabion < астро.. + labe – ушлаб, тутиб олиш] Астрономияда узунлик ва кенгликларни аниқлаш учун 18-асртага қўлланиб келган бурчак ўлчаш асбоби. *Ал-Хоразмий қуёш соатла- ри, астролябиянинг тузилиши ва қўллани- шига оид рисолалар ёзиб, амалий астроно- миянинг ривожига катта ҳисса қўшиди.* Газетадан.

АСТРОНАВТ айн. *космонавт.* Жон Гленн 1962 йилнинг февраль ойидага фазога учиб, Ер шарини айлануб чиқсан эди. У Америка- нинг биринчи астронавтидир. Газетадан.

АСТРОНАВТИКА [астро.. + юн. nautike – кемани бошқариш] айн. *космонавтика.*

АСТРОНОМ Астрономия олими, мута- хассиси.

АСТРОНОМИК Астрономияга оид. Астрономик асбоб. Астрономик обсерватория. Астрономик кашфиётлар.

Астрономик сонлар (ёки рақамлар) Жуда катта сон билан ифодаланадиган миқдорлар, катталиклар.

АСТРОНОМИЯ [юн. astronomia < astron + nomos – қонун] Осмон жисмлари, умуман коинот тузилиши ва тараққиёти түгригисидаги фан.

АСТРОФИЗИКА [астро.. + физика] Астрономиянинг осмон жисмларининг физик ҳолатини ва кимёвий таркибини ўрганадиган бўлими.

АСФАЛАСОФИЛИН [а. اسفل السافلين – тубанларнинг тубани, энг ярамас, энг тубан] дин. Дўзахнинг энг таги, жаҳаннам.

Асфаласофилин бўлмоқ ёки асфаласофилинга кетмоқ 1) чукурликка, жарликка тушиб кетмоқ; 2) кўчма ҳалок бўлмоқ, ҳалоатга учрамоқ. Қани, суюнчини чиқараверинг, Мўминжон ака! Падарлаънат золим Николай подио йиқилибди, асфаласофилинга кетибди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСФАЛЬТ [юн. asphaltos – тоғ смолоси, қатрон] 1 Йўллар, тротуарлар қуришда ва саноатнинг бაзъи тармоқларида ишлатиладиган табиий ёки сунъий, қорамтири, смолосимон модда. Тротуарга асфальт ётқизмоқ. ■ Фрот дарёси қирғоқларида нефть ва асфальт конлари мавжуд бўлган. «Фан ва турмуш».

2 Йўлга, ер юзасига ётқизилган шундай модда қатлами. Паннога киравериши ѹйлагидаги асфальт қатламлар ўрнига қадимий усуlda пишиқ гишталар ётқизилди. Газетадан.

АСФАЛЬТЛАМОҚ Асфальт ётқизмоқ, асфальт билан қопламоқ. Йўлни асфальтламоқ.

АСФАЛЬТЛИ Асфальт ётқизилган, асфальтланган. Асфальтли кўчалар. Асфальтли майдон. ■ Ҳамма борар асфальтли ѹйлдан.. Ҳ. Салоҳ.

АСФИКСИЯ [юн. α – инкор қўшимчаси + sphuxia – пульс] Бўғилиб қолиш – организмда кислород етишмай, карбонат ангиридрид кўпайиб кетиши натижасида пайдо бўладиган патологик ҳолат.

АСЬАСА-ДАБДАБА [а. اسڪا دابدابا – излаш, қилириш; тақиллаш, дукиллаш] Зўр маҳобат; катта тантана, дабдаба. Амири лашкар, сармуншийлари атрофида, асъаса-дабдаба билан киради. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

АСҚАТМОҚ Керак бўлмоқ, кунига ярамоқ, иш бермоқ. Бўздан тикилган ҳалталари ўйлда асқатадиган нарсалар билан лиқ тўла.. «Ёшлик». Одам одамга шунаقا пайтда асқатмаса, қачон асқатади? М. Мансуров. Ёмби.. уруш қатнашичиси бўлгани асқатиб, отам зўрга қутулиб қолган экан. Газетадан.

АСҲОБ [اصحاب – дўстлар, ўртоқлар; соҳиблар, эгалар] Дўстлар, ўртоқлар, ҳамсұхбатлар. Риҳлатга ният қылган ҳадис асҳоблари учун бир қатъиӣ шарт бўлганки, у сафарга чиқишидан олдин ўз юртидағи ровийлардан бирортасини ҳам қолдирмасдан ҳадислар ёзиб олган бўлиши ва шундан кейингина бошқа мамлакатларга сафарга отланиши мумкин эди. Газетадан.

2 дин. Саҳобалар, Муҳаммад пайғамбарни кўрган, унинг пайғамбарлигини тан олган, бинобарин, дастлаб мусулмонликни қабул қилган кишилар; Муҳаммад пайғамбар сафдошлари, сұхбатдошлари.

АТАВИЗМ [лот. atavī – аждод, ота-боболар] биол. Қадимги аждодларда бўлган белгиларнинг бир неча бўгинда йўқолиб кетиб, кейинчалик бошқа авлодларда яна пайдо бўлиши.

АТАВИСТИК Атавизмга оид. Атавистик ҳодисалар.

АТАЙ с. т. атайин. Илгари усталар нишоқса сон излаб, атай сайғоқ овига чиқишаркан. М. Мансуров, Ёмби.

АТАЙДАН айн. атайин.

АТАЙИН рвш. 1 Махсус равищда, алоҳида бир мақсад билан. Оромбахш, салқин bogda саир этиб юрган икки ёш юрак бу сафар ҳам тунда ўйларига атайин пиёда жўнашиди. Мирмуҳсин. Умид. [Бозоров:] Қани, Адолатхон, извошга чиқинг, атайин сизни олиб кетгани келдим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Махсус ҳолда, жўрттага. Йигитлар атаяин хирадик қилиб, уни ўтказгани қўйишмайди. «Шарқ юлдузи».

АТАЙЛАБ айн. атайин. Энди бўлса, Fafur Fулом уни атайлаб ўйқлаб кепти. С. Аҳмад, Уфқ. Хотин ёш келинчаклардай хоҳишини сездирмай, атайлаб эринчиқлик билан таҳмондан тўшакларни ола бошлади. С. Аҳмад, Ҳукм.

АТАКА [фр. attaque – ҳужум] 1 Шиддатли ҳужум; ҳужумнинг ҳал қилувчи пайти. Рӯпарадан қилинган атака. Ҳаво атакаси. Атака бошламоқ. Атака қилмоқ. Атакага

үтмоқ. — Баталъон шу куни кечгача душманнинг ўн уч марта бара қилган шиддатли атакасини қайтарди. А. Қаҳхор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Бирор нарсага, кимсага қарши жаҳду жадал билан олиб борилган кураш. Чўлга қарши бир атака ясайлек. Ойбек, О. в. шабадалар.

АТАК-ЧЕЧАК: атак-чечак қилмоқ 1) се-кин-аста қадам ташлаб юра бошламоқ (асо-сан, эндиғина юра бошлаган бола тўғрисида). Бир неча кун бурун ўғилча думалаб-думалаб, атак-чечак қила бошлади. Ойбек, На-войий; 2) кўчма с. т. эндиғина йўлга тушган, ҳали ўзини тутиб олмаган иш, фаолият ҳақида.

АТАЛА 1 Қиздирилган ёққа ун чалиб, сув қўшиб иннириладиган суюқ овқат. Қий-ма(ли) атала. Ёвғон атала. — Намозгар-намозшом ўртаси ўйга қайтиб, аталами, угра ошми, атир-шапир ичиб, яна кӯчага чо-пар эдик. Ф. Гулом, Шум бола.

2 кўчма Шундай овқат сингари суюқ нарса. Йигитча уни лойи атала бўлиб ёт-ган бир кўчага бошлаб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Атала маҳсум Бўшашган, лалайган, ланж одам ҳақида. **Атала ичдингми?** Ҳадеб йиқила-верадиган ёки бўшашган одамга ҳазил тари-қасида айтиладиган ибора. **Аталага бисмилло шв.** Жуда осон, енгил битадиган иш ҳақида.

АТАЛАМОҚ Қориштириб, аралаштириб, бирдек суюлтироқ. Қатиқ(ни) ата-ламоқ. — ..бир қошиқ эчки сутини куйған сабзи чойига аталааб ичиб, яна лойига тушишлари керак. А. Мухтор, Кумуш тола.

АТАЛАНМОҚ Аталаомоқ фл. мажҳ. н. Ата-ланган қатиқ.

АТАЛА-УМОЧ Ундан тайёрланадиган ҳар хил суюқ овқатлар. Кечқурун декчани қайнатиб, қора шўрва, атала-умоч, мошхўрда каби камбагалча овқатларни пишириб, Шо-кир ота бошлиқ ҳаммалари ўртада баҳам кўришади. Ойбек, Танланган асарлар.

АТАЛМОҚ 1 Атамоқ фл. мажҳ. н.

2 : деб аталади айн. дейилади қ. демоқ.

АТАМА 1 айн. термин.

2 Умуман, ном. Лекин шамани ҳар бир халқ ўз тилидаги ном, атама билан юритиб келган. «Фан ва турмуш». Республика мизининг ўзидағина 400 дан ортиқ турли-туман қовун атамалари мавжуд экан. «Фан ва турмуш».

АТАМАШУНОС Атамалар билан шуғулланувчи мутахассис.

АТАМАШУНОСЛИК Атамаларга оид илм; атамаларга оид масалалар билан шуғулланувчи соҳа. Шу муносабат билан мамлакатда Атамашунослик қўмитаси тузилди. Газетадан.

АТАМАН 1 Ихтиёрий казак дружиналарининг сайлаб қўйилган бошлиги. Чор Россиясида: казак қўшинлари ёки қишлоқларида ҳарбий, полиция ва маъмурӣ ишларни бажариш учун тайинланган ёки сайлаб қўйилган бошлиқ. Станица атамани. Қўшин атамани.

2 Бирор тўда ёки гуруҳнинг бошлиги; кўрбоши. Босқинчилар атамани.

АТАМОҚ 1 Ном бермоқ, от қўймоқ, номламоқ. Шундан бери одамлар кўпракни «Хотинкўпrik» деб аташади. Т. Ашурев, Оқ от. Юсуфбек ҳожи [Кумушни].. «фарышта» деб атамоққа ҳам ҳозир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Деб тилга олмоқ, юритмоқ; айтмоқ. Болалар уни [Толибжонни] орқаваротдан Отқулоқ десалар, олдида Эргаш тога деб аташарди. С. Аҳмад. Жимжитлик. Ахир, нима қилаётганини билмаган одамларни ким деб аташ керак бўлмаса? М. Мансуров. Ёмби.

3 Тилга олмоқ, айтмоқ (киши исмини). Хайриятки, исмини атамади, деб ўлади Яхшибоев, демак, ҳали умид бордай. М.М. Дўст, Лолазор.

4 Бирор киши, тарихий воқеа ва ш.к. учун бағишимоқ, шунга мўлжалламоқ. Улуғ бобокалонимиз хотирасига атаб амалга оширилган меъморий ишлар бу билан тугаб қолмайди, албатта. Газетадан. Ўзбек ойимнинг қутидор, Офтоб ойим ва Ойша кампирга атаб тикирган саруполари ҳам битди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 дин. айн. бағишимоқ. Толеим қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳудойи атаганимизга бир ўйдан ошиб қолди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

6 ёрд. фл. взф. Ҳисобламоқ, демоқ. Мард атаймиз, кимки турса аҳду паймон устида.. Ҳабибий.

АТАН Қишига асраладиган узумни осиб қўйиш учун шип остига қурилган маҳсусдор, ёғоч. Йиқомлар ёқуту ақиқ ҳазина, қирқ беш ном узум(лар) осилган атан. Ф. Гулом.

АТАНМОҚ 1 Атамоқ 1 фл. мажҳ.н.

2 Ном чиқармоқ. [Шавкат Ҳакимович] Үзининг воҳасида атанган одам эди.. М.М. Дўст, Лолазор.

АТВОР [а. اطوار — юриш-туришлар, қи-лиқлар, феъл] кам қўйл. Хатти-ҳаракат, феъл. Айниқса, жойлардаги баъзи арбобларнинг авторидан ранжийман. Газетадан.

Феъл-автор қ. феъл. Одамнинг феъл-автори — унинг қисматидир. Газетадан.

АТЕИЗМ [юн. a — инкор + theos — худо] Динни, диний таълимотни, худони, умуман илоҳий кучларга эътиқод қилишни инкор этиш; даҳрийлик.

АТЕИСТ Атеизм тарафдори; даҳрий, худосиз.

АТЕИСТИК Атеизмга оид, атеизм руҳидаги, динга қарши қаратилган. Атеистик адабиёт. Атеистик ташвиқот.

АТЕЛЬЕ [фр. atelier — рассом устахонаси] 1 Рассом, ҳайкалтарош, фотограф ишхонаси.

2 Кийим-кечак, пойабзал ва ш.к. ни тикиш, радио, телевизор ва ш.к. ни тузатиш билан аҳолига хизмат кўрсатувчи устахона. Ателье олинганд суратнинг олти ойгача эгасига ўхшашини гарантия билан таъминлайди. С. Аҳмад, Юлдуз.

АТЕРОСКЛЕРОЗ [юн. athera — бўтқа + scleros — қаттиқ] Артерия қон томирларининг торайиши ва функцияларининг астасекин бузилиши; умумий ва маҳаллий қон айланишидаги нуқсонлар билан кечадиган сурункали касаллик. Юрак-томир касаллигининг яна бир кўрининиши атеросклерозdir. «Фан ва турмуш».

АТИГИ рвш. Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи, ниҳояти, фақатгина. Қози поччам туш кўрсалар, атиги учтагина қолган сўйлок тишиларидан биттаси тушиб кетибди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Истиқлолга эришгунимизга қадар республикамиздан бир йилда атиги икки-уч киши ҳажз зиёратига борар эди. Газетадан.

АТИР [а. عطر — хушбўй модда] Хушбўй моддаларнинг спиртдаги эритмасидан иборат косметик суюқлик. Бир шиша атири. Атириши. ■ Бозоров «Ландиш» атиридан юзига, сочига, кителининг ёқасига суртди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АТИРГУЛ Раънодошлар туркумининг хушманзара ўсимлик сифатида экиладиган

бир қанча турининг умумий номи. Бу йўлнинг иккиси четига атиргул эмас, бир текисда мирзатерак ўтқазилган. С. Зуннунова. Олов.

АТИРСОВУН Юз-қўл ювадиган хушбўй совун. Обдоста билан дастшүй олиб кириб, Ҳафиза қўлини атировун билан ювдириди. Мирмуҳсин. Умид.

АТИҚА: осори атиқа қ. осор.

АТЛАС I [юн. Atlas — мифологияда Ливия подшосининг номидан; гўё у биринчи бўлиб осмон глобусини яратган эмиш] 1 Муайян мақсадларда ва муайян тизим асосида танлаб олинган карталардан иборат бўлган ва тушунириш матнлари билан альбом шаклида нашр этилган тўплам. Географик атлас.

2 Инсон аъзолари, ҳайвонлар, ўсимликлар, турли механизмларнинг қисмлари тасвири туширилган ва альбом шаклида нашр этилган тўплам. Анатомик атлас. Ботаника атласи. Зоология атласи.

АТЛАС II [а. اطلس — текис, силлиқ; ипакдан тўқилган майин мато] Бир томони ялтироқ, гулдор, кудунгланган маҳаллий ипак газлама. Қора атлас. Сариқ атлас. Ҳон атлас. Саккиз тепки атлас. ■ Мен келтирган атласни Ёрим солди сандиққа. «Қўшиқлар». Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрнидан тураг экан, қизил атлас кўйлаганинг ранги юзига ургандай қип-қизарип кетди. П. Қодиров, Уч илдиз.

АТЛЕТ [юн. athletes — курашчи, баҳодир] айн. атлетикачи.

АТЛЕТИК 1 Атлетикага оид. Атлетик машқлар.

2 Келишган, бақувват. Атлетик қомат.

АТЛЕТИКА [юн. athlētikos — курашчиларга хос, ўхшаш] Куч ва чақонлик талаб қиласидиган ва уларни камолга етказадиган спорт машқлари мажмui.

Енгил атлетика Югуршиш, сакраш, найза, диск улоқтириш, ядро иргитиш ва ш.к.ни ўз ичига олган спорт турлари. **Оғир атлетика** Оғир юқ (штанга) кўтариш машқларини ўз ичига олган спорт тури.

АТЛЕТИКАЧИ Атлетика билан шуғулланувчи спортчи. Илгари енгил атлетикачиларимизнинг мувваффақиятли иштироклари тўғрисида хабар бергандик. Газетадан.

АТМОСФЕРА [юн. atmos — нафас; буғ, ҳаво + sphaira — шар] 1 Ерни ва бошқа баязи планеталарни ўраб турган газсимон қобиқ. Ер атмосфераси. Қуёш атмосфераси.

Атмосфера босими. ■ Бинобарин, атмосфери покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари лозим. «Фан ва турмуш».

2 физ., тех. Босим ўлчов бирлиги.

АТМОСФЕРАВИЙ Атмосферага оид; атмосферада содир бўладиган. *Атмосферавий электр разряди.*

АТО [а. عَوْ – бағишилаш, ҳадя бериш]: ато қилмоқ Инъом қилмоқ, баҳш этмоқ, бермоқ. -Шу инимга ҳам худо яхши қиз ато қилсан, – яна вадиради хотин. Ойбек, Танланган асарлар. Ўлаш, англаш баҳтини табиат фақат одамга ато қилган. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

АТОМ [юн. atomos – бўлинмас] Кимёвий элементнинг барча хусусиятларини ўзида сақлаган энг кичик массали ва ўлчамили зарраси.

АТОМБОЗ Атом қуролидан фойдаланиш тарафдори, атом қуролини дастак қилувчи.

АТОМИСТИК Атомистикага оид. *Атомистик назария.*

АТОМИСТИКА Материянинг атомлардан тузилганлиги тўғрисидаги таълимот.

АТОМЧИ 1 Атом энергиясини ажратиш ва ундан фойдаланиш бўйича мутахассис, олим.

2 айн. атомбоз.

АТОРИД, Уторид [а. عَطَارِد – Меркурий сайдеси] (А – катта) эск. айн. **Меркурий.** (Мифда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади).

АТОҚ кам қўлл. Ном, донг. Эрнинг атоги элга сиғса ҳам, чатоги сиғмас. Мақол.

АТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Атамоқ. Севганимга атоқлаб Шойи белбоғ тўқидим. “Кўшиқлар”.

АТОҚЛИ Бирор соҳада ном чиқарган, донг таратган, шуҳрат қозонган, донгдор, машхур. *Атоқли олим. Атоқли давлат арбоби.* ■ Темур, тарихчилар тасвирича, ўрта асрнинг атоқли давлат ва ҳарбий арбобларидан эди. «Фан ва турмуш».

Атоқли от тлиш. Бир шахс ёки предметга хос ном: *Карим. Гулистон.*

АТРИБУТ [лот. attributum – қўшиб берилган, таъминланган, қўшимча қилинган] 1 флс. Предмет ёки ҳодисанинг ўзига хос, ундан ажратиб бўлмайдиган энг муҳим характеристли хусусияти, белгиси. *Ҳаракат материянинг атрибутидир.*

2 тлиш. Гапда бирор бўлакнинг сифатини, белги-хусусиятини характерлаб келувчи иккинчи даражали бўлак; аниқловчи.

АТРИБУТИВ тлиш. Атрибутга, аниқловчига оид; аниқловчили. *Сўзларнинг атрибутив боғланиши. Атрибутив алоқа.*

АТРОФ [а. اطْرَاف – томонлар, чекка жойлар] 1 Теваракдаги фазо, жой, ер; ҳамма тараф. Кун ботган, бутун атроф қоронгиласган эди. С. Айний, Қуллар. Йўлчи атрофга кўз ташлар, шамолда шилдираган ҳар баргдан ўчир эди. Ойбек, Танланган асарлар. Куй кечанинг жисмлигига атрофга равон оқади. С. Зуннунова, Олов.

2 Теваракдаги яқин жой, яқин орадаги ерлар. [Ёрмат] Атрофдан биронта тарвуз топиб келтириши учун Ўрозга ялинди. Ойбек, Танланган асарлар. Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилувчи маълум зот эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор нарсанинг гир айланаси, тевараги ёки чети, зиҳи. *Атрофи қора, ўртаси гулли патнис. Дастурхон атрофи. Ҳовуз атрофи.* ■ Асрорқўлнинг кўз атрофи қизарип, юзида соҳта табассум акс этди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 кўчма Теваракдаги мухит, кишилар. *Марямхон ўзи тўқиганми ё атрофдан эшишганми, ҳар вақт шундай жавоб берар эди: Кундош – бошингда тош, кўзингда ёш. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 З-ш. ж. к. ва ў.-п. к. аффикслари билан қўмакчи вазифасида қўлланади (қ. атрофига, атрофида).

АТРОФИГА 1 Атроф с. ж.к. шакли. *Фосиҳ афанди, мингбoshi ва аёёнлар садақайрагоч тагидаги супада тузалган ҳашаматли дастурхон атрофига келиб ўтиришиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўм. взф. Теварагига, қошига, хузурига. *Баҳовиддин султон-дарвеш ўз атрофига.. оқими руҳидаги ҳамфирларни ўигади.* «Фан ва турмуш».

АТРОФИДА 1 Атроф с. ў.-п. к. шакли. Теварагида, гир айланасида. *Майдонча атрофига одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кўм. взф. 1) тахмин билдиради; чамаси (да). Эллик килограмм атрофига. *Юз центнер атрофига.* ■ Ёши ўигирмалар атрофидаги.. бир ўигитча. Газетадан.; 2) теварагига, хусусида. *Шу икки фикр атрофига мунозара жуда қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АТРОФИЯ [юн. atrophia – кам озиқданиши; сўлиш, озиш] Тўқималар озиқданишининг бузилиши натижасида аъзоларнинг кичрашиб, хужайралар сифатининг ўзгариши.

АТРОФЛАБ рвш. Атрофидан айланиб ёки айлантириб; атрофида давра олиб. *Атрофлаб ўтказмоқ.* — Самоварнинг кулдонини ингичка сим билан атрофлаб кавлаб, бир-иккни қисем кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тошкўмур ташлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АТРОФЛИ: атрофли равишда айн. атрофлича.

АТРОФЛИЧА рвш. Асосли равишда, ҳар томонлама, ҳамма томондан синчилаб. *Масалани атрофлича мухокама қилиш.* — Ҳаётга чуқур, кенг, атрофлича қараши, ундан кейин фикрлаши ва ўйлаши керак. Ойбек, Нур қидириб.

АТТАНГ(А) унд. с. Афсусланни ёки пушаймонни ифодалайди. *Аттанг, от бўлганда, орқасидан тушар эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Аттанг қилмоқ ёки **аттанг демоқ** Афсусланмоқ. Қиласа нодонликда иш нодон ахир аттанг қилур. Ҳабибий. Табиийки, бундай пахтакор кузга бориб аттанг деб юради. Газетадан.

АТТАШЕ [фр. attache – кўшиб қўйилган, биркитилган] 1 Кичик дипломатик мартаба, унвон.

2 Бирор соҳа, масалан, ҳарбий соҳа ва-кили бўлган дипломатик ходим. Ҳарбий атташе. Савдо атташеси.

АТТЕСТАТ [лот. attestari – тасдиқламоқ, гувоҳлик бермоқ] 1 Ўрта мактабни тутагтанилик тўғридаги хужжат; шаҳодатнома.

2 Илмий ёки маҳсус унвон берилганлиги ҳақидаги хужжат. Профессорлик аттестами. Катта илмий ходимлик аттестами.

3 1) ҳарбийларга, улар бошқа хизматга ўтказилганда, узоқ муддатли хизмат сафарига юборилганда ва б. ҳолларда бериладиган хужжат; 2) офицернинг оила аъзосига офицер маошининг бир қисмини олиш ҳукуқини берувчи хужжат.

АТТЕСТАЦИОН Аттестацияга оид. Аттестацион варақа. Аттестацион комиссия.

АТТЕСТАЦИЯ [лот. attestatio – гувоҳлик бериш; гувоҳнома; тасдиқнома] Ходим малакасини, билим даражаси ва хулқ-атворини аниқлаш ва шу асосда ишга тайинлаш

ёки унвон бериш. *Аттестациядан ўтказмоқ.* Аттестация комиссияси. Аттестация шаҳодатномаси. — Аттестация ўтказиш бўйича тавсияномалар ишлаб чиқилди. Газетадан.

АТТОР [а. عَطَاف – атир-упа сотувчи] 1 Упа-элик, турли дориворлар, хушбуй нарсалар ва ш. к.лар билан савдо қилувчи шахс, дўкондор. Ҳуржун ортилган эшакни қишлоқ-ма-қишлоқ олдига солиб: «Фаранг ип, ироқи совун, оқ сақич, қора сақич!» деб қичқирадиган аттор ҳам бедарак ўқолди. П. Турсун. Ўқитувчи.

Атторнинг қутисида йўқ Топилмайдиган, йўқ нарса ҳақида. Ўзбошимчалик билан атторнинг қутисида йўқ бир номаъқулчилик қилиб кўйди. С. Нуров. Нарвон.

2 «Мантиқут-тайр» асарининг муаллифи – Фаридуддин Атторнинг тахаллуси.

АТТОРЛИК Аттор нарсалари, атторлар моллари сотиладиган жой. Ундан атторлик дўконига ўтди. «Ёшлиқ». Эна, мана бу атторлик, баззозликда бир йигит бор эмиш.. «Лукмони Ҳаким».

АТТРАКЦИОН [фр. attraction – тортилиш] 1 Циркда томошабинларни ортиқ даражада қизиқтирадиган ўйинлар мажмуи.

2 Оммавий сайр қилинадиган жойлардаги кўнгилочар мосламалар (карусель, тир ва ш. к.).

АУДИТ [лот. auditio – эшитиш, тинглаш] Аудиторлик ваколати бўлган шахслар (аудиторлик фирмалари) томонидан хўжалик субъектлари молиявий ҳисботининг экспертизаси ва таҳлили; тафтиш.

АУДИТОР [лот. auditor – тингловчи] Белгиланган тартибда аудиторлик фаолияти билан шуғулланиш ҳукуқини олган (ваколатлар берилган) ва аудиторлар касбий рўйхатига киритилган шахс (мутахассис).

Аудитор фирма (ёки аудиторлик фирма-си) Корхона ва ташкилотларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириб берувчи, улар ишининг иқтисодий экспертизаси-ни ўтказувчи мустақил фирма.

АУДИТОРИЯ [лот. auditorium – тинглаш жойи] 1 Машғулот, маъруза (доклад) ва ш. к. ўтказиладиган хона, бўлма. Аудиторияда олинган билим билан чекланмаслик керак, албатта. Газетадан.

2 Машғулот, маъруза ва ш. к.ни тингловчилар, шунингдек, радиотингловчилар ва телетомошабинлар.

АУКЦИОН [лат. *auctio, auctionis* – ўыш, кўпайиш; оммавий савдо] Оммавий кимошди савдоси.

АУТ [ингл. *out* – ташқарида, нарида] 1 Спорт ўйинларida: тўп (шайба)нинг майдонни чегараловчи чизиқ (девор)дан ташқарига чиқиши.

2 Ҳакамнинг боксчи нокаутда эканини ўзлон қилиши.

АУТСАЙДЕР [ингл. *outsider* – чет, бегона; ташқарида қолган] Мусобақада охирги ўринлардан бирини эгаллаб турган спортчи ёки жамоа.

АФАНДИ 1 эск. Жаноб, жаноблар (мурожаатда). *Уаёёнларга қараб: -Кетдик, афандилар! Ҳоким тўра кечки салқинда келадилар, – деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 эск. Киши номига қўшилиб, ҳурмат билдиради ёки киши номининг таркиби қисмини ташкил этади. *Фосиҳ афанди сўрига эмас, извошга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Командир афанди телеграмма бериши билмас эканлар. А. Умар, Мухтор.

3 эск. Үқитувчи, муаллим. Элмурод.. унинг [Сотволдининг] «Муаллим ўзимизни.. Афандимнинг тупроғи шу ердан олинган» деганини эслади. П. Турсун, Үқитувчи.

4 Афанди (Хўжа Насриддиннинг эпитети).

5 с. т. ҳазил Ишидан янгишиб, кулгили ишлар қилиб юрадиган одам ҳақида. Афанди одам. Афанди экансиз-ку!

6 с. т. Латифа, анекдот. У [Сидикжон] энди.. асқия ва афанди айтишар, ишга доир гапларга аралашиб, бироннинг фикрини қувватлар ёки рад қиласар, ўз фикрини айттар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АФВ [а. *عفو* – гуноҳидан ўтиш, кечириш] кт. Кечирим, узр. Сиздан бу улуғ гуноҳим учун афв сўраб, ҳайдалган ўзингиз – Отабек Юсуфбек ҳожи ўғли. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АФВ этмоқ (ёки қилмоқ) Кечирмоқ, узрни қабул қилмоқ, гуноҳидан ўтмоқ. Бу лапашанглигимиз учун раҳнамоларимиз бизни афв этурларми? Ҳ. Фулом, Машъял. Афв этасиз Кечирасиз (одатда сўзловчи гап бошида олдиндан узр сўраб ишлатади). [Сайдек:] Афв этасиз, сиз буни қаёқдан биласиз, генерал жаноблари? К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё. Афви умумий айн. амнистия.

АФГОР [ф. *افگار* – яралантган, мажруҳ] кт. 1 Жароҳат олган, мажруҳ.

2 Эзилган. Қуллик занжирида афгор бўлганлар.. Ғ. Фулом. Чори ота.. узун, серқадоқ бармоқлари билан чаккаларини ушлаб, афгор бир ҳолда чўкиб ўтириди. С. Нуров. Нарвон.

АФГОР этмоқ (ёки айламоқ) Афгор ҳолга солмоқ. Енголмаса ақлинг гар, Ҳаётинг афгор этар. Қ. Муҳаммадий. Таънаю маломат тошлиари мажруҳу афгор айлади. Ҳабибий.

АФЗАЛ [а. *افضل* – энг фозил, энг фазилатли] 1 (асосан ч. к. билан, икки нарсани бир-бираiga чогиши турувуда) Яхши, аъло, ортиқ. Номуссиз юрмоқдан номусли ўлмоқ афзал. Мақол. ■ Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз.. учун тишлабдан афзалдир. Ойбек, Навоий. Чирогим, бу ерни ўз ўйингдек бил. Қоратойим қандай бўлса, сан ҳам манга шундайсан. Балки ундан афзалсан. Ойбек, Танланган асарлар.

Афзал қўрмоқ Аъло ҳисобламоқ, ортиқ деб билмоқ. Аммо Умид ҳозирча.. кўпроқ иммий иш билан шугулланишини афзал кўрди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Афзал (эркаклар исми).

АФЗУН [ф. *افزون*] – ортиқ, зиёда, кўп] эск. кт. Ортиқ, зиёда. Ул юзи қуёшки, бордур ойдин афзун. Бобур.

Ҳаддан афзун Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. Абдулкаримбек ҳаддан афзун хурсанд бўлиб, меҳмондорлик қилди. “Фан ва турмуш”.

АФИФ [а. *اعفیت* – иффатли] эск. кт. Покиза, тоза, иффатли.

АФИФА 1 эск. кт. Покиза, тоза, иффатли (аёл ҳақида). Шу дақиқадан бошлаб бекда у афифага.. чин бир ишқ туғиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афифа (хотин-қизлар исми).

АФИША [фр. *affiche* – эълон] Спектакль, концерт, маъруза ва ш. к. ҳақида кўринарли жойларга ёпиштириладиган эълон. Фигурали учши мусобақаси ҳақидаги суратли афишани синчилаб кўздан кечирди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

АФКОР I қ. афгор. Агар сен унда кўрсанг ногоҳ озор, Мен эшишиб бўлурмен бунда афкор. Юсуф Амирӣ, Даҳнома.

АФКОР II [а. *افکار*] – фикрлар]: афкори омма Бутун омма. Жаҳон афкори оммасини даҳшатга солган зилзила 1988 ўйл 7 декабрида Арманистонда юз берди. «Фан ва турмуш».

АФЛОТУН [қадимги юонон олими Платон номининг арабча айтилиши]: Афлотун мия Ақли ўткир, донишманд одам ҳақида.

АФОРИЗМЛАР [юн. aphorísmos – ҳикматли сўз] Ихчам шаклли, чуқур мазмунли, муаллифи аниқ гап; ҳикматли сўзлар. Масалан: *Оз демак ҳикматга боис, оз емак сиҳатга боис.* А. Навоий.

АФОРИСТИК Афоризм шаклидаги, афоризмга хос белгили. *Афористик иборалар.*

АФСОНА [ф. افسنہ – ҳикоя, нақл; үйдирма] 1 Фольклор жанри: авлоддан авлодга, оғиздан оғизга ўтиб келган үйдирма, тўқимадан иборат, баъзан диний мазмундаги ҳикоя, ривоят ва ш. к. *Тоғ қишилоларининг теша тегмаган, ишонса ҳам, ишонмаса ҳам бўладиган ғалати эртаклари, афсоналари бўлади.* Ҳ. Фулом, Машъял. *Оқсойликлар ўртасида бу жойнинг номи ҳақида афсона ҳам бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

Афсона бўлмоқ Эл-халққа гап-сўз бўлмоқ, элга достон бўлмоқ. *Излаб сени ҳар кўчада, Эл ичра кўп шарманда ҳам афсона бўлдим согиниб. Ҳамза.*

2 кўчма Асоссиз гап, ёлғон-яшиқ, үйдирма.

Афсона тўқимоқ Уйдирма гап қилмоқ, бўлмагур гап-сўз тўқимоқ. «Минг бир кечач»нинг Шаҳризодаси афсона тўқиб, ўлимдан қутулиб қолгандаи, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди. Ҳ. Фулом, Машъял.

3 кўчма Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сифмайдиган нарса, иш. [Одамлар] «Мирзачўл» атамиши қадимию, бағри кене саҳрова бирга қўл тутишиб.. афсоналарни ҳақиқатга айлантиришишмоқда. В. Абдуллаев, Қанотли орзулар.

АФСОНАВИЙ 1 Афсона жанрига мансуб бўлган, фантастик, Афсонавий ҳикоя.

2 Фақат афсоналарда мавжуд бўлган, оламда йўқ, хаёлий. Зеби хола деярли ҳар куни туш кўради. *Тушида Пўлатжон ҳали қандай-дир афсонавий қуш тутиб олган, ҳали саман ўйрга миниб, сув кечайтган бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 кўчма Уйдирма, тўқима. Афсонавий гап.

4 кўчма Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сифмайдиган. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик баҳш этиб, бир текис чувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришига аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АФСОНАВОР айн. афсонавий 4. Афсонавор дамлар билан келиб юзма-юз.. Отаёр, Оқ фасл.

АФСУН [ف. افسون – сеҳр, авраш, макр] Сеҳр, макр. Бу қандай афсундир, бу қандайин куч, сени мендан айиролмаслар. У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

Афсун ўқимоқ Сеҳрловчи хатти-ҳараткат қилмоқ. Тун ўрмалар ойнамда секин, Афсун ўқир ва аврар руҳим. М. Кўшмоқов, Али Қамбар.

АФСУНГАР Афсун билан сеҳрловчи. Телепат қадимги ҳинд афсунгарини эслади. «Ёшлиқ». У соҳири ҳислардан кечди беомон, Афсунгар тўйғулар бўлганлар гойиб. А. Орипов. Йиллар армони.

АФСУНГАРЛИК Афсун иши. Бу афсунгарликнинг сири ҳақида анча тортшидик. «Гулистан».

АФСУНКОР айн. фусункор.

АФСУНЛАМОҚ Сеҳр-жоду қилмоқ.

АФСУНЧИ айн. афсунгар.

АФСУС [ф. افسوس – надомат, пушаймон] 1 Ўкиниш, ачиниш туйғуси; пушаймон. Кўрқувдан катта-катта очилган кўзларидаги афсус ва меҳрга ўхшаши бир ифода жонланди. С. Зуннунова, Олов. Надомат нимага ва афсус нечун? Оламда неки бор, ўчар бешафқат. А. Орипов, Йиллар армони.

Афсус қилмоқ Пушаймон бўлмоқ, афсусланмоқ. Пахта бригадасидан кетганингизга афсус қилмадингизми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 мод.с. Нарса-ҳодисанинг хоҳиш-истакка зидлигини, сўзловчининг шундай муносабатини билдиради. Бекор кетди, афсус, шунча уриниш. А. Шер, Қадимги куй. Биродарим билан топишдим-ку, деб ўйлаган эди, афсус, қувончига қор ёғди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбат.

АФСУСКИ 1 айн. афсус 2. Бу образнинг прототипи ҳам бор эди, афсуски, бу ҳикоя тугалланмай қолди. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

2 боғл. взф. Зидлаш, тўсиқсизлик маънисини билдиради. Минг афсуски, у [шийлон] иккинчи уй бўла олади. Газетадан. Афсуски, сансалорлик одамларда ишончсизлик ўйготади. Газетадан.

АФСУСЛАНМОҚ 1 Пушаймон қилмоқ, пушаймон емоқ. Йўлчи ўз қишилогодан келган одам билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашмаганига афсусланди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дили оғримоқ; ўқинмоқ. Афанди камбагалигидан афсусланиб, ҳар кун кечалари нола қилар эди. «Латифалар». ..нега бу воқеани бизга айтишишмаган экан, деб афсусланар эди. М. Мансуров, Ёмби.

АФТ 1 Одам бошининг олд қисми; юз, бет. Сафар бўзчи бошини қашиб, яна маҳдумнинг афтига қараб қўйди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Сорахон.. «шу тобда кириб нима қилар эди» дегандай қилиб, афтини буриштириди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Юз кўриниши, қиёфа; турк. Ҳавонинг тафтига боқ, одамнинг афтига боқ. Мақол. ■ Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

Афти қурсин Нафрат, қарғишни ифодалайди. ..кўйдирган калладай иржаяди, уялмайди ҳам! Афти қурсин. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

АФТ-АНГОР Юз кўриниши, қиёфа. ..дунтор тарихини ҳикоя қилиб бериш чиндан ҳам азоб эканлиги унинг афт-ангоридан сезилиб турарди. Газетадан.

АФТ-БАШАРА 1 Кишининг афти, башараси, афт-боши. Афт-башараси хунук одам. ■ [Каромат хола:] ..ораларингизда оталиқдан келган вакил борми? Қани у, афти-башарасини бир кўриб, дийдорига бир тўяй! – деди. М. Маҳмудов, Ҳайбаракаллачилар.

2 кўчма Кишининг ички дунёси, мънавий қиёфаси. Афт-башарасини очиб ташламоқ.

АФТ-БОШ айн. афт-башара. Афт-боши тузуккина ўйгит.

АФТИДАН мод. с. Тахмин билдиради; чамаси. Афтидан, улар эндиғина заводдан чиққан бўлса керак, бўёқ иси гупилаб димоққа уриб турибди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

АФТОДА [ф. افتاده – йиқилган, дармонсиз] эск. 1 Нотавон, nochor, abgor. Эл баҳтсиз эди афтода, Золимларни беомон кўрдим. Миртемир.

2 Тушқунликка тушган, тушқун ҳолатли. Ўтапнинг қистови билан ошга қолган Жўравой ота ҳамон ўй суриб ўтирган афто да қизига деди: -Хадеб ўй сура берма, Эъзоз. Ҳ. Фулом, Машъал. Ҳонавайронлар билур афтодаларни(нг) ҳолини. Машраб.

АФТОДАҲОЛ айн. афтода. У энди тамоман таслим бўлиб, афтодаҳол бир алпозда бошини эгиб ўтиради. С. Аҳмад, Жимжит-

лик. Институттдан «ҳайдалган»идан бир ҳафтача кейин куттилмагандан уйимга афтодаҳол ҳофиз кириб келди. Газетадан.

АФФЕКТ [лат. affectus – руҳий ҳаяжон, эҳтирос] Ташқи ёки ички таъсиirlар туфайли тез пайдо бўлиб, қисқа муддатли, аксарият ҳолларда “портлаш” тарзида бўладиган кучли ҳиссий ҳолат.

АФФИКС [лат. affixus – бирлаштирилган, биринкирилган] тлиш. Сўзга кўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ҳосил қилувчи тил бирлиги. Мас., -чи (хизматчи), -лар (болалар).

АФЮН [а. افیون – қора дори] 1 Кўкнорнинг думбул бошогидан олиб қуритилган шира (қора дори, таряқ кўринишида, кайф қилиш учун, тиббиётда эса наркотик модда сифатида ишлатилади). Афюннинг кайфи қурсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди. Ҳ. Фулом, Машъал.

2 кўчма Киши онгини заҳарлайдиган нарсага нисбат берилади.

АФГОН I 1 Афғонистоннинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс ва б.). Афғон аёли. Афғон тили.

Афғон рубоби Торли чолгу асбобларидан бирининг номи. Замира афғон рубобини қўлига олди-да, «Қари наво»ни чалди. Газетадан. **Афғон шамоли** Шимолий Афғонистонда ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятида кузда эсадиган қуюнли шамол. Икки кун афғон шамоли эсиб, кўз очиргани қўймади. Газетадан.

АФГОН II [ф. افغان – нола, йиги] кт. Фарёд, нола. Афғон чекмоқ. ■ Субҳ ҷоғида магар чиққандо ёрим тўлғаниб. Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон қўзғалур. Ҳабибий.

АФГОНИЙ 1 Афғонларга, афғон халқига оид, афғонча. Афғоний ханжарингизни бераман деган эдингиз-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афғонистоннинг асосий пул бирлиги.

АФГОНЛАР Афғонистоннинг туб аҳолиси; афғон халқи.

АҲБОР [а. اخبار – «хабар»нинг кўплиги] кам қўли. Хабар; хабарлар; маълумот. Ер ичидаги кўмилиб ётган ҳама [ҳамма] олтин, кумуш Юзага чиқди бари, боис анга ахбор, ўқув. Ҳамза.

АҲБОРОТ 1 Иш, воқеа-ҳодисалар ҳақида тушунча берувчи хабар, маълумот. Маж-

лисда сўзга чиқсан парламент қўмиталари-нинг раислари.. ахборот бердишлар. Газетадан.

2 Радио эшиттириши, телевидение кўрсатувида маҳсус информацион дастурнинг номи. Концерт, кино, «Ахборот» майли-я, спорту об-ҳаво маълумотигача.. кўради. С. Нуров, Нарвон.

3 Вақти-вақти билан чиқиб турадиган баъзи тўпламларнинг номи. Фанлар академиясининг ахбороти.

АХБОРОТНОМА 1 Ёзма ахборот. Биз ким имзо чекиб, ахборотнома битувчилар.. X. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 Маҳсус нашрнинг номи. Шўбба томонидан нашр этилаётган ахборотнома бизни Миср ҳаёти ва янгилкларидан хабардор қилиб турибди. Газетадан.

АХИ(Й)РИ [а. اخیر – поён; хотима] с. т. Ахир, охири, пировардида. Ахийри октябрь ойи ҳам тугади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Фотима Қосимжонга:] Ҳўп, майли, бўлмаган нарсага ўзингизни ўзингиз қўйнаб юрсангиз, ахийри уялиб қоларсиз. Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. Бригадирлар эса тортшиб, баҳсласиб, ахир кўнишиди. С. Нуров, Нарвон.

АХИР I [а. اخیر – сўнг, пировард] рвш. Охири, пировардида, ниҳоят. Ахир бўлмади. Ахир кўнди. — Қазисан, қартасан, ахир зотингга тортасан! – деди кампир омборни қулфлаётib. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АХИР II юқл. Маънони кучайтиради, тарькиллайди. -Низомиддинов, – деди раис ўрнидан туриб, – сиз одамларнинг вақтини олаётурсиз ахир. А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Ахир театрни бир вақтлар бекорга «ибратхона» деб аташмаган. Газетадан.

АХИРИ қ. ахи(й)ри.

АХЛАТ [а. اخلاق – ахлатлар] 1 Супуринди ва ташландилар, супуриш-силириш натижасида тўпланган ифлос нарсалар. Ҳовли юзи турии-турли ахлатлар билан булаганч, гўё ўйлардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нажас, нажосат.

АХЛАТХОНА 1 Ахлат босиб ётган жой. Мақбара ва масжид атрофидаги ахлатхонани тозалаш учун.. Газетадан.

АХЛОҚ [а. اخلاق – кишининг табииати]

Муомала, ҳатти-ҳаракат одоби. Аслини олганда, ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги. Газетадан.

дан. Раҳбар ахлоқидаги асосий нарса сўз ва иш бирлигини ўз фаолиятининг мазмуни деб билишибdir. «Фан ва турмуш».

АХЛОҚИЙ Ахлоқ-одобга оид. Ахлоқий принциплар. — Бир вақтлар бу ўйга онаси билан меҳмон бўлиб келган бир татар қизи русча бир ахлоқий романни унутиб қолдирган. Ойбек, Танланган асарлар.

АХЛОҚЛИ Яхши тарбия кўрган; одобли, хушахлоқ. Ахлоқли бола. Ахлоқли қиз. — Қишлоқ аҳли ишчан, ахлоқли. Шайхзода. Врачлик қасбини бажаришда ҳам ахлоқий омил ҳал қилувчи роль ўйнайди. «Фан ва турмуш».

АХЛОҚСИЗ 1 Яхши тарбия кўрмаган, ахлоқ қоидаларига бўйсунмайдиган, интизомиз. Ахлоқсиз бола.

2 Ахлоқи бузуқ, суюгоёқ, фосиқ.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, одоб-ахлоқ доирасидан четга чиқадиган, одоб нормаларига хилоф, беадаб. Ахлоқсиз ҳатти-ҳаракат. Ахлоқсиз гап.

АХЛОҚСИЗЛИК 1 Ахлоқ қонун-қоидаларига хилоф иш, ҳатти-ҳаракат. Салимхон синглиси билан номаълум, нотайин бир студент орасидаги алоқа муҳаббатдан, ўз тили билан айтганда, «ахлоқсизликдан» холи эканига қанча ишонса ҳам, миши-мишлар қўймади. А. Қаҳҳор, Сароб.

АХТА [мұғ.] Жинсий безлари, мояги олиб ташланган, бичилган. Ахта от. — Бу ахта қул.. аянчли бир маҳлук эди. Ойбек, Навоий. Терга пишган сарик ахта эринибгина қор кечабошияди. Ҳ. Фулом, Машъял.

Ахта қилмок Бичмоқ. Агар ўша жиёнронни ахта қиласман деб шу кўйига гирифтор бўлмаганимда.. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АХТАЛАМОҚ Ахта қилмоқ, бичмоқ.

АХТАРМОҚ Топиш ҳаракатида бўлмок; қидирмоқ, изламоқ. Қоронгида гүгурт ахтармоқ. Ахтарган топар. Мақол. — Қишилар куч-қувватларини сотишга иш ахтариб, ер ахтариб, овқат, кийим-кечак ахтариб, ўз түғилган ерларидан чиқиб кетар эдилар. П. Турсон. Ўқитувчи.

АХТАХОНА эск. кам қўлл. айн. отхона. Ҳасанали.. қайта-қайта ахтахонага кириб, тўрик ўйрганинг у ер-бу ерини супурар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЦЕТИЛЕН [лот. acetum – сирка] Углерод ва водороддан таркиб топган заҳарли, бадбўй ёнувчи газ.

АЦЕТОН [лот. acetum — сирка] Лак, портловчи модда, сунъий ипак ва ш. к. тайёрлашда эритувчи сифатида ишлатиладиган органик бирикма, рангиз суюклиқ.

АЧА шв. 1 Буви. *Охирни она қизига насиҳат этди: -Исфарага бориб, ачамни кўриб келаман, деб отангдан рухсат ол.* «Ёшлиқ».

2 Катта буви (бувининг онаси).

3 Она, ойи. *Оқ сут берган ачам қолди. «Тўлан ботир».*

АЧАМБИТИ қ. жағжәф.

АЧИМОҚ 1 Микроорганизмлар таъсиридаги биокимёвий жараён натижасида ачимсиқ ҳид ёки маза ҳосил қилиб етилмоқ (лой, вино кабилар ҳақида). Ачиган лой. Вино ачий бошлади.

2 Шундай жараён натижасида айнимоқ, бузилмоқ. Ачиган сут. Ачиган овқат.

3 Жизиллаб оғримоқ; ачишмоқ. Тутундан кўзим ачиди. — Гумай тигига унинг қўли яна қийилди. Қон оқиб, бармоги ачий бошлагандан кейин, рўмолчасига кафтини ўраб олди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 қўчма Аччиқ-тиззиқ гап қилмоқ.

Ачиб (ёки ачиб-бижиб) ётибди с. т. Жуда ҳам кўп, қалашиб, тиқилиб ётибди, фиж-ғиж. Бозорда картошка ачиб ётибди. **Жони** (ёки ичи, юраги) ачимоқ Ниҳоятда куюнмоқ. Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайшишиб топганингизда, жонингиз ачир эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Офтоб ойим] Кумушни кўрган саин, алланечук юраги ачир, жудолик кунларини асло тасаввур қиломас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аппон чолнинг Тиллага ичи ачиди. «Ёшлиқ». **Мияси ачимоқ** 1) тўғри фикрлаш, эслаш қобилияти ёмонлашмоқ. Қайдам, мен бир мияси ачиб қолган чолман, болам. С. Аҳмад, Ҳукм; 2) мияси ғовлаб, гангиган ҳолда бўлмоқ. Тожиби таажжубда қолиб, бошини лиқиллатди: Бир ўзингиз-а? Ёнирай! Миянгиз ачиб, юрагинең тошиб кетмайдими? П. Турсун, Ўқитувчи. **Хамири ачимаган** қ. хамир. **Карип** куюлмаган, ачиб суюлмаган. қ. суюлмоқ.

АЧИМСИҚ Ачиган нарсани эслатадиган, бир оз аччиқ (ҳид, таъм ҳақида). Тезак, ҳом тери иси аралаш ачимсиқ, бадбўй ҳид димогига урилди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

АЧИМТИР шв. айн. **ачимсиқ.** Ипакдек майин, шилдироқ саҳифалардан ачимтири могор ҳиди келарди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

АЧИНАРЛИ 1 Ачиниш ҳиссини уйғатдиган. Ачинарли қиёфа. Ачинарли ҳолат. Ачинарли ахволга тушиб қолмоқ. — Бурчакда ётган бола ўйқусирабми ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш билан «дада!» деди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Афсус аралаш ранжиш ҳиссини уйғатдиган. Энг ачинарлиси, байрамолди кунларни айрим пулпарастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолишини касб қилиб олмоқдалар. Газетадан.

АЧИННИШ 1 Ачинмоқ фл. ҳар.н. У Мурзининг ҳолига ачинини ҳам, қиз муҳаббатига сазовор бўлгани учун қувонини ҳам билмасди. Шуҳрат, Шинелли ийллар.

2 Раҳм, куюниш туйгуси. Адолат ўзига нисбатан нафрат эмас, меҳр ва ачиниш сеза бошлади. С. Зуннунова, Гулхан. Шу бир оғиз сўзда меҳр, ҳурмат, ачини.. яна қандайдир түйугуларни ифодаловчи оҳанг борлигини мана энди англаб турибди Абдураҳмон. «Ёшлиқ».

АЧИНМОҚ 1 Раҳм, куюниш ҳиссини тўймоқ; куюнмоқ. Иброҳим отанинг бу қадар тез ўзгариб, чўкиб қолганига Жумагул қатмиқ ачинди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Афсус аралаш ранжимоқ, хафа бўлмоқ, ўқинмоқ. — Бу гапни бекор бошлаб қўйибман, — деб ачинди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Шу пайт қадрдан дўстлари, мактабдошлари орасида бўлмаганига ачинди. С. Аҳмад, Уғқ.

АЧИТМА Қатиқ, ачитқи каби нарсалар билан ачитилган, ачитиб тайёрланган. Ачитма гўјса. Ачитма патир.

АЧИТМОҚ 1 Ачимоқ фл. орт. н. Тутун кўзни ачитди. Гўжа ачитмоқ. — Эз кунлари [Ўзбек ойим] айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага ҳамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдиримасликни танбеҳлабгина ўтиради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кучли изгирин, юзнинг терисини шилгандай, ачитида, қулоқларни кесади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қўчма Аччиқ гап қилмоқ. Дўст ачитиб гапиради, душман — кулдириб. Мақол. — Тўғри айтасиз, мавлоно, — деди Ҳамза ачитиб. К. Яшин, Ҳамза.

Жон(ни) ачитмоқ 1) айн. **жон(ни) коийтмоқ** 2; 2) жонини оғритмоқ. Тун аёз, изгириқ ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Мияни ачитмоқ** Бошни ғовлатмоқ, гангит-

моқ, миясини қоқиб қўлига бермоқ. [Абдурасул:] «Янги одамни авраб, миясини ачитмасинлар, ўзим бориб, бошлаб чиқа қолай», дедим. П. Турсун, Ўқитувчи. **Юракни ачитмоқ** Раҳмини келтирмоқ.

АЧИТҚИ Ачитма ҳосил қиласидиган нарса; ивитқи, туруш, хуруш. **Ачитқи қўлга киритилди-ю**, бироқ тайёраши усули ҳамон номалум. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

АЧИШМОҚ 1 Ачиб, жизиллаб оғримоқ. Ярам ачишяйти. — *-Бас, Ўрз, кўзимни кўр қилди тутун,— Йўлчи юм-юм ёш тўкиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртина-туртина, эшикни тепиб очди. Ойбек, Танланган асарлар. У гоҳ қўлини қўлига ишқаларди, гоҳ тўхтамай чопарди, гоҳ ачишган.. юзларини сийпаларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ичи ачишмоқ 1) корин очлигидан ичи жизиллаб оғримоқ. [Йўлчи] Қорни очганлигидан, ичи ачишиб, қандайдир беҳузурлик сезди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) ачиниш, раҳм ҳиссини тўймоқ. **Она ўғлининг аҳволига қараб, ичи ачишиди.** С. Аҳмад, Ҷўл шамоллари. **Юраги ачишмоқ** айн. жони (ёки ичи, юраги) ачимоқ қ. ачимоқ. .. мана шу жафокаш хотиннинг ёши қайтганида ёлғиз қолаётганига юраги ачишарди. С. Зуннунова, Олов.

АЧОМ: ачом қилмоқ айн. ачомламоқ.

АЧОМЛАМОҚ бол. айн. кучоқламоқ. Раъно бувисининг «болагинамнинг болагинаси» деб эркалашларини, ачомлаб пешонасидан ўшилари — яна аллақанақа одатларини қўмсарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЧЧИҚ 1 Таъми оғиз-тилни ачитадиган, ловиллатадиган. Аччиқ гармдори. — *Фаргона водийисидан бошқа жойларга экиласидиган турп негадир аччиқ таъм, тахир мазага эга бўлади.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандадлик.

Аччиқ чой Қуюқ дамланган чой. ..чол маъингина кулиб қўйди ва хизмат қилаётгандарга битта аччиқ чой олиб келишини буорди. Газетадан.

2 Нордон, тишини қамаштирадиган. Аччиқ (донали) анор. Отаси аччиқ олма еса, ўғлининг тиши қамашади. Мақол.

3 Сезги аъзоларига қаттиқ таъсир қиласидиган, ўювчи. Аччиқ газ. Аччиқ тамаки. Аччиқ ҳид. — *Жиққа ҳўл ўтин ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буриқтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Жазиллатадиган, жонни ачитадиган. Далаларда кеч кузнинг аччиқ шамоли эса боши-

лади. С. Аҳмад, Қадрдан далалар. **Ташқарида шамол угуллар, аччиқ совуқ нақ баданни кесиб кетгудай эди.** Газетадан. [Шербек] Тўригини эгарлади. Ўзини эгар устига олар-олмас, отга аччиқ қамчи босди. С. Анорбоев, Оқсој.

5 кўчма Кишига қаттиқ тегадиган, кўнгилга озор берадиган; қаттиқ, ноҳуш. Аччиқ истехзо. Аччиқ танқид. Ҳақ сўз — аччиқ сўз. Мақол. — **У ҳатто бу аччиқ таъналарни эшишмагандай.. сур бўлиб турарди.** Мирмуҳсин, Умид.

ТИЛИ АЧЧИҚ Кишига қаттиқ тегадиган қилиб гапирадиган, гап билан узид оладиган. Элмуродга рота командири ёқмади: қалампир, тили аччиқ, ҳар гапни писандада қиласандай бураб гапиради. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 кўчма Фам-изтиробли; аламли. Унинг аччиқ кўз ёшлари ҳар қандай одамга таъсир қиласдан қолмасди. «Ёшлиқ». Чеки кўринмас бу сўқмоқ ўйловчининг мадорини, наинки мадорини, жонини оладиган қисматдай аччиқ. «Саодат».

7 от Қаҳр, жаҳл; зарда. Ҳозир менинг аччиғим ҳам қаҳрим бор. «Эрали ва Шерали». Бобонгнинг аччиғи қурсин, ёмондир. «Нурали».

Аччиғи бурнининг устида (ёки учиди) Бекорга, сал нарсага жаҳли қистайверадиган одам ҳақида. -Ҳа, қизи тушмагур. Нафасини ҳам чиқармайди-я. Аччиғи ҳам бурнининг учиди, — деди Муротали. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Аччиғи келмоқ** (ёки чиқмоқ, қистамоқ) Жаҳли қўзғамоқ. Гўрўғлининг аччиғи келганини билди.. Соқи ўрнидан турди. «Маликаи айёр». Хуришд аччиғи чиқди, деб ўйлади.. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Айтсан, яна аччиғингиз қистайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **АЧЧИҚ УСТИДА** Жаҳл қўзғаган пайтда. Бас энди, аччиқ устида ҳар ким ҳар гапни айтади. Ҳамза. Аччиқ қилмоқ Жаҳл қилмоқ, зарда қилмоқ. Бир талатётни сотиб олдинг, қаттиқ гапирединг, деб аччиқ қилди. «Маликаи айёр». **ЖОН АЧЧИҒИДА** Жаҳд-алам билан, жон-жаҳди билан. От жон аччиғида олд оёқларини девор баравар кўтариб сапчиди. С. Аҳмад, Уфқ. У [Ортиқ] сапчиб ўрнидан туриб.. жон аччиғида машина орқасига айланаб ўтиб, брезентни очиб ташлаб, ўриндиқлар тагини титкилай кетди. М. Мансуров, Ёмби.

8 от Қийинчилик, машақкат; фам-фусса, фам-ҳасрат; азоб-уқубат, Аччиқ билан чуҷукни тотган билур, узоқ билан яқинни юр-

ган билур. Мақол. Бир аччиқнинг бир чучуги бор. Мақол. — Тұрмушнинг аччиқларини то-тиб күрган.. қадимғы батрак Абдурасул бу күнларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини хис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЧЧИҚЛАНМОҚ Жаҳли чиқмоқ, газабланмоқ. Бегим, гарчи аччиқлансанг ҳам, айтишга мажбурман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тез аччиқланадиган, жizzаки ва құпоп одамларни милицияда хизмат қилишга ийлік юйиб бўлмайди. Газетадан.

АЧЧИҚЛАШМОҚ Ўзаро қаттиқ-қурум гап қилишмоқ, хафалашмоқ. Гулнор ўзи ким? Унинг туфайлидан дадам билан аччиқлашим. Ойбек, Танланган асарлар.

АЧЧИҚМИЯ Бурчоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик.

АЧЧИҚ-ТИЗЗИҚ Аччиқ-алам ифодали, жаҳл-зардали (гап-сўз, хатти-ҳаракат ҳақида). Никоҳ куни ниманинг жўнидандир қуданг билан аччиқ-тиззиқ айтишибсан. Ойбек, О. в. шабадалар. Шавкатнинг аяси билан дадаси бирнасда нари-бери бўлишиб, аччиқ-тиззиқ билан туриб кетишади. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. Эломонов хотинининг аччиқ-тиззиқ гапларига хийла кўнишиб қолган эди. М.М.Дўст, Истеъфо.

АЧЧИҚ-ТИРСИҚ айн. аччиқ-тиззиқ.

АЧЧИҚТОШ Алюминий, хром, темир сингари металларнинг сульфат кислота билан ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар (кўн саноатида ва тиббиётда қўлланади). Бир куни дошқозонда аччиқтош сувига қаҳрабони солиб қайнатаётган эди, саройдан фаррош келиб: -Зоти олийлари сизни чорлаётпирлар, — деди. М. Осим, Карвон ўйларида.

АЧЧИҚ-ЧУЧУК I Дунёнинг, ҳәётнинг лаззати ва ғам-ташвишлари. Бу икки тенгкүр бир кўрпада катта бўлишган, ҳәётнинг аччиқ-чучугини баравар томиб кўришиган. «Ёшлик».

АЧЧИҚ-ЧУЧУК II Тўғраглган помидор ва пиёздан тайёрланадиган совуқ таом. Чорпоняда оёқ узатиб, ўн ногли киши чой ичар, бирори аччиқ-чучук тайёрлаб, бирори турп майдаларди. С. Нуров, Нарвон.

АШАДДИ(Й) [а. әш] — энг қаттиқ, энг кучли] Ўта дараражада. Ашаддий фирибгар. Ашаддий юлгич. Ашаддий безори. — Энг ашаддий душманни Зебихон эди; энг яқин ўртоги Зебихон бўлиб қолди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Японияликларнинг ашаддий коллекционер эканлиги кўпчиликка яхши маълум. Газетадан.

АШЕ [а. اش] — буюмлар, нарсалар] кт. Нарса, буюм (асосан бирор нарсага қарашли, оид нарса-буюмларни билдиради). Ўррўзгор ашёлари. — Котиб.. ёзув ашёлари турган.. курси олдида тиз чўкди. Ойбек, Навоий. Текширув чогида машина пешона ойнаси.. олчаранг бўёғнинг кўчма бўлаклари далилий ашё сифатида олинди. Газетадан.

ХОМ ашё, хомашё Ишлаб чиқариша маҳсулотлар тайёрлаш учун қўлланадиган (фойдаланиладиган) нарса. Масалан, пахта тўқимачилик саноати учун хомашё ҳисобланади. **Хом ашё** сотиб олиши ҳажмлари анча ўсади. Газетадан.

АШЁВИЙ: ашёвий далил Далил бўладиган нарса, буюм. У марҳум қалтакланган жойни кўрсатиб беради. Балки ашёвий далиллар топилиб қолар. «Ёшлик».

АШИР 1: ашир оий с. т. айн. муҳаррам оий қ. муҳаррам.

2 Ашир (эркаклар исми).

АШИК [ф. اشک — кўз ёши] эск. кт. 1 Кўз ёши, ёш. Оҳим била эшикда ўт, ашким била девор нам. А. Навоий. Булут бағрин ой ҳажри гўё сўкар, Недин йўқса ашикин юммай тўкар. А. Навоий.

АШРАФ [а. اشرف — энг шарафли, энг олижаноб, энг улуғ] эск. кт. Иззат-обрўли, улуғ. Ўзи давлатманд бир киши, Тошкент ашрафларининг кўплари билан алоқадор бўлганликдан, балки отангиз билан таниши чиқар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШТАК шв. Аштак-паштак.

АШТАК-ПАШТАК Данагини ажратиб олиб, ўрнига магиз солиб қуритилган ўрик, магизли туршак.

АШТАРХОНИЙЛАР Шайбонийлар сулоласидан сўнг 1601-1757 йилларда Мовароннахрни идора қилган сулола.

АШУЛА Якка хонанда, гурух ёки хорижро этадиган, куй басталанган (куйга солинган) асар ва унинг ижроси; қўшиқ. Ўзбек ҳалик ашуалари. Ашула овози эшишилди. — Гуланном.. дуторни чертиб, енгиз, шўх ашуалани бошлиди. Ойбек, Танланган асарлар. Домла чапак чалибди, ашулага қўшилибди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Ичкаридан болаларнинг ашуласи билан музика эшишиларди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

Эски ашула Эски гап, кўп айтилган гап. Бу гап [Хожи] Ўзбек ойимнинг ўша эски ашуласини.. тўзимисизлик билан кутар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШУЛАЧИ Ашула айтувчи, хонанда. Қўнғиз мўйловли, гавдаси бузук ашулачи ўрнидан туриб, торини черта бошлиди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

АШША бол. Ош, иссиқ овқат.

АШЬОР [а. اشوار – шеърлар] эск. кт. Шеър; шеърлар, байтлар. [Навоий] Форсий ашъорда «Фоний», туркӣ ашъорда «Навоий» таҳаллусини қўллаган. Ойбек, Навоий.

АШҚОЛ-ДАШҚОЛ с. т. Рӯзгорда ёки бирор қасб-корликда керак бўладиган нарсалар, буюмлар; қақир-кукур, лаш-луш. Тўртингчи аравада чодирлар, кўрна-тўшаклар, жўнаб кетаётганларнинг ашқол-дашқоллари. С. Анорбоев, Оқсоид.

АЬЁН [а. اعیان – улуғлар, таниқли кишилар] эск. кт. Энг юқори қатламга мансуб, ҳукмдорга яқин турган, баланд мартабали кишилар; амалдорлар. Қандаидир бир хаёл ичидаги ўтирувчи бу ўйигит Тошкентнинг маҳшур аёёнларидан бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли – Отабек. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЬЗАМ [а. اعظم – энг катта, энг буюк] 1 эск. кт. Улуғ, буюк.

Вазир(и) аъзам тар. Бош вазир. Вазир аъзам подшога қуллуқ қилиб.. жарчи жўнатди. «Эртаклар».

2 Аъзам (эркаклар исми).

АЬЗО [а. اعضا – узвлар, қисмлар] 1 Одам ёки ҳайвон организмининг муайян бир вазифани бажарувчи қисми. Сезги аъзолари. Ички аъзолар. ■ Ҳар бир аъзоси қақшаб оғирорди. «Шарқ ўлдузи».

2 Кишининг бутун вужуди; бадан, тана. -Сиз нима жавоб бердингиз? – деди бутун аъзосини титроқ босган Гулсумбиби қичқириб. Ойбек, Танланган асарлар.

Аъзойи бадан Бутун аъзо, бутун вужуд. Ота ўйига етиб борганида ҳам аъзойи баданидаги қалтироқ босилмади. С. Нуров, Нарвон.

3 Бирор гуруҳ, ҳудуд ва ш.к.да яшовчи, унга мансуб шахс. Оила аъзоси. Маҳалла аъзолари.

4 Бирор гуруҳ, кенгаш, жамоа, жамият ва ш. к.га расмий қабул қилинган, сайланган, унда фаолият кўрсатувчи шахс, жамият, мамлакат ва ш. к. лар. Партия аъзоси. Кенгаш аъзоси. ■ Гуруҳ аъзолари қидириув ишларини мой томчиси изидан бошлишга қарор қилишиб. Газетадан. Жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли бир аъзосига айланган Ўзбекистон ҳеч қачон уруш тарафдори эмас ва у

тинчлик учун курашида мудом иштирок этаверади. Газетадан.

АЪЗОЛИК Аъзо ҳолати; мансублик. Партия аъзолиги. Аъзолик взноси. Аъзолик ҳақи.

АЪЛАМ [а. اعلم – энг билағон, энг доно] эск. дин. 1 Шариат қонунлари билимдони.

2 Шариат қонун-қоидалари юзасидан берилган фатвони тасдиқ ёки рад этувчи диний арбоб; бош муфти. Маросимга етиб келган қози, мингбоши, аълам, муфти, домламомларга ўз мартабаларига қараб «аъло», «авас» чопонлар кийдирилмоқда. М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари. Ҳасан ака пулни бераверса, аълам чиқиб ўлчаб, васиқасини қилиб бераверади. Ҳамза, Майсаранинг иши.

Валлоҳи аълам қ. валло(ҳи).

3 Аълам (эркаклар исми).

АЛЬО [а. الـ – энг юқори; буюк] 1 Сифати, фазилати ва ш.к. жиҳатидан энг юқори; асил. Корхонадан ҳар куни 28 тонна аъло сифатли маҳсулот олинмоқда. Газетадан. Мактабда Сатторни ҳамма яхши кўради: зеҳни, ўқиша ҳам, хулқда ҳам аъло бола эди. Ў. Усмонов, Қисмат.

2 Ўқув юртларида: беш балли тизимда энг юқори баҳо. Ҳўп, ҳозир кўрамиз.. «Яхши!.. «Ўрта».. «Ўрта».. Қани «аъло»? Русладан нима учун «яхши»? А. Қаҳҳор. Айб кимда?

3 Аъло (эркаклар ва аёллар исми).

Арш(и) аъло қ. арш 11.

АЛЬОЧИ 1 Аъло баҳоға ўқувчи. -Иккавимиз ҳам бир институтда ўқидик. У [Муҳаррар] ҳам аълочи эди, – деди Элмурод. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ўз ишини, вазифасини аъло даражада бажарувчи ёки фақат аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи. Аълочи бригада. Аълочи сотувчи. Корхона аълочиси.

АЛЬМО [а. اعمال – кўр] эск. кт. Қўзи ожиз, кўр. Тўғриликдан юрса аъмоларга ўйл бошлар таёф. Ҳабибий. Оқил бўлур аъмолар, пул ўлсина, пул ўлсин. Вокиф.

АЛЬМОЛ [а. اعمال – амаллар, ишлар] эск. кт. Қилинган ёки қилинадиган иш(лар); амал. Бу ҳолни, айниқса, муборак Рамазон ойи муносабати билан ўтказиладиган маърифий аъмоллардан ҳам билиш мумкин. Газетадан.

Номай аъмол қ. нома.

АЛЬРОФ [а. اعراف – аросат, ўрталик – Куръонда таърифланган жаннат билан дўзак орасидаги жой]: аърофда қолган Аро йўлда

қолган; на у ёқли, на бу ёқли бўлган; икки жаҳон овораси бўлиб қолган.

АЭРО I с.т. айн. самолёт. Автолардан қолиб юраман. Аэролардан қолиб юраман, Ҳаёлимда олиб юраман, Сени кўргим кела-веради. У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

АЭРО-II [юн. aer – ҳаво] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибида сўз ясовчи сифатида қатнашади ва «авиация», «ҳаво» сўзларига алоқадорликни билдиради: аэропорт, аэросъёмка, аэродинамика ва б.

АЭРОБИКА қ. ритмик гимнастика.

АЭРОВОКЗАЛ [аэро.. + вокзал] Аэропортларда ҳаво транспорти йўловчиларига хизмат кўрсатиладиган бино ёки бинолар мажмуи.

АЭРОДИНАМИК Аэродинамикага оид. Аэродинамик лаборатория.

АЭРОДИНАМИКА [аэро.. + динамика] Ҳаво ва газларнинг ҳаракатини ҳамда уларнинг қаттиқ жисмлар ҳаракатига кўрсатадиган таъсирини ўрганадиган фан.

АЭРОДРОМ [аэро.. + юн. dromos – югуриш, югуриш жойи] Учиш аппаратларининг туриши, учеб кетиши, қўниши учун керакли барча иншоотлари бўлган кенг майдон.

АЭРОКЛУБ [аэро.. + ингл. club] Авиация ҳаваскорларининг клуби, авиация билан шугулланувчиларнинг оммавий ташкилоти.

АЭРОМЕХАНИКА [аэро.. + механика] Механиканинг газлар мувозанати ва ҳаракатини ўрганадиган бўлими.

АЭРОНАВИГАЦИЯ [аэро.. + лот. navigatio – кемада сузиш] Учиш аппаратларини тегишли асбоб ва воситалар ёрдамида белгиланган йўлдан олиб бориш ҳақидаги фан; ҳаво навигацияси.

АЭРОПЛАН эск. айн. самолёт.

АЭРОПОРТ [аэро.. + фр. port] Ҳаво линияси трассасида жойлашган ва транспорт авиациясининг мунтазам қатновини таъминлаб туриш учун керакли иншоотлар билан жиҳозланган аэродром.

АЭРОСТАТ [аэро.. + юн. states – қўзғалмас] Ҳаводан енгил учиш аппарати; ҳаво шари.

АЭРОСТАТИКА Ҳаво ва газларнинг мувозанат қонунлари ҳақидаги фан.

АЭРОСЪЁМКА айн. аэрофотосъёмка.

АЭРОТЕРАПИЯ [аэро.. + юн. therapeia – даволаш] Организмни чиниқтириш ва даволаш мақсадида очик ҳаводан фойдаланиш усули.

АЭРОФЛОТ Ҳаво флоти, учиш аппаратлари мажмуи, авиация.

АЭРОФОТОСЪЁМКА, аэрофотосуратга олиш Учиш аппаратларидан туриб, Ер ва ундаги нарсалар суратини олиш; шу усулда олинган сурат.

АЭРОЧАНА Моторли паррак воситаси билан юрадиган чана.

АЮҲАННОС қ. айоҳаннос.

АЯ иш. 1 Она, ойи. [Мирзакаримбой:] Қалай, онанг бақувватми? [Йўлчи:] Аям, шукур, соғ-саломат. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тарбиячи аёл, мураббия. Аяга битта аччиқ қўлиб беринг, қизим. С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳурмат юзасидан аёллар номига қўшиб айтилади ёки аёллар номининг таркибий қисмини ташкил этади. Эртага аzonлаб дала-ла га чиқиши кераклигини эслаб, Дилдор айвонга Малика ая учун ҳам жоў қўлиб, чироқни ўчирмай ётди. С. Аҳмад, Уфқ.

4 Ўзидан катта аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилишда ишлатилади. [Хонзода Фоғирга:] Белингеда белбоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан? [Фоғир:] Ая! Ҳақорат қилманг! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЯМАЖИЗ с. т. айн. айём(и) ажуз қ. айём. Бирдан аямажизнинг «хўқиз ўлдирап» изғирини бошланди. С. Нуров, Нарвон.

АЯМОҚ 1 Раҳм-шафқат қилмоқ, раҳмдиллик қилмоқ. Аямасдан урмоқ. Аямасдан танқид қилмоқ. Ёвни аяган яра ер. Мақол. — Девларни аяманг, ўлдиринг, Заргар.. «Маликаи айёр». Зулфия опа.. муғамбир ва алдоқчини ва айниқса айёр одамни ёмон кўради, аямайди. «Саодат».

2 Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиётлик билан муносабатда бўлмоқ. Аяган кўзга чўп тушар. Мақол. — Баъзи ота-оналар болаларини аяган бўладилар-да, уларни ҳаёт учун яроқсиз, жисмоний заиф қилиб қўяётганиларини билмай қоладилар. С. Зуннунова, Олов.

3 Дариг тутмоқ, ҳайф кўрмоқ; қизганмоқ. Умендан ҳеч нарсани аямайди. — Маднавиятни мустаҳкамлашга меҳнат ва маблагни аямоқ ўзини келажакдан маҳрум қилиш демакдир. Газетадан. [Инсоф-диёнатли одам] ..қўли калталардан мурувватини аямайди. Газетадан. Меҳнатингни аямсанг, сув бўлса, ўзинг ҳам, молинг ҳам тўқ. С. Сиёев, Ёруғлик.

АЯНЧ кам қўлл. айн. аянчли. Гуломжон Матқовулнинг аянч аҳволига.. қараб, юраги

эзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғалати, ювоши, мулойим, беозор ва аянч назар билан Зебига қаради*. Чўлпон, Кечака ва кундуз.

АЯНЧЛИ Алам-изтироб акс этувчи ҳолатли, ачиниш ҳисси ўйғотадиган. Дунёда ҳамма нарсадан мосуво бўлган бу аёлнинг ҳозирги аҳволи жуда аянчли эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АҚАЛЛИ [а. اَقْلٌ – энг оз, жуда кам] юкл. 1 Жуда бўлмагандан, ҳеч бўлмаса. *Ақалли бу ерда, меҳмонга келган жойида дам олса, нима қўллар эди*. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

2 Таъкид билдиради; ҳатто. *Нигоранинг бепарвогина қайтаган жавоби, юзида ақалли қитдай ҳам ўзгариш сезилмагани Ҳўжабековнинг газабини қайнатди*. С. Анорбоев, Оқсой.

АҚИДА [а. اِقْيَدَةٌ – эътиқод, ишонч; тушунча] кт. 1 Эътиқод қилинадиган нарса, ҳатти-ҳаракат, у ҳақдаги гап; тушунча. *Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, бу олижсаноб мақсадни амалга ошириши ўйлари минг ўйллик диний ақидалар билан муштарак эканлигини ёдда тутишишимиз лозим*. Газетадан. Ҳақиқат қиёсда очилади, деган машҳур ақида бор. Газетадан.

2 Ҳақиқатга зид, кўр-кўронга қабул қилинган фикр, қоида. *Фақат шуни таъкидлайманки, ҳалқчиллик ва ҳаққонийлик, адолат ва вижедонийликка хизмат қилиши, инсонга садоқат адабоётнинг кечак тўқиб чиқарилган ақидалари эмас*. Газетадан. Биз яқин кунларгача, тез орада жаннатмакон – коммунизмда яшаймиз, деган ақидага ишониб, яшар эдик. «Саодат».

2 Ақида (хотин-қизлар исми).

АҚИДАВИЙ Ақидага (ақидаларга) оид. Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит нафақат мусулмончилардаги энг ўирик мазҳаб – ҳанафийлик таълимоти, балки умуман исломнинг ақидавий асосларини шакллантиришга қўшган беназир ҳиссаси учун Имом Абзам (энг буюк имом) деган фаҳрли унвонга сазовор бўлган тарихий шахсадир. Газетадан.

АҚИДАПАРАСТ Ақидаларга кўр-кўрона ишонувчи, ақидаларга ёпишиб олган шахс. ..ваҳҳобийлик кўринишидаги ақидапарастлар ҳалқни кўркувга солиб, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик ўйғотиш учун турли жиноятлар содир этидилар. Газетадан.

АҚИДАПАРАСТЛИК Ақидапарастга хос хусусият, ҳатти-ҳаракат. *Улар диний ақида-*

парастлик билан ниқобланган кимсалардир, асл ниятлари эса юртга эга бўлиб, ҳалқимизни асрӣ қулилк ва жоҳишия замонларига қайтаришдир. Газетадан.

АҚИРМОҚ шв. Бўқирмоқ (йиртқич ҳайвонлар ҳақида). Айикдай бўлиб ақирди. — Тогда ақирган шердай бўлиб. «Маликаи айёр».

АҚИҚ [ا. اَقْيَقَةٌ – қизил рангли қимматбаҳо тош] 1 от Турли рангли қимматбаҳо тош; ҳақиқ (зеб-зийнат буюмларига ишлатилади). *Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёкум, ақиқ, зумрад ва марварид.. баъзиларида зеб-зийнатлар тўла эди*. С. Айний, Дохунда.

2 қўчма сфт. Шу тош рангига ўхшаш рангли. *Холингга маҳиёे кўр, кўргач ақиқ лабингни*. Ш. Шомуҳамедов, Одам борки.

АҚИҚА [ا. اَقْيَقَةٌ – ярим қимматбаҳо тош; чақалоқ сочини олиш; қурбонлик қилиш] Оиласда «янги меҳмон», яъни чақалоқ дунёга келганлиги муносабати билан унинг туғилганига 7 ёки 14 ёхуд 21 кун бўлганда ўтказиладиган зиёфат, маросим. [Имом] Китобларда фарзанднинг отага бир неча ҳақиқи бор деганлар: ..агар бола ўғил бўлса, икки қўй сўйиб, агар қиз бўлса, бир қўй сўйиб, туғилган кунининг еттисисида ақиқа қилиши фарз. С. Айний, Дохунда.

АҚЛ [а. اَقْلٌ – эс, хуш] 1 Инсон миясининг дунёни акс эттириш ва шахснинг воқееликка муносабатини бошқарib турадиган фаолияти; фикрлаш қобилияти. *Жонзотлар ичиди биргина одамзотга ақл ато этиб, юрагига диёнатни жойлади*. Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Ақлдан озмоқ Фикрлаш қобилиятини ўйқотмоқ, эс-хушидан айрилмоқ. Биринчи қадаҳ ҷанқоқни босиш учун, иккинчиси – ҳурсандчиллик, учинчиси – қайд қилиб ҳузурланниш, тўртинчиси эса ақлдан озиш учун ичилади. Газетадан.

2 Фикрлаш қобилиятининг амали; фаҳмидрок, зеҳн. *Ақлинг билан кўр, кўз алдайди*. Мақол. — Қайси вазирим ақли зийрак, донишмандлигини билдируса, хазинамдан ўн тилло ва бош-оёқ сарпо бераман. «Луқмони Ҳаким».

Ақл бовар қилмаслик, ақлга сифмаслик Тасаввурга сифмаслик, тасаввур эта олмаслик. Нурлан ақл бовар қилмайдиган ҳикоясини базур тамомлади. Газетадан. Ақлдан адашмоқ ёки ақлини ўйқотмоқ, ақлини емоқ, ақли кетмоқ. Тўғри фикр-мулоҳаза юритиш, тўғри

идрок этиш ҳолатини йўқотмоқ, эс-хушини йўқотмоқ. .. Қизнинг чироилилигига баззоз бола бехуш бўлиб, ақлдан адашиб ётиб қолибди.. «Лукмони Ҳаким». «Яхши кўрганда, қизлар ақлни йўқотиб қўяди», дейишади. П. Қодиров, Уч илдиз. Қани, жўна ҳамманг ҳам, ақлинг ебсан, ёр-ёр. У. Исломилов. Бобо, хафа қилдинг мендай ўғлингига, Ақлинг кетиб, бобо, сенга не бўлди. «Нурали». Ақлдан эмас Ақл юритиб қилинган тўғри иш эмас. Гиёхвандлик билан кураш йўлида табиатни хонавайрон қилиш ақлдан эмас. «Саодат». Ақли етмоқ Тўғри идрок этмоқ, моҳиятини тушунмоқ. Ақл кирмоқ (ёки битмоқ) Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, эс-хушини йигиб олмоқ. Қачон сенга ақл киради?! Сўзлашувдан. Ақлни олмоқ Эс-хушини оғдирмоқ, маҳлиё қилмоқ. Кийгани гулгун қирмизи, Ақлингни олар жоду кўзи. «Маликаи айёр». Ақлни танимоқ Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. Инсон туғилиб, ақлни таниган кунданоқ теварак-атрофни ўраб турган борлиқ.. ҳақида ўйлай бошлиғиди. Газетадан. Ақл тиш қ. тиш. Ақл ўргатмоқ Панд-насиҳат, ўгит, йўл-йўриқ тарзидаги фикр-мулоҳаза айтмоқ. Бирор қоқилганда, ақл ўргатувчилар, тафтишчилар кўпаяди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

З Мулоҳаза, маслаҳат тарзидаги фикр. Кўндан кўп ақл чиқар. Мақол. ■ Энди меним ақлим шукум, ўшал кандидатингиз томонига ўтганларни қўлга олиш учун Нурмат акамнинг ҳовлисига чақириб, бир оз зиёфатча билан кўнгилларини топиб.. шояд қўлга олиб қолармиз. Ҳамза, Бурунги сайловлар.

АҚЛАН кам қўлл. 1 Ақлий жиҳатдан. Асадбек, фақат жисман эмас, ақлан ҳам оқсоқ бўлганлар валдираганида жисм ўтиромасди. Т. Малик, Шайтанат.

2 Ақл билан. Маданиятили инсон ҳар қандай қийин шароитда ҳам ўзини йўқотмайди, ақлан ўйл топиб, мушкулини осон қилишга интилади. Газетадан.

АҚЛИЙ Ақл-идрок фаолиятига оид, фикр юритиш билан боғлиқ. Ақлий меҳнат. ■ Ўлимигача бемор ақлий қобилиятини тўлиқ сақлаб қолганди. Газетадан.

АҚЛАШМОҚ Фикрлашмоқ; муҳокама қилмоқ; маслаҳатлашмоқ. Ётиги билан айтинг, афандим, ўзи нима гап? Ўртага ташланг! Ақллашайлик. С. Аҳмад, Ҳукм. Сизлар ақллашиб, қаерда Ғанибон келин борлигини билиб, рӯйхат қилинглар. С. Аҳмад, Юлдуз.

АҚЛЛИ 1 Ақли расо; мияли. Ақли бола. Ақли йигит. Ақли ўзини айблар, ақлсиз – дўстини. Мақол. ■ Муаллим ўрта яшар, ақлли, ёшларга меҳрибон киши эди. Ойбек, Нур қидириб. Ақли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл билан вужудга келган; фаҳм-фаросатдан, билимдонликтан далолат берадиган. Ақлли тадбир. Ақлли иш. ■ Унинг [Давлатётринг] баъзан лўнда ва ақлли гапларини эшишганда, Элмурод ҳузур қиласарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Зийрак, фаҳмли, хушёр (ҳайвон ва қушлар ҳақида). Ақлли иш. ■ Даврага эълончи чиқиб: -Хов, яхшилар, ҳозир биз сизларга номерларни: ақлли отлар ўйинини.. кўрсатамиз, – деди. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

АҚЛЛИЛИК Ақл билан иш тутиш, ақлли хатти-ҳаракат. Сукут сақлаши ҳамма вақт ҳам ақллиликдан дарак беравермайди. Мирмуҳсин, Умид.

АҚЛСИЗ 1 Ақли йўқ, беақл. Мусулмонку.. ўзини мингебоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни [Худоёрни] хон кўтариб, эл елкасига минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл ишлатмасдан қилинган, аҳмоқона. -Бундоқ ақлсиз ишларни қўяйлик, хотин! – деб мулоҳимона сўзлаб кетди [Ҳожси]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҚЛ-ҲУШ, ақлу ҳуш Эс-хуш, фаҳм-идрок, фаросат. Элмурод хаёл ичиди аста-секин одимлар экан, гапирди: -Ўзининг ақли-ҳуши жойидами? Кўринишидан ёмонга ўҳшамайди-а, ўзи?! П. Турсун, Ўқитувчи.

АҚОИД [ا. عقایق – ақидалар, қоидалар] кам қўлл. Эътиқод қилинадиган нарсалар. «Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл» деган ҳикматнинг яшовчанилигига ҳам айнан диний ақоид ва одобнинг хизмати бор. Газетадан.

АҚРАБ [ا. عقرب – чаён] 1 (А – катта) астр. Ўн икки буржнинг бири; Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида саккизинчи ойнинг арабча номи (22 октябрь – 21 ноябрь кунларига тўғри келади). Ёзга пайров куз эди, ҳисига ҳам баҳор, Ҳамал гулга ёр эди, ақрабга ҳам қор. Шайхзода.

АҚРАБО [ا. عرب – яқинлар] эск. кт. Яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар. Оҳкам, ҳолимни сўрмас ошинолардин бири, Ошинолар, балки ҳешу ақраболардин бири. Муқимий.

АҚЧА экс.айн пул. [Хусайн:] Ҳазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишига вайда бераман. Уйгун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АҒАНАМОҚ 1 Ётган ҳолда у ёни, бу ёнига ағдарилимоқ, юмаламоқ. *От ағанаган жойда юнг қолади. Мақол.* — Ҳар кун шомдан тортшиб азонгача ётган жойида у ёқ-бу ёққа ағанаб, ўй ўйлаиди. Чўлпон, Кечака ва кундуз. Қўчкор устма-уст икки дўппи сув ишиб, ўзини ажриққа отди, худди ёш боладай ағанаб ўйнаркан, хушнуд қичқирди. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

2 Қуламоқ, ағдарилимоқ. *Арава ағанади. Машина ағанади. Нодира турган жойидан диванга ағанаб тушиди.*

АҒДАРМА 1 Ичи сиртига, ости устига ағдарилган. *Ағдарма чакмон.*

Ағдарма этик Ҳом теридан ичи сиртига қилиб тикилган этик. *Иигитнинг уст-боши, ёмғирда ивиб кетган ағдарма этиги қўнжи-гача лой эди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.*

2 Юкини ўзи ағдарадиган. *Ағдарма арава.*

АҒДАРМОҚ 1 Тикка ҳолатдан ётқизимоқ; ийқитмоқ. *Бирлашган тоғни ағдаради. Мақол.* — *Оқсоқ қирғоқлардан ошиб-тоша-ди. Кўкка бўй чўзган, мағрур дараҳтларни ағдариб, арзимаган бир ҳасдай оқизади. С. Анонбоев, Оқсоқ.*

2 Тепадан пастга қулатмоқ. *Отдан ағдармоқ.* — *Қақвон шаҳрининг шоҳини шоҳи Аб-бос дер эди.. Аббосни фидан ағдарди. "Ну-рали".*

3 Идишни тўнкариб, ундаги нарсани бўшатмоқ; қўймоқ, тўқмоқ. *Косадаги сутни тогорага ағдармоқ. Кўмирни ерга ағдармоқ. Қондаги картошкани ўрага ағдармоқ.*

4 Остини устига қилмоқ, ичини сиртига, бир томонини иккинчи томонига айлантироқ. *Ерни ағдармоқ. Лойни ағдармоқ. Хир-монда пахтани ағдармоқ.* — *Муюлишида ётган оқ қоғоз Муроджоннинг дикқатини тортди ва олиб ағдариб кўрди. Газетадан.*

5 Қўчма Ҳокимият тепасидан ёки юқори мансабдан тушироқ; олиб ташламоқ. У [Йўлчи] деди: ..жамики меҳнаткашлар яктан бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши аниқ гап. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Қўчма Йўқ қилмоқ, барҳам бермоқ. [Қорабулоқликлар] Елкаларида эзиб келган қора қашшоқликни ағдариб ташлаш умиди-

да шод ва хуррам бўлиб борадилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

7 Қўчма Айб, жиноят ва ш. к.ни тақамоқ. Салим ҳам бутун айни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди. Ойбек, Танланган асарлар. Домла унга бўхтон ағдариб чиққанини фаҳмлаб, ҳақиқатни айтмаса бўлмаслигига жазм этди. Мирмуҳсин, Умид.

Астар-аврасини ағдармоқ айн. авра-астарини ағдармоқ. қ. авра-астар. **Йил ағдармоқ** Мучал йил ҳисобидан фойдаланиб, туғилган йилини аниқламоқ. **Қўнгилни ағдармоқ** Кўнгилни оздирмоқ. **Ўзига ағдармоқ** 1) ўз томонига ўтказмоқ, ўзига тортмоқ, жалб қилмоқ; 2) ўзлаштироқ. *Гапиринг, Абдишукур, жуҳуднинг пулини қандай қилиб ўзимизга ағдарамиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

АҒДАР-ТЎНТАР Алғов-далғов, бетинч ва бетартиб. *Пул деб оқар дарёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин, Ағдар-тўнтар дунёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин.* Воқиф.

Ағдар-тўнтар қилмоқ 1) остин-устин қилмоқ, бутунлай бетартиб қилиб ташламоқ; 2) обдан ковлаштироқ, синчилкаб текшироқ, ахтармоқ, тинтимоқ. *-Орлов мелисалари [милициялари]* билан ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилаётиди, — деди Fani ота. Ҳ. Гулом, Машъял.

АҒЕР [а. اغیار — бегоналар; рақиблар] экс. кт. 1 Ўзгалар, бегоналар. *Ағерларга лутф или эҳсон қачонгача?* Муқимий.

2 Рақиб; рақиблар. *Бизмам, на гуноҳим бор, олмайди ҳабар бир йўл? Ё рашк ила ағерим бегона қилиб кетди. Ҳамза. Жўрала-ри ташлаб кетган, Ағёр тиги кўксига ботган. X. Даврон, Болаликнинг овози.*

АҒНАМОҚ айн. **ағанамоқ**. Бектемир пулемёт ёнида ағнаб ётган душманга тикилиб, кейин милтигини ҳавода силкиб, ўртоқларига ишора қилди. Ойбек, Қуёш қораймас.

АҒРАЙМОҚ айн. **анграймоқ**. Баширжон тили сўзга келмай, «қиёматли» уласига анча вақт ағрайиб турди, ниҳоят, зўрма-зўраки жилмайгандек бўлди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Фотима она эшикдан кириб келаётган Умидни кўриб, аввал ағрайиб қолди. Кейин қовоғини солиб, ерга қаради. Мирмуҳсин, Умид.*

АҲ унд. с. Қўрқув, ҳаяжон ёки севинч, газаб туйгуларини ифодалайди. *-Тезроқ ке-линг, Ҳомиод ака. Отабекни ўлдирдик!* — деди

шошиб Отабек. -Аҳ! – деб югуриб келди Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲА унд. с. Бироннинг қийин аҳволидан кулиш, масхаралаш, истеҳзо ва ш. к.ни ифодалайди. -Аҳа, қалай, ёмон ботиб кетдими?.. – деди Ҳамза чўрт кесиб. К. Яшин, Ҳамза.

АҲАМИЯТ [اهمیت – жуда муҳим] Ҳаётда ва фаолиятда тутган ўрин, қиймат; муҳимлик. Санаот жадал ривожланा�ётган бир пайтда ҳавони заҳарли газлардан тозалашнинг аҳамияти тобора ортаётир. «Фан ва турмуш». Нотиқлар алломанинг ҳаёти ва фаолияти, у қолдирган улкан иммий мероснинг аҳамияти ҳақида сўзладилар. Газетадан.

Аҳамият бермоқ Диққат-эътибор қаратмоқ, муҳим деб муносабатда бўлмоқ. Мевали дараҳтларни кўпайтиришга алоҳида аҳамият бериш керак. «Фан ва турмуш».

АҲАМИЯТЛИ Аҳамиятга эга бўлган; муҳим. Йигинда аҳамиятли бир масала кўрилиб қолса, қишлоқлilar тез-тез мулла Обидга маъноли қилиб қарашади. А. Қодирий, Обид кетмон.

АҲАМИЯТСИЗ 1 Аҳамияти йўқ, муҳим эмас. Анвар .. нома ва аризаларнинг муҳими-ни аҳамиятсизидан ажратиб, ҳудайчига топшириш учун тайёрлар.. эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Ҳечқиси йўқ, арзимайдиган. Бўксам устига бир оз ханжар учи тегиб ўтган бўлса ҳам, аҳамиятсиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲБОБ [ا. حباب – дўстлар] эск. кт. Дўст, дўстлар. Яхшилар доим насиҳат айлар ўз аҳбобига: Ичмагил, ҳушёр бўл, тушма бало гирдобига. Воқиф.

АҲВОЛ [а. حوال – ҳолатлар] 1 Муайян вақт ва шароитдаги ҳолат; вазият. Водийдаги аҳвол хавотирили эди. Т. Малик, Қалдиғоч. Йўлчи Коратойдан замон аҳволини сўради. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Турмуш ва иш-фаолиятдаги ҳолат; ҳолаҳвот. -Аҳволингиз қалай? – Йўлчи Шокир отанинг аҳволини, тирикчилигини сўради. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳатда аҳволини очиқ-ошкор айтди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Жисмоний, руҳий ҳолат. Беморнинг аҳволи. ■ Шундай бўлди девлар аҳволи, Тураи деса ўйқудир ҳеч ҳоли. «Маликаи айёр».

Аҳволи руҳия эск. кт. Руҳий ҳолат, кайфият. Эъзозхоннинг аҳволи руҳиясини жуда яхши тушуниб олган Тозагул дугонасининг қалбida, руҳида, кайфиятида юз берган ўзга-

риши.. сўрашга ботина олмади. Ҳ. Фулом, Машъял. Аҳвол сўрамоқ айн. кўнгил сўрамоқ, қ. кўнгил. Улар ачиниб, Муроддан аҳвол сўрашиди, ҳамдардлик билдиришиди, кўнглини кўтаршиди. Т. Ашуроев, Оқ от.

3 Ташқи кўриниш ҳолати; қиёфа (одатда, ёмон, ёқимиз ҳолатга нисбатан). Аҳволингни қара, тагин сен ҳаммомга тушган болласан, чиннидек кўйлакни нима қилдинг? Ойдин, Ўзи монанд.

Бир аҳволда Ноchor, бўлмагур аҳволда. Азизхон бундай қараса, Лутфинисонинг устидаги кўйлак бир аҳволда. С. Аҳмад, Уфқ. **Не аҳволда** Қийин аҳволда, қийинчилик билан. Бемадор, бутун вужуди қалтираб титтраётган қадди дол Эна одим жойда нафас ростлай-ростлай, не аҳволда уйига етиб олди. «Ёшлиқ».

АҲВОЛОТ кт. кам қўлл. қ. аҳвол. [Рахмат Отабекка:] Отам сиз билан ўтиришиб, Тошкент аҳволоти тўғрисида сўзлашмаққа муштоқдирлар! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲД [а. اهـ – ваъда, сўз бериш] 1 Ўзига ёки ўзгага берилган қатъий сўз, ишонтириш сўзи; қарор. Аҳдида турмоқ. Аҳддан қайтмоқ. ■ Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди. Ҳамза.

Аҳд қилмоқ Жазм қилмоқ. Сизни жуда кўп эсладим, жуда кўп ўйладим, кейин шу хатни ёшишга аҳд қилдим. О. Ёкубов, Тилла узук.

2 Шартнома, келишув, битим. Биринчи сентябрь, бутун ҳалқимиз Тинчликнинг аҳдига кўяди қўлин. F. Фулом.

Аҳд қилишмоқ айн. аҳдлашмоқ. [Тантубойвачча] Кечқурун Гулнорга боришга вагончи билан аҳд қилишганлиги ёдига тушди. Ойбек, Танланган асарлар.

АҲДЛАШМОҚ 1 Ўзаро қатъий ваъда бермоқ; ваъдалашмоқ. Жон, Пойлон оға, мени қумгами, даштгами олиб кетинг. [Пойлон:] Севганим бор, бика, аҳдлашганимиз. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 расм. Ўзаро шартнома тузмоқ, битимга келишмоқ. Ўзаро фойдали ҳамкорлик тўғрисида дастлабки аҳдлашувга эришилди. Газетадан.

АҲДНОМА Расмий шартнома, битим; пакт. Ўзаро ёрдам тўғрисида аҳднома. Аҳдномани тасдиқламоқ.

АҲД-ПАЙМОН, аҳду паймон Ўзаро қатъий келишув, битим, ваъда. Охиро она-

лар ичкарида нон ушатдилар-у, ташқарига «Замира билан Мұхаммаджон ўқишидан кейинга ахд-паймон қылды», деб маълум этди-лар. П. Қодиров, Уч илдиз.

АХЁН [a. احیان – вақтлар, муддатлар]: ахёнда ёки ахён-ахёнда 1) ҳар замон-ҳар замонда, гоҳо-гоҳо, баъзи-баъзид. Бу иккى улфат ахёнда мана шундай дилкашлиқ қилғанларида, сұхбат бошдан-оёқ иккى мавзудан четтең чиқмас эди. А. Қаҳхор, Ўжар. Ахён-ахёнда Курбон ота ўтмишини ҳикоя қилиб қолса, Бегижон учун у мудҳии ва афсонадек бўлиб туюлар эди. Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) у ер-бу ерда, сийрак, Ахён-ахёнда жсангчиларнинг каскалари кўриниб қолади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АҲИЛ [a. اهیل – яқин, иноқ] Ўзаро жуда тутув муносабатли, иноқ-иттифоқ. Аҳил жасмоя. Аҳил яшамоқ. ■ Аёл бор жойда меҳнат мазмунли, фарзандлар баҳтиёр, оша фаровон ва аҳил. «Саодат». Босқинчилар нима бўлса ҳам бу аҳил одамларни бир-биридан жудо қилиши, ораларига низо солиб, кейин босқин қилишиб ахд қилишибди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АҲИЛЛАШМОҚ Аҳил-иноқ муносабатли бўлмоқ. Биз Ҳолмат ака билан аҳиллашиб қолдик. Газетадан.

АҲИЛЛИК Аҳил муносабат, шундай муносабатли ҳолат. Оғайнilar ўзларининг аҳиллиги, бир-бирига меҳри, шафқати билан ҳамманинг диққатини жалб этар, ҳавасини келтиради. Ойбек, Қўёш қораймас.

АҲИЛЧИЛИК айн. аҳиллик.

АҲКОМ [a. احکام – ҳукмлар, буйруқлар, қонунлар] эск. кт. Қонун-қоидалар, йўл-йўриқлар, ҳукмлар. Үнинг тўпламига киритилган ҳадислар фақатгина шариат аҳкомларига оид умумий қоидаларни акс эттириб қолмай, балки инсонларга хос барча хислат ва фазилатлар.. тарғиботига багишланган. Газетадан.

АҲЛ [a. اهل – ҳалқ, аҳоли; лойиқ] кт. 1 Маълум бир қараш (нуқтаи назар), дин ва ш. к.га мансуб кишилар, одамлар. Ислом аҳли.

2 Истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар; аҳоли. Шаҳар аҳли. Қишлоқ аҳли. Жаҳон аҳли.

Маҳалла аҳли. ■ Олур бизлардан ибрат аҳли олам.. Ҳабибий.

3 Иш-фаолият, касб-хунарнинг маълум турига мансуб, шу соҳада фаолият кўрсатувчи кишилар, одамлар. Меҳнат аҳли. Саводогар аҳли. Илм аҳли. ■ Коммуна опа багри кенг, саҳиб бирж изодкор сифатида ҳам санъат аҳли ичида машҳурдир. «Саодат».

4 Қатнашчи, иштирокчи. Конференция аҳли. Сұхбат аҳли. ■ Мажслис аҳлининг аксарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқи олқишилади. Ойбек, Нур қидириб.

АҲМОҚ [a. احمق – эси паст, тентак] 1 Ақл билан иш қиласайдиган, ақлга зид, бемаъни ишлар қиласидиган, шундай ишларга йўл кўядиган. Эсинг кирмади сен аҳмоқнинг. Бошимизни балога кўйиб, ўзинг бу ёқларда тупроққа қоришиб юрибсан. С. Аҳмад, Уфқ.

Аҳмоқ қилмоқ Лакиллатмоқ, алдамоқ. Иннайкин, иш имтади, эшагим лойдан ўтди, деб ўзини лақиллатиб кетаверардим. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Ҳақорат ифодалайди. -Аблак одам экансан! – деди [имом]. -Сиз ҳам аҳмоқ мулла экансиз! – деди Сафар бўзчи. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АҲМОҚГАРЧИЛИК с. т. айн. аҳмоқлик.

АҲМОҚЛИК Аҳмоқона хатти-ҳаракат, ножӯя иш; шундай хусусиятга эгалик. -Агар Фотима шунга тегса, аҳмоқлик қиласи. У устидан ялтирагани билан, асли паст одам! – деди Муса. П. Турсун, Ўқитувчи.

АҲМОҚОНА Аҳмоқларга хос йўсинда, аҳмоқларча. Аҳмоқона ҳаракат қилмоқ. Аҳмоқона савол. ■ Марямхон дастлаб ўз кундоши билан чиқшишолган эмас. Ҳатто мусулмонларнинг бундай «аҳмоқона закуни»ни фикри-хаёлига асло сиғдира олмаган. Ойбек, Танланган асарлар.

АҲМОҚЧИЛИК айн. аҳмоқлик.

АҲОЛИ [a. اهالی – «аҳл» сўзининг кўплиги] Маълум бир ҳудуд, вилоят, мамлакат ва ш. к.да истиқомат қилувчи одамлар. Машаллий аҳоли. Шаҳар аҳолиси. Аҳолини рўйхатга олиш. ■ Зарафшон воҳасида 4 миллионга яқин аҳоли яшайди. «Фан ва турмуш».